

MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

MAGYARORSZÁG MONOGRAFIÁJA

A MAGYAR KORONA ORSZÁGAI TÖRTÉNETÉNEK, FÖLDRAJZI, KÉPZŐMŰVÉSZETI,
NÉPRAJZI, HADÜGYI ÉS TERMÉSZETI VISZONYAINAK, KÖZMŰVELŐDÉSI ÉS KÖZ-
GAZDASÁGI ÁLLAPOTÁNAK

ENCZIKLOPÉDIÁJA

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI KÖZPONTI SZERKESZTŐ-
BIZOTTSÁGÁNAK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI

BOROVSKY SAMU D^R

A M. TUD. AKADÉMIA TAGJA, A M. TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TITKÁRA, S E TÁRSULAT, VALAMINT
A M. HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI ÉS A M. NÉPRAJZI TÁRSASÁGOK VÁLASZTMÁNYI TAGJA

SZÁMOS MŰMELLÉKLETTEL, TÉRKÉPPEL, TERV- ÉS HELYZETRAJZZAL S SZÖVEGKÉPPEL

TORONTÁL VÁRMEGYE

BUDAPEST

ORSZÁGOS MONOGRAFIA TÁRSASÁG

V., ARANY JÁNOS-UTCZA 1.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.

TORONTÁL VÁRMEGYE

AZ ORSZÁGOS MONOGRAFIA SZERKESZTŐ-BIZOTTSÁGÁNAK
FELÜGYELETE ALATT ÉS A TORONTÁL VÁRMEGYEI HELYI MUNKATÁRSOK
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTETTE

BOROVSKY SAMU D^R

A M. TUD. AKADÉMIA TAGJA, A M. TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TITKÁRA, S E TÁRSULAT, VALAMINT
A M. HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI ÉS A M. NÉPRAJZI TÁRSASÁGOK VÁLASZTMÁNYI TAGJA

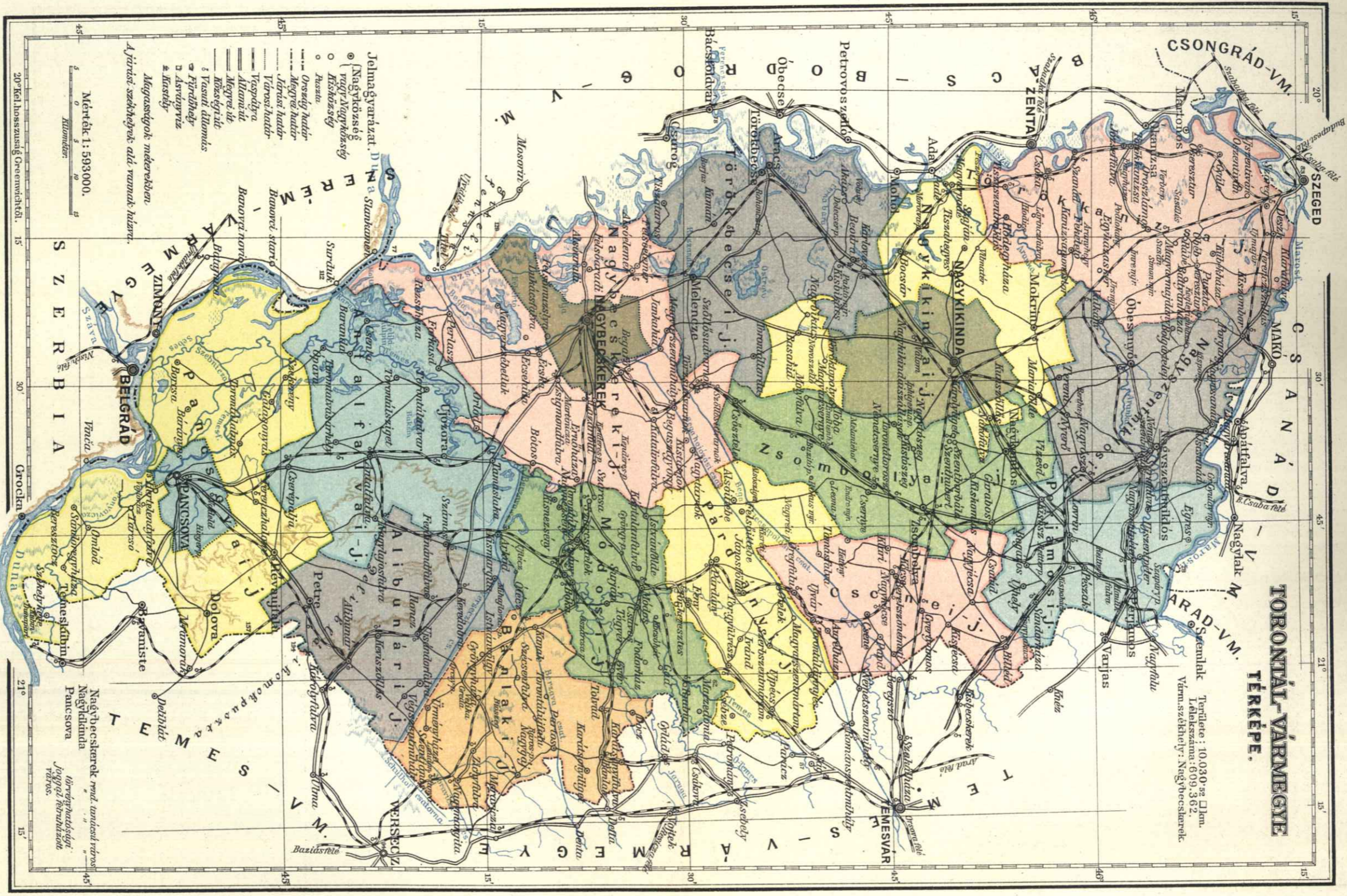
437 KÉPPEL; EZEK KÖZÖTT 370 MŰNYOMÁSÚ AUTOTIPIA, 16 SZÖVEGKÉP,
TOVÁBBÁ 6 TÉRKÉP ÉS 45 CZIMERRAJZ

BUDAPEST,

ORSZÁGOS MONOGRAFIA TÁRSASÁG

V., ARANY JÁNOS-UTCZA 1.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN

TORONTÁL-VÁRMEGYE TÉRKEPE.

Tertülete: 10.030 sz. Dkm.
Lelékszám: 609, 362.
Vámszékhely: Nagybécsekerek.

Méreték 1: 593.000.
Kilométer

20° Kei hosszúság Grcemtréltől.

- Jelmağvarázat. D. l. n. a. Stankovszki
- (Nagy)község
- (Nagy)község
- (Kis)község
- Husztó
- Országi határ
- Megyei határ
- Városi határ
- Vaspálya
- Állomány
- Megyei út
- Kőszőlő
- Vasút állomás
- Fűrészhely
- Ásványvíz
- Kasztyó

Megasszék méterekben

A vízszint szerkezetek alá vannak hízva.

Nagybécsekerek sm. tanácsos r. városi
Nagykiskunfélegyháza
Pancsova
Nagykiskunfélegyháza
Pancsova
J. sz. tanácsos r. városi

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

ORSZÁGOS MONOGRAFIA KÖZPONTI SZERKESZTŐBIZOTTSÁGA:

ELNÖK:
RÁKOSI JENŐ
főrendiházi tag,
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

FŐSZERKESZTŐ:
BOROVSKY SAMU Dr.
a Magy. Tud. Akadémia tagja,
a M. Történelmi Társaság titkára.

MÁSODELNÖK:
LÓCZY LAJOS Dr.
a Földtani Intézet igazgatója,
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

VIRTER FERENCZ
az Országos Monografia-Társaság
igazgatója.

VENDE ALADÁR
az Országos Monografia
szerkesztője.

TAGOK:

Áldassy Antal dr.
egyet. m. tanár, a Magy.
Nemzeti Múzeum öre,
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Ambrozovics Lajos dr.
ny. főispán.

Baltik Frigyes dr.
ág. ev. püspök.

Balogh Pál
író.

Bánóczy József dr.
tanár, a M. Tud. Akadémia
tagja.

Bárczy István dr.
Budapest székesfőváros pol-
gármestere.

Bárony István
a Kisfaludy-társaság tagja,
a Budapesti Közlöny szer-
kesztője.

Bátky Zsigmond dr.
einografus,
a Nemzeti Múzeum Széchenyi-
könyvtárának öre.

Bayer József
tanár, a M. Tud. Akadémia
tagja.

Bedő Albert
ny. államtitkár, a M. Tud.
Akadémia tagja.

Benedek Elek
a Kisfaludy-Társaság tagja.

Bernát István
ország. képviselő, a M. Tud.
Akadémia tagja.

Bezerédy Viktor dr.
államtitkár.

Borbély Lajos
a Répárany-salgótarjáni
vasműrésztársaság vezé-
rigazgatója.

Cholnoky Jenő dr.
a Ferencz József tud. egyetem
ny. r. tanára.

Csánki Dezső dr.
országos levéltáros, a M. Tört.
Társulat alelnöke.

Csapodi István dr.
egyetemi ny. r. k. tanár.

Császár Imre
Orsz. Színműv. Akad. tanár.

Csoma József
a M. Tud. Akadémia tagja,
a Herald. és Geneal. társ. ig.
v. tagja.

Dárday Sándor dr.
a m. kir. állami legfelsőbb
számvevőszék ny. alelnöke.

Dedek Crescens Lajos
tudom.-egyetemi könyvtárőr,
tb. udvari káplán.

Demény Károly
m. kir. posta- és távirat-
igazgató.

Dobokay Lajos
m. kir. földmiv. miniszteri
tanácsos.

Entz Géza dr.
műegyetemi rendes tanár,
a M. Tud. Akadémia tagja.

Erdélyi Pál dr.
az Erdélyi Múzeum könyv-
tárának igazgatója.

Fejérváry László dr.
a Nemzeti Múzeum könyv-
tárának igazgató-öre, a M.
Tud. Akadémia tagja.

Gelléri Mór
kir. tanácsos, az Orsz. Ipar-
egyesület igazgatója.

Gonda Béla
keresk. miniszteri tanácsos.

Haraszthy Lajos
segédszerkesztő.

Havass Rezső dr.
a Földrajzi Társaság alelnöke.

Hock János
plebános,
országgyűlési képviselő.

Hollán Sándor dr.
keresk. min. tanácsos, állam-
vasúti igazgató.

Rónai Horváth Jenő
altábornagy,
a M. Tud. Akadémia tagja.

Hutyra Ferencz dr.
udv. tanácsos,
az állatorvosi főiskola
igazgatója.

Kammerer Ernő
min. tanácsos, a Szépművő-
szeti Múzeum igazgatója.

Kenedi Géza dr.
szerkesztő,
a Petőfi-társaság tagja.

Kenessey Kálmán
min. tanácsos, vasúti és hajó-
zási főfelügyelő.

Konkoly Thege Miklós
a Központi Meteorológiai Inté-
zet ny. igazgatója, a Magy. Tud.
Akadémia tagja.

Lánczy Leó
a főrendiház tagja, a Pesti
Magy. Keresk. Bank elnöke.

Madarász Gyula dr.
nemzeti muzeumi ör.

Melléthei Barna Lajos
a monografia belmunkatársa.

Molnár Viktor
közoktatásügyi államtitkár.

Nagy Géza dr.
nemzeti muzeumi ör.
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Némethy Károly dr.
belügyminiszteri államtitkár.

Nyáry Sándor dr.
műegyetemi m.-tanár.

Ortvay Tivadar dr.
ny. jogakadémiai tanár,
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Óváry Lipót
min. tanácsos, ny. orsz. fő-
levéltárnok, a Magy. Tud.
Akadémia tagja.

Pasteiner Gyula dr.
egyetemi ny. r. tanár,
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Porzolt Kálmán
a Pesti Hírlap főmunkatársa.

Radács Jenő
min. tanácsos,
az Orsz. Magy. Iparművészeti
Múzeum igazgatója.

Reiszig Ede dr.
szerkesztő,
a M. Herald. és Geneal. és a
M. Tört. társaság ig. vál. és
a Műemlékek Orsz. Biz. lev.
tagja.

Sándor József
az E. M. K. E. alelnök-fő-
titkára.

Id. Szinnyei József
a n. muzeumi hírlapkönyvtár
öre, a M. T. Akadémia tagja.

Ifj. Szinnyei József dr.
egyetemi ny. r. tanár,
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Szöts Farkas
ref. theol. akadémiai tanár.

Strausz Adolf dr.
a Keleti Akadémia tanára.

Thallóczy Lajos dr.
a közös pénzügymin. osztály-
főnöke, a Magy. Tud. Akadémia
tagja.

Telegdi Roth Lajos
főbányatanácsos, királyi fő-
geológus.

Várad Antal dr.
udvari tanácsos, író.

Vécsey Tamás dr.
udv. tanácsos, egyetemi ny. r.
tanár, a Magy. Tud. Akadémia
tagja.

Visontai Soma dr.
udvari tanácsos, ügyvéd.

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

TORONTÁLMEGYEI KÖTETÉNEK MUNKATÁRSAI:

Alexich Bogolyub
megyei főlevéltáros,
Nagybeaskerek.

Czirbusz Géza dr.
Egyetemi tanár,
Budapest.

Fábián Imre
a monografia belmunkatársa.

Fekete Gyula
ref. lelkész,
Nagykikinda.

Grézio János
kir. tanfelügyelő,
Nagybeaskerek.

Haraszthy Lajos
segédszerkesztő.

Kaufmann István
lapszerkesztő,
Nagybeaskerek.

Kisléghi Nagy Gyula
urad. főintéző,
Ócsanád.

Marton Andor
a torontálm. gazd. egyeslet titkára.

Móricz Miklós
író,
Budapest.

Jankó Ágoston
alt. pán.

Reiszig Ede dr.
történetíró, a szerk. biz. tagja.

Schwalm Amadé
egyetemi tanársegéd
Budapest.

Somfai János
lapszerkesztő,
Nagybeaskerek.

Streitmann Antal
főgimn. tanár,
Nagybeaskerek.

Vende Ernő
tanár, irodalomtörténeti író.

E KÖTET FEJEZETEIT FELÜLVIZSGÁLTÁK:

Bátky Zsigmond, a Magy. Nemzeti Múzeum Széchenyi-könyvtárának őre, néprajzi szakíró. — **Bernát István**, orsz. képvis. a Magy. Tud. Akadémia tagja, a Gazdaszövetség igazgatója. — **Borovszky Samu dr.**, főszerkesztő, a Magy. Tud. Akadémia tagja, a Magyar Történelmi Társulat titkára. — **Cholnoky Jenő dr.**, a Ferencz József Tudom. egyetem ny. r. tanára. — **Gelléri Mór**, kir. tan., az Országos Iparegyesület igazgatója. — **Gonda Béla**, kereskedelmi ministeri tanácsos. — **Hollán Sándor dr.**, ministeri tanácsos, államvasuti igazgató. — **Molnár Viktor**, közoktatásügyi államtitkár. — **Nagy Géza dr.**, Nemz. Múzeumi őr, a Magy. Tud. Akadémia tagja. — **Némethy Károly dr.** belügyminiszteri államtitkár. — **Szinnyei József id.**, a Nemz. Múzeum hírlap-könyvtárának őre, a Magy. Tud. Akadémia tagja

ELŐSZÓ.

Torontál vármegye közönsége kötelességét teljesítette, midőn megíratta a vármegye monografiáját, mert a meglévő állapotoknak és azok történetének ismerete elkerülhetetlenül szükséges ahhoz, hogy haladásunk folyamatát megbírálhassuk és annak irányítására befolyást gyakorolhassunk.

Tükröt tart e monografia a vármegye szeme elé, melyben világosan megláthatjuk magunkat. Gyakran bele kell tekintenünk e tükörbe, mert különben a természetes, lassú fejlődésnek csak ösztönzerű tényezői maradunk és nem lehetünk az állami és társadalmi tervszerű haladásnak öntudatosan közreműködő munkásai.

Szükségük van tehát e könyvre nemcsak azoknak, a kik a közélet terén, annak irányító és működő szerveiként szerepelnek, de szükségé van magának a közönségnek is, mely e vármegye társadalmának egyetemét alkotja, mert a jelennek és a származási folyamatnak alapos ismerete tanít meg bennünket az összehasonlításra; ezáltal tudjuk helyzetünket megbírálni, ez teszi lehetővé, hogy a hibákat elkerülve, abban a nagy és állandó küzdelemben, melyből az egyén, az állam és a társadalom élete áll, a helyes irányban haladhassunk és a szükséges erőt kifejthessük.

A történelem a legmegbízhatóbb útmutató. A multnak tanulsága, a jövő sikereinek biztosítója.

Olvasgatván e monografiát, örömmel látjuk, hogy vármegyénk a gazdasági és szellemi kultúrájának ma ugyanazon a fokán áll, mint bármelyike azoknak a vármegyéknek, a melyek ezer éven át kevésbé háborgatva, az ősi alapon nyugodtabban és békésebben fejlődhettek. Mi tehát aránylag igen gyorsan haladtunk és nagyon sokat fejlődünk; hiszen Torontál vármegye története alig 200 éves.

Praehistorikus, népvándorlási, valamint honfoglalási emlékeink bizonyára igen tanulságosak; sok érdekeset mond el nekünk a történelem a mohácsi vést megelőző időkből is. Itt volt szent Gellért püspöknek, a kereszténység első magyar apostolának székhelye. A csanádi főiskola, az egresi és az aracsi apátságok a szellemi kultúrának forrásai valának. Sok előkelő, hatalmas magyar családnak volt a torontáli síkokon birtoka és otthona. Élénk hadiélet is folyt itt, a midőn a Hunyadiak diadalmas hadai állottak őrt a Duna mentén

és védelmezték Európát a keleti barbárok hordái ellen. De mindez csak homályos emlék már, mert a mohácsi vész után a török tabularasat csinált itt. A városok és községek elpusztultak és a régi lakosok közül senki sem maradt meg. A mi élet, a mi kultúra itt volt, a mit a honfoglaló magyarok itt találtak és a mit egy félezredév alatt alkottak, azt a tatárok és a törökök mind elpusztították; eltépték azt a fonalat, a melyen a jelen a multtal összefügg és elvágta azt az életeret, a melyen a jelen a multból táplálkozik. A mi régi emlékeink tehát nem forrásai mai állapotainknak és a mi históriánk tulajdonképen csak Temesvár visszafoglalásával, vagyis az 1716-ik esztendővel kezdődik.

Pusztaság volt ez a vidék, mikor a törököt innen kiűzték; legnagyobb részét egészségtelen mocsarak, sűrű bozótok és elvadult erdők borították el, és e területen csupa ellenséges, laza erkölcsű félig nomád, balkáni gyülevész nép kalandozott, csenevész marháival és sertéskondáival. Valóságos népvándorláskori kép.

A visszafoglalt területeken az osztrák katonai kormányzat nagy erélyvel, fáradsággal és költséggel törekszik a természeti viszonyokat kedvezőbbé tenni, és idegen országokból, különféle nemzetiségű és vallású népekkel telepíti be e vármegye területét. Elismerést érdemlő buzgalommal és elég bölcseséggel működik, de úgy rendezi be e vidéket, mint idegen provinciát, mint ha az soha Magyarországhoz nem tartozott volna; teljesen figyelmen kívül hagyja a magyar államformát, nem törődve az országnak e területekhez való igényeivel.

Sokat, rendkívül sokat tett a katonai kormányzat az alatt a 63 év alatt, mely időn át e vidék igazgatását vezette; de az idegen kormányzat nem abban a tudatban dolgozott, hogy Magyarországnak a javára működjenek, hanem csupán az volt a célja, hogy a törökök ellen erős Határőrvidéket, ellentállásra és védelemre képes osztrák provinciát teremtsen.

Mikor azután 1779-ben, a régi vármegyék visszaállításával, a »Temesi Bánság« nevű provinciát megszüntették, e vidék minden volt inkább, csak magyar nem.

Az osztrák katonakormányzattal betelepített népek idegenek voltak és nem szerették, sőt valósággal gyűlölték a magyart; a magyar alkotmányos rendszert pedig, mely nekik új és idegen volt, bizalmatlanul fogadták és nem látták abban érdekeik és jóllétük biztosítását.

Pedig ez a magyar alkotmányos kormányzat, — úgyszólván ellenséges terület-n, — féltékenységgel s bizalmatlansággal küzdve, csak a saját erejére hagyatva, és nem támogatva az állam erős anyagi hatalmától, igen nagy feladatra volt hivatva: folytatni és fejleszteni a gazdasági haladást és politikailag is Magyarországhoz csatolni és magyarrá tenni e vidéket.

És a vármegye dicsőségesen megfelelt e kettős feladatának. Pedig

nem állott rendelkezésére az a nagyszámú tekintélyes nemesség, mely az ősi magyar vármegyékben az önkormányzatot oly souverain hatalommal intézte, hanem néhány magyar nagybirtokoson és lelkes gazdasztjeiken kívül, csak csekély számú és leginkább új, kisebb rendű nemességgel, jórészt a magyar tisztviselők erejére támaszkodva végezte nagy feladatát, még pedig a legszebb sikerrel, mert nemcsak hogy folytatni tudta a gazdasági élet fejlesztésére való tevékenységet, hanem megbékítette, megnyerte és meghódította e népet, úgy hogy a földrajzilag Magyarországhoz kapcsolt vidéket csakhamar politikailag is odaforrasztotta.

Magyar, német, szerb, román, tót, horvát és bolgár békés egyetértésben él ma itt, [sőt] vetélkedve munkálkodik a vármegye anyagi és szellemi felvirágoztatásán. Rég feledve van, még a volt nagykikindai kerület területén, és az alig 40 évvel ezelőtt polgárosított katonai Határőrvidéken is, az exterritorialis, a külön privilégiumos állapot, és nincsenek ma már különválásra törekvő vágyak. Bár a népességnek csak 20%-a fajmagyar, de azért a vármegye összes lakossága, minden nemzetisége őszintén át van hatva attól a tudattól, hogy Magyarország a hazája, hogy a magyar nemzetnek alkotó része és hogy a magyar imperium, a magyar kultúra az, mely ez ország minden lakosának jóllétet biztosít.

Torontál vármegyének más a képe, más a jellege, mint a régi, az ősi magyar vármegyéké, mert másfajú népek lakják. Hétféle nemzetiség és faj él itt jelentékeny számban egymással keverve.

Valóságos mintagyűjteménye e vármegye az országban előforduló nemzetiségeknek, a kik között, ha anyanyelvük érvényesítése tekintetében vannak is néha kivánságok és törekvések, de azért komoly nemzetiségi mozgalmak itt nincsenek.

Hiába szól a »Kraljevity Markó« legendája Szerbia hegyei felől, hiába pendítik meg olykor-olykor rajongó Alldeutsch ábrándozók a »Wacht am Rhein« dallamát, arra csak a romantikus hajlam ad itt-ott gyenge visszhangot; de a szívek és a lelkek érintetlenül maradnak, mert azokat már hatalmába ejtette a magyar föld és annak magyar levegője. A politikai rajongók kivándorlási kísérletei igazolják, hogy a kik ennek a földnek terményein táplálkoztak, a kik ennek levegőjét szívták, nem találtak többé otthont sem Szerbia bércei, sem pedig Nagy-Németországnak hatalmas kultúrával dicsekvő falai között, hanem visszavágyódnak, visszatérnek ide és megnyugodnak itten, a hova szenvedéseiknek és örömeiknek immár kétszázados emlékei fűzik őket.

Az etnografiai változatosság bizonyára érdekessé és szinessé teszi a vármegyét, de nem zavarja a nép együvértartozóságának érzését és legkevésbé sem áll útjában a magyar állameszme terjedésének és megerősödésének. A sokféle nép keveredésének bizonyára meg vannak

a biológiai előnyei is, de különösebb és közérdekű hatása abban nyilvánul feltűnően, hogy itt a gondolkodásmódban és a felfogásban bizonyos amerikai liberális szellem uralkodik és hogy minden újítás és minden irányú fejlődés iránt nagy a fogékonyság.

Úgy hívták Torontált, hogy a »Nábobok vármegyéje«. Ez annyiban meg is felelt a valóságnak, hogy régebben igen sok volt itt a latifundium; ma azonban már csak 12 olyan földbirtokos van itt, a ki 10.000 koronát meghaladó egyenes állami adót fizet, mert csak a legutóbbi 10 esztendő alatt is több mint 100.000 holdnyi nagybirtokot parcelláztak. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a nábobok elszegényedtek, hanem azt, hogy a kisbirtokos osztály vagyonosodott meg és igyekszik bármily áron földet szerezni.

Akár szélteben, akár hosszában járja végig az ember e vármegyét, a népes falvak, a rendesen megművelt földek, a jól öltözött, pirosposzgás, erőteljes parasztok, a szép, formás lovak és a jól táplált igavonó állatok, a melyek az ember szeme elé kerülnek, már messziről elárulják, hogy itt jóllét van; a nép derült vidámsága pedig megelégedésről tanúskodik.

Ennek a jóllétnek a forrása első sorban az az áldott termőerejű föld, mely Torontál vármegye rónáit alkotja és a mely még a kezdetleges és hiányos gazdálkodás mellett is mindenkor megadta birtokosának a kényelmes megélhetés lehetőségét; de bizonyára hozzájárul lakosságának életrevalósága is, a mit a különféle fajok és nemzetiségek egymással való versengése kétségtelenül fokoz és a mely akkor fog majd teljesen érvényesülni, ha a közlekedési eszközök szaporodása és a gazdasági élet nagyobb fejlődöttsége, a különféle fajok érintkezését és keveredését gyakoribbá teszik.

Ez az áldott föld, a nagy magyar Alföldnek e déli nyúlványán, a hol ugyanaz a délibáb ringatódzik, mint a mely a hortobágyi pusztán vagy Kecskemét tanyái közt játszik, egyenlőkké teszi a vágyat, a gondolatot és a törekvéseket is és öntudatlanul átalakítja az érzést, a jellemet; idők folytán magyarrá változtatja az idegent és akaratlanul is kifejleszti benne a ragaszkodást a földhöz, melyen bölcsője ringott és azon intézményekhez, melyek a hazaszeretet szent érzését táplálják.

Hogy azonban e vidék ily rohamos fejlődése és a gazdasági jóllét mai foka oly rövid idő alatt elérhető volt, hogy e nemzetiségi konglomerátum egységes politikai néppé, hogy e vidék a közös célra törekvő és egyesített erő kifejtésére képes, nemzeti öntudatú honpolgárok földjévé válhatott, ez már leginkább a magyar faj államalkotó erejének és uralkodásra hivatott képességeinek tulajdonítható.

Hogy pedig ez a faj ily eredményeket tud elérni és hogy uralkodó hatalmát ily sikeresen tudja érvényesíteni, dícséretére szolgál alkotmányos intézményeinek is; fényes bizonyíték ez a vármegyei ad-

ministráció önkormányzati rendszerének helyes működése mellett, mely itt igazán nehéz viszonyok között állotta meg a helyét.

Ha valahol, úgy bizonyára itt, a hol ritkaság volt a magyar, itt, a különféle, idegenérzelmű nemzetiségek között, a kiket sem közös mult, sem közös tradíciók és küzdelmek emléke nem fűzött a magyar hazához, itt talán indokolt lett volna az állami központi abszolút igazgatás, a nép erőszakos átalakítására, a magyar imperium tekintélyének megerősítése és az állami akarat érvényesítése végett.

És ime, a néhány lelkes magyar nemesből álló törvényhatósági bizottság és a tisztviselők is elvégezték ezt a munkát, csendben, békésen és alaposan, úgy hogy mire a népjogok általánossá tételével a nép szélesebb rétegei is részesei lettek az önkormányzati tevékenységnek, a különféle nemzetiségekből álló vármegyei közgyűlés már egységes célok és közös érdekek szolgálatában, nemzeti és felekezeti különbség nélkül, teljes önzetlenséggel működik közre.

Ha tehát e monografiát lapozgatjuk és a régi állapotokat a mostaniakkal összehasonlítjuk, nem tagadhatjuk meg elismerésünket alkotmányos önkormányzati rendszerünktől, és látva a rövid idő alatt elért nagy fejlődést és haladást, megszilárdul hitünk nemzetünk életképessége és fajunk történelmi hivatása iránt.

Látva azt, hogy miként alakulnak át az idegen nemzetiségek a magyar imperium hatalma és a magyar kultúra termékenyítő hatása alatt, miként lesznek ellenségeink barátainkká, hogyan hódít nyelvünk, miként válnak a legkülönbözőbb fajú honpolgárok testvérekké, újabb erőt nyerünk a munkálkodásra, buzdítást arra a küzdelemre, mely immár hazánkat nem csupán a bajtól és szenvedéstől védelmezi, hanem a mely örömet, dicsőséget és jóllétet biztosít, szépet és nagyot alkot nemcsak a magunk, hanem az általános emberi jóllét emelésének érdekében is.

Pedig Torontál vármegyében érdemes dolgozni, mert oly terület ez, a melyen még igen sokat lehet alkotni. Nem azért, mintha eddig keveset tettünk volna, — mert dicsekvés nélkül elmondhatjuk, hogy semmi tekintetben sem állunk az első sorok mögött, — hanem azért, mert a viszonyok itt oly szerencsések, hogy a föld termőképességét még nagy mértékben lehet fokozni.

E vármegye tehát nemzetgazdasági szempontból is igen fontos része az országnak. Multja nem nagy, de a jövője annál kecsegtetőbb, mert ez az életrevaló, egészséges és kulturképes néptől lakott, hatalmas termékeny terület, mely hazánk gazdasági és ipari termékeinek nagy- és közvetlen piacával: a Balkánnal a Duna által hosszú vonalon érintkezik, Szerbia két legélénkebb forgalmú városával: Belgráddal és Szemendriával közvetlenül határos, az ország gazdasági életében nagy szerepre van hivatva.

A vármegyét e tekintetben még nem méltányolják kellően; az

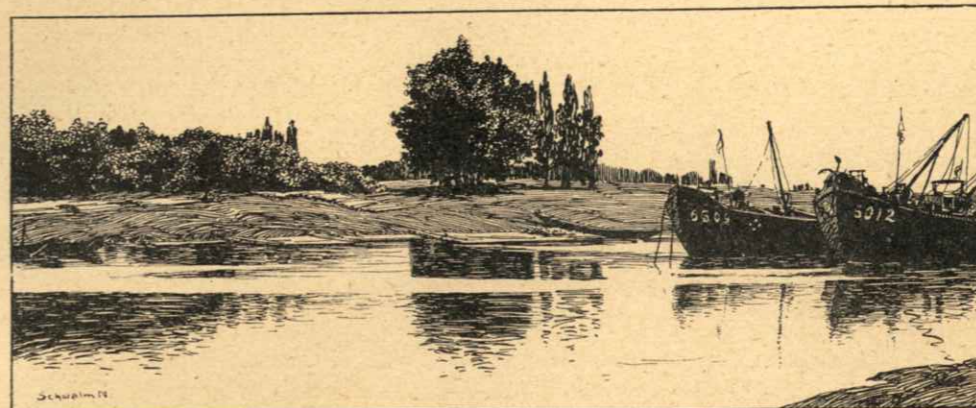
ország szívetől még távol van; mert bár helyi közlekedése eléggé fejlett, de székhelye vicinális vasút mellett fekszik, a gazdasági és kulturális áramlatok főirányaitól félre esik, s így csak a maga erejéből fejlődhetik.

Ha azonban az állami kormányzat is nagyobb figyelemben fogja részesíteni, ha itt országos érdekből megfelelő vasuti fővonalat épít, mely a vármegyét hosszában átszelve, Szerbián, Szemendrián és a termékeny Morava-völgyén át, Konstantinápoly felé újabb gazdag területeket von be a világforgalomba, ha majd nagyobb kulturális intézményeket és közgazdasági vállalatokat segít teremteni, melyek által nagyobb tekintélyt és erőt állíthat ki az ország határára a Balkán felé, a merre politikai és gazdasági érdekei irányítják, akkor lesz Torontál vármegye csak igazán erős határőrvidékké, gazdasági és kulturális téren, tehát modern értelemben.

Ez lesz e vármegye jövő hivatása. Ennek a tudatában kell tovább dolgoznunk és ennek mielőbbi elérésére kell törekednünk.

Nagybecskerek, 1911. évi december hónapban.

Jankó Ágoston.

Temesparti részlet.

TORONTÁL VÁRMEGYE TERMÉSZETI VISZONYAI.

Torontál vármegye a magyar Nagy-Alföld »tiszamenti síkjának« dél-délkeleti szögletében fekszik a Ferrótól számított keleti hosszúságnak közel $37^{\circ} 51'$ és $38^{\circ} 51'$ és az éjszaki szélességnek $44^{\circ} 40'$ és $46^{\circ} 15'$ között. Éjszakon nyugaton és délen természetesen Torontál határai; folyók jelölik: a Maros, a Tisza meg a Duna. Keleten Temes vármegyével ($7433 \cdot 18 \square \text{ km}$) határos, a melyhez éjszak felé Arad ($6077 \cdot 66 \square \text{ km}$) és Csanád ($1714 \cdot 56 \square \text{ km}$), nyugaton Bács-Bodrog ($11079 \cdot 41 \square \text{ km}$) és Szerém ($6810 \square \text{ km}$) vármegyék csatlakoznak. Torontálnak déli szomszédja, aránylag rövid vonalon, a szerb királyság.

A vármegye földje, a melylyel termékenység tekintetében csak Bács-Bodrog kelhet versenyre, — nem sík (bár $10 \cdot 046 \square \text{ km}^2$ területének legmagasabb pontja csak 150 méternyire emelkedik a tenger színe fölé²), hanem a Tisza, illetőleg Duna völgyéből (a vármegye határában az átlag 70, illetőleg 65 méter tengerszín feletti magasságú) széles lépcsőkben nyugatról kelet felé emelkedő térszín, a mely a Temes és Bega között huzódó fő vízválasztótól nyugat-délnyugat, illetőleg dél-délkelet felé is lejt.

Torontál vármegye alakjára nézve elnyújtott trapezoid, a melynek felületén löszplatók és tágas völgsíkok váltakoznak. Fiziográfiai tekintetben ez a terület két, sőt három jól jellemezhető egységre osztható. A több szintben előforduló löszplatók dominálnak a mezőgazdasági tekintetben amazoknál fontosabb völgsíkok fölött. Külön említendő és tárgyalandó a jobbára már kötött futóhomok, a mely legnagyobbbrészt délkelet-éjszaknyugati irányba lép a vármegye területére és fokozatosan vegyül annak a löszplatónak anyagával, a melyre reá fújta az uralkodó délkeleti szél.

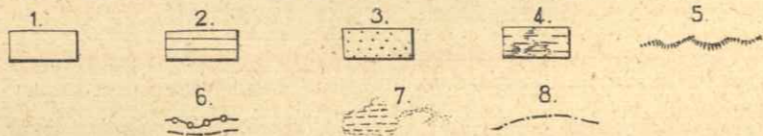
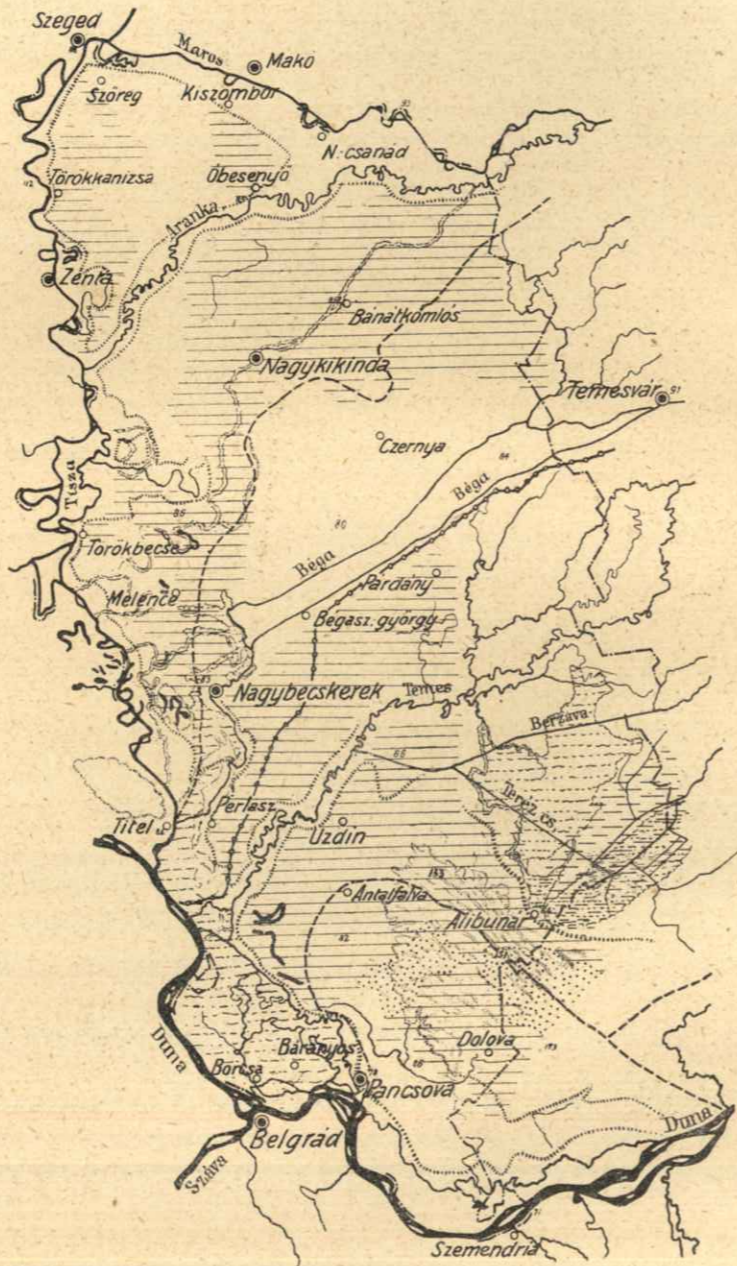
Torontál vármegye földjének kialakulására és szerkezetére vonatkozólag a geológia adja meg a kellő felvilágítást; térszíni formáiról a morfológia tájékoztat bennünket.

Hogy a vármegye földjének geológiai felépítését megérthessük, fejlődéstörténetében menjünk vissza a harmadkor utolsó epochájáig, a felső neogénig. Ebben az epochában a Kárpátoktól övezett, a mélységbe süllyedt őshegység helyét elfoglaló tengert felgyűrődő hegységek elzárják az óceánoktól, a melyekkel az előző korokban összefüggött, úgy hogy az mindinkább kiédesülő beltengerré válik. Ennek a pontusi tengernek nem volt lefolyása; vize, terjedelme mindinkább fogy, majd a következő korszak (levantei emelet) vége felé annyira kiszárad, hogy kisebb terjedelmű, édesvízű beltórendszerre zsugorodik össze. Erre a tóvidékre rakják le a Kárpátok lejtőin lerohanó, vadvízű patakok hordalékukat.

¹ A földm. miniszt. kiadta térkép adatai szerint.

² Az adatok mindvégig az Adria-tenger szintjére vonatkoznak, hacsak más nulla pont külön kiemelve nincsen. A magassági adatokat a katonai 1 : 25.000, ill. 1 : 75.000 és a földmív. minisztériumtól kiadott megyei térképek alapján adjuk.

Homokos üledékek, sekély-tavi lerakódások és kavicstelepek jellemzői ennek a korszaknak. A reá következőben, a *diluviumban*, a lecsapolt vagy beszáradt belvizek helyén hatalmas folyórendszerek alakulnak ki, a melyek nagymennyiségű

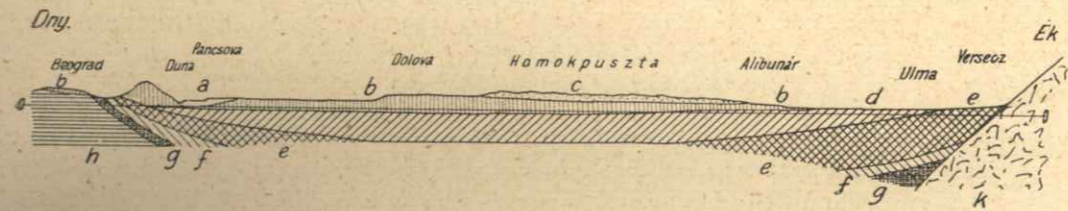
Torontál vármegye fiziofiai viszonyainak vázlatos térképe.

Jelzések magyarázata: 1 = árterület; 2 = különböző szintekben, lépcsőzetesen emelkedő platók; 3 = futó, illetőleg kötött homokterületek; 4 = moosaras területek; 5 = platók (teraszok) pereme; 6 = fő-, illetőleg mellék-vízválasztó; 7 = régi vízfolyások, medrek, illetőleg moosaras területek; 8 = megyehatár.

törmeléküket most már messze kiviszik a mindjobban feltöltődő medenczébe. Ez utóbbinak állandó sülyedése meg-megújítja a folyóknak eróziós működését és törmelék szállító képességét, akár csak az elmúlt korszakok tengereinek vagy

tavainak sülyedő szintje, azzal a különbséggel, hogy a finomabb és legfinomabb folyóhordalék a medenczének a Kazánon át való lecsapolása óta már nem a medenczében, hanem egy újabb, a Kazánon túl, mélyebben fekvő tengerbe rakódik le.¹

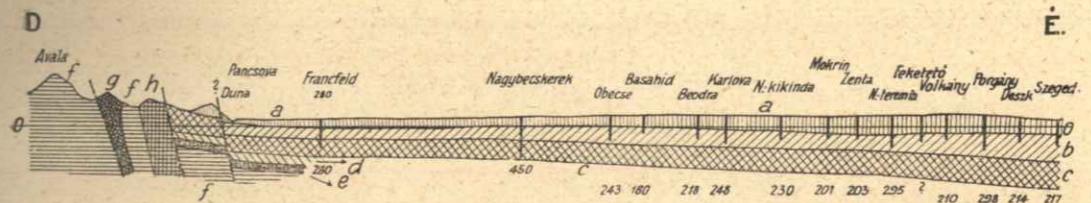
A medencze sülyedése az utóbb említett korban, de még a reá következőben, az *alluviumban* sem szünetelt, sőt még máig is eltart. A vármegye területén a sülyedéseknek iránya még nincsen pontosan megállapítva, de e területen észlelt földrengésekből és a közeli hegyvidék tektonikai viszonyaiból arra következtethetni, hogy a sülyedések a krassó-szörényi hegyek nyugati peremétől kiindulva, sugarasan (?) terjednek szét. Míg Halaváts »meg nem zavart eredeti helyzetkedésben« gondolja e megye földjének rétegeit, addig Cholnoky véleménye szerint Nagybecskerek-től Ujzöréig (azelőtt Ozora), illetőleg Bálványosig (azelőtt Bava-niste) húzódik az a vonal, a melynek mentén történt állítólag talajmozgás.

Torontál vármegye altalajának vázlatos képe délnyugat-északkeleti irányban vetett metszet mentén. a = alluviális képződmények, b = lösz, c = futóhomok, d = levantei-diluviális, e = pontusi, f = szarmata, g = mediterrán, h = krétakori képződmények, k = gneisz. (Halaváts, Seemayer adatai és szerző saját megfigyelései alapján.)

E kérdésekre különben csak akkor adhatunk majd kielégítő választ, ha mind a mocsár területén, mind egyebütt a vármegyében végzett elegendő számú és mélységű fúrások adatai állanak rendelkezésünkre², a melyekből kitűnik, hogy zavartalanul szintesen fekvő vagy vetődésektől megbolygatott rétegsorozattal van e dolgunk.

Torontál vármegye területe a sülyedő medencze eltűnt tengerének egyik öble lehetett. A benne lerakódott rétegek közül a pontusi korszakéi legidősebbek, a melyekről tudomásunk van.

Torontál vármegye altalajának vázlatos képe dél-északi irányban vetett metszet mentén. (Halaváts, Seemayer adatai és szerzőnek saját megfigyelései alapján).

A metszet Torontál megye néhány mély fúrásának (Ártói kú) adatait tünteti fel méterekben. a = kvarter, b = levantei, c = pontusi, d = szarmata, e = mediterrán, f = kréta képződmények, g = trachyt, h = szerpentin.

Az Alföldön fúrt artézi (és mély) kutak fúrasi próbái alapján megállapítható, hogy a pontusi korszakban létezett félig sósvízű tóban lerakódott anyagok, homok-

¹ A folyó esésének nagyságától függő hordalékszállítóképesége megszűnik, mielőtt elérte a tenger szintjét, de megszűnik völgyvájó munkája is. Völgyét a folyó rendes körülmények között nem tudja a tenger vízénél alul mélyíteni. A tenger tehát az erózió bázisának, erózióbázisnak tekintendő.

² A Magyar Földrajzi Társaság Alföldi Bizottsága feladatául tűzte ki az Alföldnek, mint fiziofiai egységes területnek, alapos tanulmányozását. Tőle várható ennek és az Alföld-többi problémáinak végleges megoldása.

ból, homokos agyagból és tiszta agyagból állanak.¹ A *levantei* korszak édesvízi beltavában leülepedett agyagos rétegeket szintén az alföldi artézi kutak révén ismerjük, a mely kutak éppen ezekből az Alföld közepe felé vastagodó rétegekből kapják üdítő, jó vizüket.

A *diluviális* rétegek már biztosan száraz területen rakódtak le és részben a folyóvíz, részben a szél működésének köszönik létrejöttüket. Nem lehetetlen ugyan, hogy az Alföld legdélibb részén a kornak első felében is még megvolt a beltó, talán nagyobb mocsár alakjában (alibunári?) de erre minden kétséget kizáró bizonyítékaink még nincsenek. A diluviumban képződött rétegek főleg löszből állanak, a melynek tetemes vastagságú rétegei közé agyagos, illetőleg tiszta homok települt.

A *löss*² vármegyénk területén nem fordul elő mindenütt tipikus alakjában. A Maros, illetőleg az Aranka és Bega között (83—140 méter tengerszín feletti magasságban), a Bega és Temes között (átlag 85—87 m.) és végre a Temes és Duna között (113—150 m. magas pontokkal) jelentkezik ugyan lösz, de habitusa nem egységes. A vármegye legtipusosabb löszét Dolova mélyútjaiban találtam; ettől leginkább elüt például a Bega magas partjának anyaga Nagybecskerek mellett, a melyet *Cholnok*y ázott lösz-nek nevez.

Az *alluviális* korszak kezdetén (ó alluvium) a folyók Torontálnak különösen déli részében rakják le hordalékukat, a melybe később azután ismét belevágódnak, illetőleg a meglévő hordalékot eltakarítják, vagy újat raknak le. A folyók működésének három stádiuma: a völgymélyítés, völgytágítás és feltöltés, e vármegye területén is észlelhető. A folyók működésének köszönik a löszplatók terraszos jellegüket; különböző korokban különböző volt a felszín, a melybe a folyó bemélyítette medrét. *Cholnok*y három ilyen felszint különböztet meg, a mely lépcsőzetesen emelkedik a vármegye keleti határa felé. Legmagasabban fekszik a törmelék-kúpok lábánál az alsó-diluviális, ennél mélyebben a felső-diluviális és legmélyebben végül az alluviális felszín³.

Az a magas part, a melyen Bálványos, Beresztócz, Omlód, Tárcsó, Ferenczhalom, Almás, Galagonyás, Antalfalva és Szekrényes községek és Pancsova városa épültek, azt hiszem, joggal terraszoknak nevezhető, még pedig felső-diluviálisnak. Ebbe vágódott bele a Duna és ebben szélesíti most a medrét⁴ Ennek a felső diluviális terraszoknak az anyaga, mint azt a Pancsova körüli feltárások mutatják, főképen fluviatilis anyag (agyagrétegekkel tarkított sárga, majd mélyebben szürkés homok), a melyen löszszerű anyag (talán ázott lösz) fekszik (6—10 m. vastagságban). A Duna és a Tisza, valamint a vármegye kisebb folyói darabokra szeldelték a löszplatókat és mély, bőven termő, helylyel-közzel mocsaras (és még ármentesíthetetlen pancsovai öblözet) síkokat⁵ teremtettek, a melyekben szerte kanyarog-

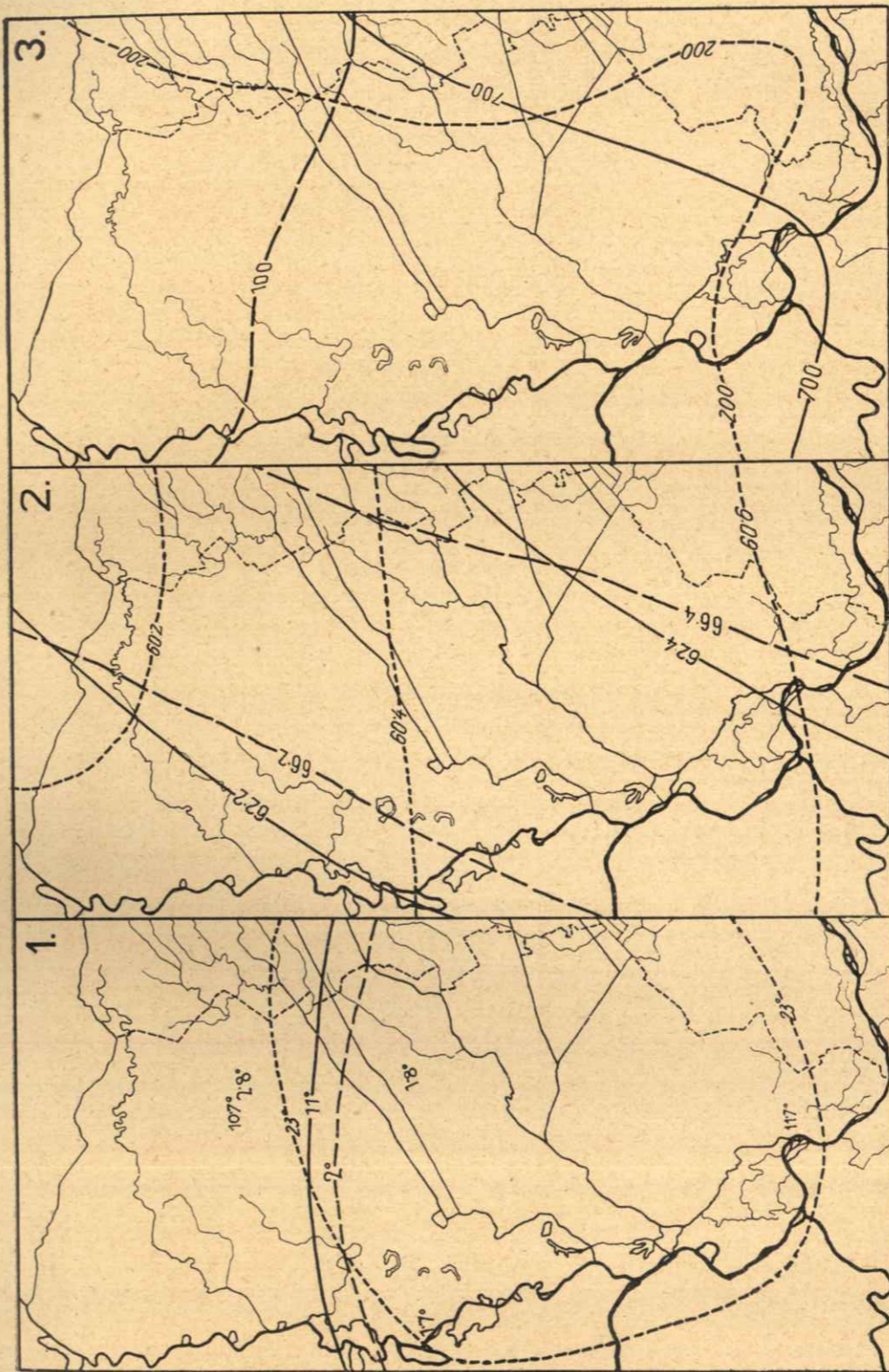
¹ Torontál vármegye artézi kutakban igen gazdag. 115 községben összesen 391 helyen fúrtak. Ebből 271 az artézi kút, 28 a fúrt kút; 13 kút vize teljesen elapadt, míg 79 esetben sikertelen maradt a fúrás. A löszplatókon fekvő községek fúrt kútjai 40—60 méter mélyek, a melyekből a vizet lóerővel vontatják fel, melyet a temesmegyei kincstári homokpuszta 50—80 méter mély kútjainál motor-erővel helyettesítenek. Az alibunári mocsár szintjében már 5—6 méter mély furólukból buggyan fel a víz. Pancsován, a mely ugyanabban a vívóban fekszik, sőt valamivel alacsonyobban, 50—100, Nagybecskereken (83 m.) még 450 méter mélységből sem kap felszínre törő vizet. A talajvíz állásával összefüggően, a fúrt és ásott kutak közül általában mélyebbek a terraszokon fekvők, mint a völgysíkokéi.

² *Löss*—rajnamelléki népies elnevezése az ottani sárga földnek; jelentése a német *locker*, *lose* szavakéval azonos, a mi annyit tesz, mint *laza*. A lösz finom kőzet-liszt, a melyet az uralkodó szél nagy törmelék kúpok anyagából (kavics, homok) kifúj és messzi vidékekre elvisz, hogy szállító erejének fogytával hó lepléhez hasonlóan betakarja azt a vidéket, a melyen aláhull. Ha ezen a vidéken a fűnövényzet az uralkodó és ha klimája elég száraz, akkor a lösz-takarók néha óriási vastagságot érnek el. *Halaváts* a torontáli lösz homoktartalma szerint osztályozza, *Horusiczky* petrográfiai alapon megkülönböztet *tipos* és *homokos* lösz, azonkívül még löszagyagot és löszhomokot (Alibunárnál) *Cholnok*y tudtommal a tipustól csak a *takirt* (ázott lösz?) választja külön.

³ Megjegyzendő, hogy a felszínek, illetőleg a belőlük keletkezett terraszok kora még vitás; e kérdésben végsőképpen dönteni csak akkor lehet majd, ha a morfológiai bizonyítékokon kívül a platókat alkotó különböző *lössök*-nek és közéjük telepített homokoknak pontos kormeghatározását ismerjük.

⁴ E területnek magassága a tengerszín felett 78—87 méter, míg a Duna jelenlegi árterének magassága jó 10 méterrel alacsonyabb.

⁵ Czirbusz mély földnek nevezi (90 méter tengerszinti magasságon alul), helyesen, mert az Alföld többi részeivel szemben tényleg mély föld ez. Az ő felfogása szerint tehát a mi felső-diluviális terraszunk is ehhez számítandó.

Torontál vármegye meteorológiai viszonyait feltűntető térképábrázolat.

Az 1. sz. térképen látható görbék közül a szakadozott a téli (januárius), a pontos a nyári (július) és a folytonos az évi középhőmérsékletet jelenti; a görbék mellé írt számadatok hőmérsékleti fokokat jelentenek Celsius szerint. — A 2. sz. térképen a téli, nyári és az évi középizobárok menetét látjuk (a görbék jelzése, mint előbb); a görbék mellé írt számok barométer állásokat jeleznek mm.-ben. — A 3. sz. térképen a téli, nyári és az évi középizobárokat látjuk (a görbék jelzése, mint előbb); a görbék mellett számok a csapadék mennyiségét jelentik mm.-ben.

nak, medreik helyzetét meg-megváltoztatják, úgy hogy igen nagy számban található a vármegye területén a holt és elhaló félben levő meder és az őket jellemző *parti* meg *zátony* dűne. Ezek csak az árterületen hiányzanak, a hol a víz árjának egyengető hatása keletkezésüket megnehezíti, felismerésüket lehetetlenné teszi. Borcsától Ópáváig például a Duna és Temes holtágai mellett egyetlen egyet sem találtam; az egész területet finom, szürkés, árvizi anyag fedi. Ott vannak azonban a prehisztórikus telepek, a *hunkák* vagy kunhalmok¹, a melyek pontosan jelzik a régi vízfolyások (álló vizek?) futását, helyzetét.²

Vízrajz.

Torontál vármegye vízrajzi viszonyaira vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy ezek az előző geológiai korokban — miután az akkori klimatikus viszonyok a maiaktól tetemesen különböztek — szintén mások voltak, bár — függésben az altalaj mozgásaitól — főbb vonásaikban a maiakkal egyezhettek. Legnagyobb változást szenvedett valószínűleg egyrészt a Duna-Tisza közötti, másrészt a Maros-Bega, illetőleg Temes-Duna közötti vízváltakozók helyzete. A régebbi geológiai korokban a vármegye területén létezett folyóvizekről még valami kevés biztosat tudunk.³ Három, négy századdal ezelőtt is sok tekintetben más, a maiától elütő volt itt a folyóhálózat.⁴

A *Temes* Bega-főn át (azelőtt Klekk) összefüggött a *Begával* (a Sózó vízfolyás ma is jelzi az irányt) Torontálzecsény-Árkod (azelőtt Jarkovác) vonalán (Suburkabarán át) az ilonczy mocsárral, Iloncznál (azelőtt Ilánca) ez közlekedik a kisebbik ilonczy mocsárral. Az alibunári mocsárnak a múlt századokban a többi mocsárral való összefüggése nem tűnik ki öt századnak számba vehető térképanyagából.

Azt az alacsony térszíni emelkedést, a mely Alibunár—Végszentmihály—Nagymargita—Nagygáj vonalának irányában húzódik, a XVI. században már nem, és azóta sem borította el a mocsár vize.⁵ Hajdan a Temes a *Nádela* útján is összefüggött a Dunával, a mely folyóágnak ma csak a tekintélyes holt medre mutatja, mily bővizű lehetett abban a korban, a mikor még az ember szabályozó munkája nem akadályozta meg a folyóvizeket természetes kifejlődésükben. Hasonlóan bővizű folyóág kötötte össze a Marost a Tiszával (Törökbecse és Melencze között), a melynek maradványai a *Váalom bará* és *Oluz* (Galaczká árok) nevű holtmeder részek. A mocsarak is sokkal nagyobb területet foglaltak el négy-öt századdal ezelőtt, mint ma. Nagy terjedelmű és állandóbb jellegű belvizek voltak az Aranka vidékén, a becskerei tóvidék, az ilonczy és alibunári mocsár.

Torontál vármegye folyóvizei ma: a *Maros—Aranka*, illetőleg a kettős *Bega* révén a Tiszához, a *Temes* és mellékvizei révén a Dunához tartoznak. A Duna Tisza közötti fővízváltakozó Titelen alul indul ki és keletnek, majd éjszakra, illetőleg éjszak-keletnek tart a Temes és Bega között s mindvégig szelid talajemelkedésen halad, a vármegyét két, majdnem egyenlő területre osztva. A Duna és Tisza, illetőleg Bega és Temes közötti vízváltakozók pontos megállapítása a Bega és Tisza torkolata körül nem igen lehetséges. Áradás idején itt természetes úton csatornák keletkeztek, úgy hogy a Bega a Karas révén a Temessel, ez meg a

¹ A pancsovai öblötben volt alkalmam ezeket a *hunkákat* megfigyelni; a felszántott halmokból cserepek és csontvázak nagyszámban, valamint kőkori eszközök kerültek elő, a melyek legjobb bizonyítékai prehisztórikus voltuknak.

² Az alibunári mocsár déli magas partján, Alibunártól egészen Verseczig, sűrűn következnek egymásután. Megvannak azonban magában a mocsárban is, a hol éjszaknyugat és éjszak-kelet felé vonul a soruk. Bár ezeken nem találtam sem cserepeket, sem egyéb bizonyítékokat, egyező alakjuk és elrendezésük miatt ezeket is majdanó volnék prehisztórikus telepeknek tartani.

³ Cholnokyn kívül tudományosan még alig foglalkozott e kérdéssel valaki.

⁴ A *nagybecskerei* levéltárban őrzött térképgyűjtemény pompás anyagot szolgáltat e viszonyok tanulmányozására. Nagyrészt eredeti kéziratok, vagy a bécsi katonai földr. intézetben őrzött eredetiek fényképmásolata, a melyeket a vármegye Torontál vármegye a XVI., XVII., XVIII. században és 1896-ban című nagybecsű térképgyűjteményében dolgoztatott fel és adott ki a Millennium alkalmával. A gyűjteményt az Alföldi Bizottság figyelmébe ajánlom.

⁵ Ez — mint magam is láttam — nemcsak a lösz alján fakadó, elég bővizű forrásokból (*Velikopotok*, Alibunár felett), hanem a mocsár-terület nivójában nyíló, állandó kutacsokból is táplálkozik és még az évnék csapadékban legszegényebb hónapjaiban is kisebb-nagyobb tócsákban áll meg (pl. Keviszöllős éjszak-nyugati végén).

Dunavecze révén a Dunával lépett kapcsolatba.¹ Ép oly bizonytalan a vízváltakozó a Temes és Duna, a Maros és Aranka, vagy a Temes, Ponyavicza és Duna között a torkolatok körül. A Bega—Tisza közötti vízváltakozó a Bega torkolatától Nagybecskerek, Basahid, Zombolya érintésével éjszak-keleti irányban egyesül a Bega—Maros közötti vízváltakozóval. A Temes—Ponyavicza (Duna) között a vízváltakozó vonal a Temes torkolatától (Pancsova) Ferenczhalom, Lajosfalva, Károlyfalva irányában halad, délről nagy ívben megkerülve az alibunári mocsarat, melynek vizét a neki adózó patakokéval együtt a Temesbe vezeti.

A vármegye nagyszámú folyóvizei közül legnevezetesebb a *Tisza* és a *Duna*.² Mind kereskedelem és közlekedés, mind mezőgazdaság tekintetében felülmúlják a vármegye területéről beléjük ömlő mellékvizeiket.³ A Tiszának csak alsó szakasza tartozik a vármegyéhez. Esése e szakaszon — a mint ezt a táblázatból is látni — vajmi csekély, sőt a Duna vizének magas állásakor — úgyszólván semmi esése sincs. Nyugatra való hátrálása nem *Baer* törvénye értelmében, hanem tektonikai okokból történik. A bácsmezei partját alámosva, megtámadja, míg a torontálit iszapolja, széles, mocsaras árteret hagyva maga után. A Tisza szeretlen kanyargásainak és árvizeinek rendezéséről már 1838 óta gondoskodnak.⁴

A Duna középső szakaszának alsó részével tartozik e vármegyéhez (Tiszatorkolatától Gyurgyevóig). Balpartján elterülő széles árterén homokos, agyagos üledéket rak le, míg a jobbpartját alámosza, a mi itt is tektonikai okokra, talajelmozdulásokra és esetleg a szél hatására vezethető vissza. Mind a Tiszának, mind a Dunának Torontál vármegyéhez tartozó szakasza gazdag szigeteken, a melyek vagy zátonyokból alakulnak, vagy úgy, hogy a folyó, sűrűn kanyarogva, árvíz alkalmával egyes kanyarulatának szűk nyakát átszakítja, a mikor a rövidebb uton haladó víz a régi kanyarulatnak két nyílását eliszaposítja, betölti (malágy); így keletkezik a holtmeder és a holt- meg új meder által körülzárt sziget. A Duna torontálmezei szakaszában ez a neme a szigetképződésnek ritkább.⁵ Itt

¹ A mi jelen esetben talán nem annyira *bifurkáció*, mint inkább *folyókeveredés*.

² A *Tisza*, illetőleg *Duna* egyes szakaszainak hosszát az alábbi táblázat adja kilométerenkénti esés és a vízgyűjtő területek nagyságának adataival együtt.

A Tisza egyes szakaszainak hossza km.-ben		Az illető folyószakasz	
A folyószakasz neve	km.	átlagos esése 1 km.-re	vízgyűjtő területe km ² -ben
Algyő—Szeged	19.3	0.02	30470.10
Szeged—Zenta	52.4	0.03	3136.29
Zenta—Törökbecse	57.5	0.01	3700.32
Marostól—Begaig	171.4	0.03	13120.71
Törökbecse—Titel	57.8	0.04	11758.83
A Duna egyes szakaszainak hossza km.-ben		Az illető folyószakasz	
A folyószakasz neve	km.	átlagos esése 1 km.-re	vízgyűjtő területe km ² -ben
Szlankamen—Zimony	43.5	0.04	571.76
Zimony—Pancsova	18.6	0.02	111221.97
Pancsova—Temeskubin	45.4	0.04	1944.12

A távolsági adatok mindig az illető állomások vízmérczéire vonatkoznak.

A *Tiszát* említik már Strabo, Plinius Ptolemaeus és Ammianus Marcellinus, továbbá sok középkori külföldi és hazai író. A *Tiszát* Strabo *Pariszusz* v. *Padiszusz*nak nevezi, mások ehhez hasonlóan. Ptolemaeus az egyedüli, ki a *Tibiszkosz* nevet használja. E név kétségtelenül egy későbbi másoló helytelen változtatása és valószínűleg XVI. századbeli gyártmány. Eredetibb a *Tiscia*, *Tyssa*, vagy *Ticze*. A *Dunával* már az őskori népek mítosza foglalkozik. *Danubius*, *Dunavi*, *Donau*, *Duna*, *Histrus*, *Ister* etc. elnevezések alatt ismeretes. *Ister* trák, *Danubius* kelta elnevezése.

³ A Duna után csak a Bega-csatornának van még nagyobb fontossága. 1893-ban hat és fél millió métermézsa a forgalma.

⁴ József nádor intézkedése következtében; 1846-ban gróf Széchenyi István újra megindítja a szabályozó munkára vonatkozó tanácskozásokat. (Tiszavölgyi társulat). Az 1847. év végéig 59.204 m. hosszú a védőgát és 9.336 m. hosszúak az átmetszések. 1848—1855-ig szünetel a munka. Komolyan csak a kiegyezés után fognak hozzá a tervek kiviteléhez. Összesen 112 átvágás 136.238 m. hosszúságban, 622.166 m. kanyarodást metszett át, ezáltal a folyó útját 485.879 m. méterrel rövidítették meg.

⁵ A Dunának rendszeres szabályozása 1895 óta folyik. A szabályozó munkálatokra 20 millió áll rendelkezésre (1895., 48. t.-cikk).

zátonyok keletkeznek, a melyek a folyam sodrát kilengésre készítetik, illetőleg újabb zátonyalakulásra adnak alkalmat.¹

A Tisza, illetőleg Duna mellékfolyói közül első helyen a *Maros*² említendő, a mely Perjámos és Szemlak között éri el éjszaki-nyugati irányban a vármegye éjszaki határát és egészen a torkolatáig, Szegedig jelzi azt.³ A Marosnak Perjámos, Egres, Ócsanád, Kiszombor, Szőreg táján, széles, mocsaras ártere van, a melyen áradásai alkalmával finom iszapból álló rétegeket rak le. Árvizei különösen tavasszal (hóolvadás idején, februárius elején, márczius végén), nyáron (júniusban zöldár) fenyegetik partmellékét.⁴ 1840, de főleg 1850 óta közmunkaerővel készültek el a folyókanyarulatok átvágásai. Harminczhárom átvágás a folyót a lippai határtól a torkolatig 88 kilométerrel rövidítette meg.

A *Bega*⁵ Facsettől Temesvárig és innen Begafőig ásott mederben folyik.⁶ Begafőtől a Fehér mocsáron áthaladva, a Custos árokban folyik és Titellel átellenben ömlik a Tiszába. A vármegye határát Berekszónémetinél lépi át. Begafő és Nagybecskerek között átvágódik a löszplatón, keskeny csatornát mosván belé. Nagybecskereken túl a Tisza árterére ér, a hol a »Tiszának régi, valószínűleg felsődiluvialis morotvájába lép.« Kedvező vízálláskor Torontál területén meglehetősen élénk a Bega hajóforgalom (2—4 ezer métermázs). Rendszeren állapotban nagy területen mocsaras volt a folyó melléke. Elsőnek Mercy táborok kezdte a mocsarak lecsapolását (1718 ban).⁷

Mind az előbb említett folyóknak, mind a *Temesnek*⁸ csak alsó, szabálytalan, kanyargós, posványokkal szegélyezett szakasza tartozik Torontál vármegyéhez. Az utóbbi Pakác és Újpéc között lép a megye területére és délkeleti, majd déli

¹ A folyamok szigetképződését és kanyargását rendszeren *Davis-Lóczy* törvényével szoktuk magyarázni, a melyet *Cholnoky* a folyamok egyes szakaszaira is kiterjeszhetőnek vél. A *törvény* Cholnoky fogalmazásában így hangzik: »az olyan folyók, a melyeknek hordaléka nehezebben mozgatható, mint partjuk anyaga, zátonyokat építenek és szétágaznak. Azok a folyók ellenben, a melyek könnyebben mozgatják saját hordalékukat, mint partjuk anyagát, azok kanyarognak.« Hogy ez a törvény mennyiben alkalmazható a Duna torontáli szakaszára, a hol (rég) kanyargások mellett zátonyok is keletkeztek, még tüzete-sebb vizsgálatra szorul.

² Már Herodotosz, Strabo és Konstantin császár, Anonymus és Kézai tudnak róla. (Ptolemaeus nem említi). A XI., XII., XIII. századból vannak reá vonatkozó okleveles adataink. Valószínűleg az agatirsoktól származik a *trák* név. Herodotosznak és Strabonak ama nézetéből, hogy a Maros a Dunába ömlik, nem következtethető, hogy a Duna valamikor a Tisza völgyében folyt, hanem inkább az, hogy a régiek a Tisza alsó folyását is a Maroshoz tartozónak gondolták.

³ A *Maros* torontálmezei szakaszaira vonatkozó pontosabb számadatok a következők:

A Maros egyes szakaszainak hossza km.-ben		Az illető folyamszakaszok	
A folyószakasz neve	km	átlagos esése 1 km.-re	a vízgyűjtő területe km ² -ben
Perjámos—Makó	42·7	0·27 m	2185·33
Maros-Szárász torkolatától tiszai torkolatáig	29·6	0·23 »	63·06

⁴ Nem annyira a nagy vizek, mint inkább a folyók jégtorlódásai szokták Torontált fenyegetni. Ezen a folyókanyarulatok átvágásával segíthetni. Nagy szerencséje a Maros és Tisza menti vidéknek, hogy emberemlékezet óta a Maros és a Tisza árhullámai még nem találkoztak, azaz, hogy a mikor a Tiszán legmagasabban áll a víz, akkor a Maros vize már lepadt.

⁵ Nevét először Anonymus használja, talán a görög pége-ből származik.

⁶ Természetes medre csak Kiszéltől Budinkig, illetőleg Jezvintől Girodáig (Temes vm.) tart.

⁷ A Bega régi medrét meghagyták a Beregszó számára, kettős utat nyitva így az árvizeknek. A Bega-csatorna töltéseit 1799—1808-ig kiépítették; közel három millió forintba kerültek. A Bega medrén mutatkozó magasságkülönbségeket zsilipek alkalmazásával sikerült a hajózás számára megszüntetni. Az *Ó-Bega* Berekszónémeti és Papd között felvéve a *Beregszó* patakot, a Begával majdnem párvonalas csatornában folyik és Jankahíd és Begafő között ömlik a Bega régi kanyargós medrébe.

⁸ Herodotosz, Ptolemaeus, Priszkosz, Konstantin császár, Anonymus említik először. Reá vonatkozó okleveles adatok a XIII. századból maradtak reánk.

irányban halad át a vármegyén. Pancsovánál a Dunába szakad.¹ Még Temes vármegyében két ágra oszlik, a mely ágak Rudnánál (Torontál vm.) egyesülnek megint. Az így keletkezett szigetnek nyugati csücske Torontálhoz tartozik. Míg Temes vármegye területén a Begával közös árterén folyik a Temes, addig Torontálban löszplató választja el egymástól, egyúttal megjelölve a kettő közötti vízválasztót Bótosnál (Torontál) balról felveszi a Berzavát,² a melybe Kismargitánál a Moravicza- és a Schulhof-csatorna vizeivel bővült Verseczi csatorna³ torkollik. A Berzava csatorna bár eleven mozgású víz, az ilonczy és alibunári mocsarak vízének befogadására nem felel meg. A helyett, hogy levezetné, Kismargitától visszatorlasztja a felesleges vizet, részint Kanak felé, részint az ilonczy és alibunári mocsarakba.⁴

Az utóbb említettek¹ a verseczi, illetőleg krassószőrényi hegyekről lefutó vizeket gyűjtik össze. Kisebb fontosságuk a Sirina-tó Törökkanizsa keleti határában, a *Czrnabara*, Billéd és Kisbecskerek között, az *Osztrovo*, Basahíd és Melence között, a Bocsár, Szerbszentmárton és Gyülvész között, a *Bara-Okany*, a Tisza egyik morotvájában; a *Fehértó* és *Czarszkabara*, Écska alatt a Bega árterületén, számos kisebb-nagyobb Temes-morotva Ujzozorától Szekerényig, a *Topolyacskabara* Borea mellett. Továbbá a *Nagy* és *Kis Kulpin*-tó, a melybe az Óbega torkollik. Ez a *Karas* révén egyrészt a Dunával, másrészt a Temessel függ össze. Külön említésre méltó a *Ruszanda* tó Melence község nyugati határában, a mely gyógyító erejéről nevezetes. A tó 82 méternyi tengerszín feletti magasságban fekszik; terjedelme 6 km. Fenekét 1—2 m. vastagon kékes fekete iszap⁵ borítja, a melyet helyenként homokrég fed. Ezt használják iszapfürdő készí-

¹ A Temesnek torontálmezei szakaszaira vonatkozó pontosabb számadatok a következők:

A Temes egyes szakaszainak hossza km.-ben		Az illető folyamszakaszok	
A folyószakasz neve	km.	átlagos esése 1 km.-re	vízgyűjtő területe km ² -ben
Ság—Csávós	40·7	0·23 m	380·23
a Lunka—Birta torkolatától Berzava csatornáig	21·7	0·05 »	389·99
Berzavától—torkolatáig	86·0	0·04 »	745·18

² A Berzava ma már ásott mederben folyik; ásatása 1763—64-ben indult meg. A csatornára vonatkozó pontosabb számadatok a következők:

Berzava-csatorna egyes szakaszainak hossza km.-ben		Az illető csatornaszakaszok	
A szakasz neve	km.	átlagos esése 1 km.-re	vízgyűjtő területe km ² -ben
Pártos-Kanak	15·8	0·30	295·77
Kanak-Kismargita	7·8	0·12	557·44
Berzava-csatorna	180·0	5·75	1677·70

³ A Verseczi-csatorna hossza a verseczi Kisrét eredetétől a Moravicza-csatornáig 45·0 km., átl. esése km.-ként 3·31 m., vízgyűjtő területe 768·66 km². A Moravicza-csatorna 68·6 km., átl. esése km.-ként 1·83 m., vízgyűjtő területe 587·64 km². A Verseczi-csatorna a Moravicza-csatorna beömlése alatt 45·0 km., átlagos esése 3·91 m., vízgyűjtő területe 1356·30 km².

⁴ Az alibunári és ilonczy mocsarak vize alluvialis síkságon gyűlt össze. Az alibunári mocsárnak altalaja 10—20 cm.-nyire humusz, ez alatt sárga homokos löszszerű agyag. A mocsár vize csak nagyon sekély lehetett; legmélyebb helyen talán két méter. Valószínűleg nádréteget lepte el egész területét. Míg az alibunári mocsárban nem voltak meg a tőzegképződés feltételei, addig az ilonczy mocsárban tetemes, aknázható tőzegtelepekre akadtak, a melyeket a múlt század elején még értékesítették.

⁵ Schneider József bécsi egyetemi tanár vegyelemzése (1886) a következő eredményt szolgáltatta: kálium szulfát 1·60, nátrium szulfát 18·80, nátrium chlorid 18·93, nátrium carbonat 19·76, mész 0·29, magnézium 0·31, nátrium foszfát 0·54, hidrogénszilikátok 0·01, szerves anyagok 2·38, veszteség 0·14, összesen 62·76 súlyrész.

tésére. A fürdő vize tömény nátrium-só oldatokat tartalmaz. Különösen csontbetegségek, görvény, köszvény, bőrbántalmak ellen alkalmazzák sikerrel a fürdőt.¹

Említést kell tennünk még a vármegye területén előforduló egyetlen keserűvízforrásról is, a melyet mint kellemes hatású hashajtót a vármegyében használnak. *Ivánd*² (azelőtt Ivánda) községében a múlt század harminczes éveiben kutat fúrtak, a mely kesernyős vizet szolgáltatott. A kútvizet ezért sokáig mint hasznavehetetlent mellőzték, míg véletlenül rájöttek gyógyhatására és 1853-ban a magyar orvosok és természetvizsgálók Temesvárott tartott vándorgyűlésén behatóbban foglalkoztak vele.³

Éghajlat.

A vármegye vízrendszerének kifejlődésére a térszíni viszonyokon kívül a klimatikus viszonyok is nagy befolyással vannak. Domborzat és csapadék ugyanis együtt szabják meg főbb vonásaiban a vízrendszert. Hozzájuk csatlakozik a szél is, a melynek alakító ereje e vidéken nem megvetendő tényező. De fontosak a klimatikus viszonyok a föld termő talajának, a humusznak keletkezésére és így a növény-, állat-geográfiai viszonyok kialakulására. De kihatással van a természeti erővel szakadatlanul küzdő emberre is, a mennyiben szertelenségeivel védekezésre és bizonyos fokig alkalmazkodásra készíti. A klimatikus viszonyokat ábrázoló térkép-vázlatunk szemléltető módon feltünteti a *légnymás, hőmérséklet és csapadék* eloszlását *télen, nyáron és évi közép értékben*; a görbék összekötik mindazokat a pontokat, a melyeken a jelzett évszakban egyenlő a légnymás (izobár-vonalak), a hőmérséklet (izoterm-vonalak) és a csapadék mennyiség (izohiéta-vonalak).

A vármegye éghajlata *teljesen alföldi jellegű*: túlnyomóan szeles és száraz, szertelen hőmérsékleti ingadozásokkal. Télen 766 0—766 4 milliméter légnymással a földközi tengeri minimumok hatása alatt áll (szél irány kelet-délkelet, nyáron megfordul a viszony és a vármegye 760 6—760 2 milliméter légnymással a kontinentális minimum körébe esik, a mely nyugat-éjszak nyugati légáramlattal jár. Uralkodó szélirány (egész évben) a kelet délkeleti (Kossova).

Torontál, mint a tiszamenti sík legdélibb része, hazánk legmelegebb vidékeihez tartozik, ha az évi átlagos adatokat vesszük figyelembe.⁴ Ezek szerint csak az Aranka vonalán túl eső csücsök területén alacsonyabb az átlagos évi hőmérséklet 10°-nál, a megye többi része 10 0 és 11 5 fokos dél felé növekedő hőmérsékletet mutató izotermák között oszlik meg. — 23 9° C mint legalacsonyabb és + 43° C mint legmagasabb termométer állás legjobban jellemzik a vármegye szélsőséges hőmérsékleti viszonyait.⁵

Az évi csapadék mennyisége közel egyenlően oszlik el a vármegye területén. Ez átlagban 600—700 milliméter között ingadozik. Csak az Aranka vonalán túl eső rész, a Tisza—Maros szöge esik arra a területre, a melyet az 500—600 milliméte-

¹ A tő alighanem szikes lapos helyén keletkezett, ép úgy, mint a bácsmezei Palics- és Ludas-tó; vizük kémiai összetétele és hatása is hasonló. De míg a Ruzsanda-tó alluviális talajon keletkezett, addig a Palics- és Ludas-tavak diluviális szikes homok területen fekszenek.

² A kút vizének analizését a bécsi k. k. geol. Reichsanstalt-ban Ragszky dr. végezte s a következő eredményeket kapta: 100 rész ivándai keserűvízben van: kénsvavas kálium 0 0145, kénsvavas nátrium 15 2787, kénsvavas mész 3 3848, szénvavas magnézium 0 0272, salétromsvavas magnézium 0 3729, magnézium chlorid 1 9022, foszforsavas vasoxid 0 0010, humuszszerű extractív anyagok 0 1472, kovásvav 0 0239, összesen 21 452 rész. A vízben szabad szénsvav is fordul elő (!).

³ Torontál vármegye vízrendszerével kapcsolatban meg kell még említenünk, hogy az *Aranka-patak* rossz név; az Aranka a Marosnak Fennlaknál kilépő ága, a mely a pádéi határban számtalan ágra oszolva ömlik a Tiszába. A *Galaczká* az Arankának Nagyfalú és Perjámos között Torontálba lépő déli ága. Nagyikindánál a Válmobara jelzi folyását és egykor hatalmas medrét, a mely még nem oly régen a Maros vizét szállította a Tiszába. A *Vincze-ér* (Czernyácz) Billéd alatt összeköttetésben állt a Kerek-tóval és ennek révén, magas vízálláskor a Marossal, továbbá a Beregszóval, a Térpatakkal; Törökbecsénél a Tiszába fut. A *Böge* a Tiszából lép ki Kerek-tó-pusztánál és egyesül a Vincze-érral.

⁴ Az évszakonkénti közép hőmérsékletek Torontál vármegye területén és egynehány szomszédos állomáson végzett megfigyelések szerint a következők:

	Tél	Tavas	Nyár	Ősz
(Deliblat)	0.5 fok C.	11.7 fok C.	22.7 fok C.	11.9 fok C.
(Detta)	0.3 »	10.9 »	20.8 »	11.2 »
Nagybecskerek	0.5 »	12.2 »	21.2 »	11.0 »
Pancsova	0.5 »	12.1 »	22.1 »	12.0 »
(Titel)	1.3 »	12.4 »	22.8 »	10.8 »
(Versecz)	0.4 »	12.2 »	21.7 »	11.6 »
Zsombolya	1.7 »	11.5 »	22.0 »	11.9 »

⁵ Pancsovának például az évi középhőmérséklete 11 6° C. (1884—95. évi adatok alapján), de minimális hőmérséklet — 23 9°, a maximális 35 9°.

res izohiéta zár körül.¹ Több a csapadék őszszel és tavaszszal, mint nyáron vagy télen. »Novemberben még nincsen, februáriusban már nincsen tél.« Deczember kezdete előtt nem igen van fagy. Sokszor az időjárás igen szeszélyes és »szinte kiismerhetetlen«. Október és november rendszerint elegendő csapadékot ad, ritka eset ennek ellenkezője. A tél jellege nem állandó; vannak évek, a mikor vastag hólepel fed el mindent, vagy száraz, hideg fagyok járnak, viszont néha oly enyhe a tél, hogy »sártengerben úszik az egész vármegye.« A nyár száraz és forró és néha már április végén beköszönt minden átmenet nélkül, s eltart szeptember végéig.

Az uralkodó klima nagy hatással van a termő talaj keletkezésére. Chohnoky szerint a termő talaj anyaga három főforrásból származik, 1. az altalaj kőzetének málladékából, 2. a felszíni folyóvíz és állóvíz üledékéből és 3. szubaerikus hordalékból.

Fejtetegetésünk folyamán már volt alkalmunk reá mutatni a felszíni folyó és állóvíz üledékére, a folyók árterületén és a mocsarak laposaiban található talaj-nemekre, valamint a szubaerikus hordalékra, a mely a vármegye területén a deliblati homokpuszta futóhomokjából kifűjt legfinomabb kőzetliszt és finom homok keverékeként jelenik meg az alibunári mocsár magas partján, illetőleg Román-petre vidékén. Horusitzky és Treitz a vármegye feltalaját fölösztják: diluviális lösz, diluviális kavics, homok és mésztuffa területre, továbbá szikes agyag-területre. Ez utóbbi foglalja el a völgyisok nagy részét és a hol nem haladja meg a síksó-tartalma a 6%-ot, ott a legjobb termőföldet szolgáltatja.²

Az altalaj kőzetének málladékából a vármegyében termő talaj nem keletkezik, mert több száz méternyi vastagságban itt szálaban álló kőzet nincsen; a mi a vármegye felszínét alkotja, az kőzettörmelék, a mely messze vidékről a víz útján vagy a szél szárnyán került a vármegye területére. Nagy termékenységeivel az ily módon alakult felszíni talajjal v. Hauer lovag foglalkozott először, kémiailag³ és fizikailag

¹ A csapadék évi átlagban (1881—95.) a vármegye területén és néhány szomszédos állomáson végzett észleletek szerint a következő: Baja 614, (Szeged) 548, (Arad) 673, Pancsova 693, (Herkules-fürdő) 947 mm. A csapadékos napok száma pedig a következő elosztást mutatja: Baja 128, (Szeged) 113, (Arad) 116, Pancsova 118, Herkulesfürdő 140 mm. Az aránylag kevés csapadék nem magyarázható erdők hiányából, hanem igen is, mert csekély az évi átlagos csapadék, azért nem keletkeznek összefüggő, nagy erdőségek.

² A vármegye területén több helyen termelnek salétromot, úgy különösen Alibunár határában (a honnan a salétromot Szerbiába szállították), Nagybecskerek vidékén, továbbá az Arankán túl a Tisza mentén.

³ v. Hauer Zsombolya és Nagyikinda, a temesmezei Zsebely, a bácsmezei Zombor és Szabadka környékéből vett próbákat vizsgált meg. Behatóbban foglalkozott a Torontál vármegyei talajnemek vizsgálatával Zalka Zsigmond, eredményeit az alábbiakban adjuk.

Torontál vármegye jellegző talajnevei s azoknak kémiai és mechanikai vizsgálati eredménye:

A talaj megnevezése	A talaj származási helye	A talajminták rétegzésének s a rétegek mélységének feltüntetése	Vizsgálati eredmény										
			2 ^{mm} -nél nagyobb átmérőjű kavics %	1—2 ^{mm} átmérőjű durva homok %	0.5—1 ^{mm} átmérőjű finom homok %	0.25—0.5 ^{mm} átmérőjű legkisebb átmérőjű legfinomabb kavics %	Humusz %	Iszap %	Sósavban oldható			Nitrogén %	
								Mészoxíd %	Nátr-nátrioxid %	Káliumoxíd %	Foszforsav %		
Bega alluvium	Nagybecskerek	I. réteg humuszos agyag-talaj 90 cm.	0 71	0 28	0 26	86 88	7 83	54 24	8 250	—	0 680	0 315	0 226
		II. réteg humuszos meszes-agyag 110 cm.	0 12	0 44	1 22	41 58	4 96	51 98	7 070	—	0 497	0 176	0 216
		III. réteg humuszos vályog 200 cm.-től	0 12	0 26	1 06	44 88	6 79	46 89	6 460	—	0 569	0 243	0 102
Temes alluvium	Lajosfalva	I. réteg humuszos vályog 55 cm.	—	0 24	0 70	56 74	8 93	33 39	1 320	—	0 373	0 137	0 204
		II. " meszes " 125 "	—	2 52	2 56	49 42	0 44	45 06	9 356	—	0 286	0 47	0 135
		III. " " 180 cm.-től	0 08	0 06	0 16	49 38	1 06	49 26	19 960	—	0 220	0 125	0 067
Temes alluvium	Lajosmajor	I. réteg humuszos vályog 50 cm.	0 08	0 38	1 86	46 46	8 41	42 86	3 446	—	0 691	0 203	0 13
		II. " meszes agyag 74 "	0 05	0 32	1 22	44 36	3 48	50 57	9 776	—	0 331	0 135	0 070
		III. " " 76 "	0 33	0 24	0 64	28 92	1 37	67 50	8 096	—	0 266	0 014	0 070
Tisza alluvium	Aradacz	I. réteg humuszos agyag 34 cm.	—	—	0 06	37 46	5 79	56 68	2 546	—	0 326	0 157	0 192
		II. " " 39 "	—	0 18	0 54	35 54	6 85	57 39	1 315	—	0 322	0 169	0 138
		III. " " 56 "	—	0 40	1 12	40 26	5 46	52 76	1 873	—	0 331	0 184	0 069
		IV. " agyag 71 "	0 04	0 24	0 52	35 84	4 84	58 52	1 595	—	0 351	0 190	0 071
Igen kötött termékeny agyagtalaj (Szeketalaj)	Fény	I. réteg agyag 19 cm.	—	0 24	0 42	33 34	4 95	61 05	0 360	0 908	0 160	0 288	
		II. " humuszos agyag 70 "	—	0 36	0 64	25 08	5 33	67 99	0 497	1 312	0 515	0 146	0 144
		III. " " 90 "	—	0 16	0 34	22 16	5 87	71 47	0 440	1 138	0 538	0 147	0 139
Termékeny szeketalaj	Aradacz	I. réteg meszes vályog 24 cm.	0 07	0 40	1 44	60 04	4 53	33 52	7 176	0 843	0 188	0 176	9 216
		II. " " 29 "	0 18	—	0 04	62 76	2 46	34 56	13 050	0 568	0 131	0 105	0 105
		III. " " 38 "	0 07	—	—	58 62	1 38	39 93	12 546	1 661	0 090	0 048	0 076
		IV. " homok 49 "	1 12	0 20	0 24	83 62	1 55	13 27	12 077	1 151	0 076	0 097	nyomok
Futó-homok	Alibunár	I. réteg futóhomok (mészartalmu) 100 cm.	—	—	0 06	97 48	0 11	2 35	5 813	—	0 075	0 083	nyomok
		II. " " 100 "	—	0 12	0 18	98 36	0 31	1 03	—	—	—	—	—
Közönséges homoktalaj	Alibunár	I. réteg közönséges homok (mészart.) 100 cm.	—	—	0 06	90 02	2 15	7 77	2 360	—	0 126	0 110	0 068
		II. " " 100 "	—	—	0 04	88 38	1 84	9 74	—	—	—	—	—
Láp-talaj	Zsombolya	I. réteg humusz 21 cm.	—	5 96	7 26	43 68	30 30	12 71	0 940	—	0 940	0 321	1 039
		II. " tőzeg (felszív. képessége 233%) 18 "	—	—	—	—	42 96	—	0 655	—	0 536	0 503	1 478
		III. " humuszos agyag 43 "	—	—	0 16	87 60	8 25	53 99	0 596	—	0 522	0 152	0 486
		IV. " meszes agyag 27 "	—	0 40	0 32	35 72	1 46	62 10	13 866	—	0 360	0 139	0 304
		V. " " 91 "	—	1 08	0 68	39 26	0 10	58 83	15 826	—	0 197	0 093	0 027

megvizsgálván több, a vármegye területéről és a szomszédos vármegyék egyes helyeiről vett talajpróbákat. Vizsgálatának eredményét a következőkben összegezi: »A klíma és fekvés előnyeit nem tekintve, úgy látszik, mintha főleg az igen előnyös fizikai tulajdonságoktól függne a megvizsgált talajnemek kitünő termékenysége. E tulajdonságuk főfaktorai a következők: anorganikus anyagok nagy mennyisége és a talajnak ezzel kapcsolatos nagyobb felmelegedő képessége; a talajszerkezetnek egyenletessége nagy mélységig, a melyben kőzet nem gátolja a növénygyökerek mélységbe hatolását. A mi viszont elősegíti a szükséges ásványos alkotórészek és a víznek felvételét.«

E termékeny földnek 68 9% szántóföld, 1·2% szőlő, 1·0% kert, 6·2% rét, 14 9% legelő, 1·2% erdő, 0·4% nádas, 6·2% pedig terméketlen talaj. A szántóföldeken átlagban 600—1200 kilogramm búza, 200—1000 kilogramm szemes tengeri, 400—1000 kilogramm árpa és ugyanannyi zab terem. Termelnek ezenkívül — különösen a kisgazdák — még zöldséget (nagyban Lovrin), dohányt (különösen Sándorháza, Torda, Szaján, Hódegyháza, Nagy és Kisjécsa), czukorrépát, kendert és lent, hagymát stb.¹

Növényzet.

Torontál flórája a rónaságot jellemző növényfajokat tartalmazza. Nagyon változatos. Fái az Alföldi, cserjéi közül a fekete juhar, a hólyag mogyoró, a galagonya stb. előfordul a szomszédos vármegyékben is; cserjéi, a zanóták, rekettyék, szedrek, kökény stb. szintén az Alföld lakói. Temes vármegyével közös a homokpuszták flórája. A fenyő vadon nem tenyészik, de a homok kötésére a Deliblaton meghonosították. Gyakoriak a *nyárfa* fajtái, a *bodzafa*, az *ákác*, az *ezüstös és nagylevelű hárs*, a *körösfű*, a *somfa*, a *nyírfa*, a *égerfa*, a *magyar tölgy*. Nevezetesebb cserjéi a *szömörice*, a *varjú tövis*, a *roska bokor*, a *selyem eperfa* bokrai, a *gyógyjuhar*, a *galagonya*, nagyon elterjedt a vadszőlő. A fűnemek közül megemlítendő a magas pázsitok, árvalányhaj, szürke káka. A magas kórók közül a *földi bodza*, a *szeder*. A hagymások közül: a *sáfrány*, a *kikircs*, a *hagymafajok*, a *madártej*. A haraszt növények közül: a *ölyvharaszt*, a *iszalag növények*, a *üröm*, a *hófehérke*. A homoknak flórája tipikus, képviselőinek legtöbbje a homok kötésére fölöttébb alkalmas. Ma büszkeséggel nézünk végig az 50.000 kat. holdnyi homoksivatagon, a mely 50 évvel ezelőtt még sívóhomok volt s most inkább kedves ligetnek, mint pusztaságnak nevezhető és nem gondolunk azokra az igénytelen növényekre, a melyek a homok megkötésének titáni munkájában erős segítő társaink voltak. Homokkötésre használnak nyárfát, borókát, sovány, merev füveket (árvalányhaj, életmosófű) töviseket, füzeket, eperfát, akácot. Torontál dús flórája értetetővé teszi állatvilágának gazdagságát, mert az állatok földrajzi elterjedésére, épúgy mint a növényekére, a fizikai földrajzi tényezők mértékadóak.

Állatvilág.

Torontál faunája, Temes és Bácsbodrog vármegyékével együtt hazánk nyolcz állatrégiója közül a VI.-hoz, a *bánati régió*hoz tartozik. Elüt Krassó-Szörény vármegye hegyvidéki faunájától és közel áll Temes vármegyének a sík- és hegyvidéki között átmenetet alkotó állatvilágához.² A Bácság faunájában oly fajokkal is találkozunk, a melyek csupán Éjszak-Afrika Kis-Ázsia, a Kaukázus és Európa három déli félszigetének kizárólagos lakói (mediterrán fauna). Faunájának három tája közül (havas-, hegyes-erdős táj és róna) a *rónaság* lakói érdekelnek bennünket közelebről. Ezek közül a vízszabályozás megváltoztatta vi zonyok mellett is még mindig a *vizi madarak* tűnnek ki nagy számukkal és fajgazdaságukkal, különösen a Dunának még ármentesítetlen öblözeteiben és egyes szigeteken, a melyek azért kedvelt vadászterületek.³ A madarak közül 245 fajt jegyeztek fel, ezek között ott találjuk a *szakállas*, a *barna* és a *fakó keselyűt* is. A hüllők közül honos a *görög teknősbéka* és a *viper*; két hatalmas folyammal lévén határos a megye, halgazdagsága óriási. Nevezetesebb halfajai közül a *tok-féléket* és a *süllőket* említjük. Az ízeltlábúaknak rendkívül sok faja tartózkodik a vármegye területén, de miután ezek az Alföldnek majdnem egész területén honosak, külön nem soroljuk fel őket.

¹ Szőlőtermeléssel a vármegye egész területén foglalkoznak, a bánlaki, csenei és módosi járások kivételével.

² Miután tudtommal Torontál vármegye faunája tudományosan feldolgozva nincsen, a szomszédos vármegyék állatvilágára vonatkozó adatokra vagyok utalva, a melyeket személyes észleleteimmel egészíthetek ki.

³ Torontálban 1885—1894-ig évenként átlag lóttek: 223 rókát, 2 farkast, 48 őzt, 4378 nyulat, 172 foglyot, 257 mocsári-, 103 erdei-szalonkát és 753 fácánt.

A *kolumbácsi légy* mellett még a *Phylloxera* érdemel említést, a mely utóbbit Pancsován fedezték fel. A *rákok* közül érdekes a Dunának specialitása az *Astacus leptodactylus*. Az alsóbbrendű állatok kevésbé ismertek, de különben sem jellemzők a vármegye faunájára nézve. Torontál klímája és talaja egyaránt kedvez az állattenyésztésnek. Bár legelője az ármentesítés következtében kevesbedett, állatállományában mégsem észlelhető feltűnőbb csökkenés.

Források: *Bárany Agoston*: Torontál vm. hajdona, 1845. — *I. H. Schwicker*: Geschichte des Temeser Banats, 1861. — *Hunfalvy János*: A Magyar birodalom term. — *Katona Antal*: Torontál vm. vízrajzi ismertetése s mérnöki javallat a vízhasznosítás érdekében, 1867. — *Pesty Frigyes*: Az eltűnt vármegyék, 1880. — *Malina Gyula*: Műszaki leírás Torontál belvizeinek rendezéséről, 1880. — *Borbás Vincze dr.*: Temes megye vegetációja. A magyar homokpuszták növényzete, vonatkozással a homokkötésre, 1884. — *Tömösváry Ödön dr.*: Délmagyarország állattani tekintetben, 1886. — *Ortvay Tivadar*: Magyarország régi vízrajza. Temes vármegye és Temesvár város története a legrégebb időktől a jelen korig, 1896. — *Halaváts Gyula*: A magyarországi artézi kutak története, 1896. — *Matkovics Sándor*: Magyarország közgazd. állapota ezeréves fennállásakor, 1897. — *Czirbusz Géza dr.*: Magyarország a XX. évszázad elején, 1902. — *Kenéz Béla dr.*: Magyarország népességi statisztikája, 1906. — *Papp S. dr. és Hankó Vilmos dr.*: A Magyar birodalom ásványvizei és fürdőhelyei, 1907. — *Marton Andor*: Torontál vm. gazd. visz. és gazdálk. rendszerei, 1907. — *Cholnoky Jenő dr.*: Az éghajlati zónákat jelző talajnemek, 1909. — *Rubinek Gyula*: Magyarország gazda-czimtár, 1911. — Földt. közl. XIV., XV., XXI., XXVIII. kötetéből Halaváts Gyula, Horusiczky Henrik és Treitz Péter értekezései az Alföld felszínéről. — *Lóczy Lajos*: Fizikai Földrajzi atlasza (kézirat), 1: 75,000 és 1: 200,000 katonai térképek; »Torontál vármegye a XVI., XVII., XVIII. században 1896-ban« kiadta Torontál vármegye, végül Torontálnak az államnyomda szerkesztette 1: 144,000-es közigazgatási és gazdasági térképe.

TORONTÁL VÁRMEGYE KÖZSÉGEI.

Torontál vármegye Magyarország déli részében, a Dunától, Tiszától és Marostól alkotott szögben, egészben véve sík vidéken fekszik. Határa éjszakon Csongrád, Csanád és kis részben Arad vármegye, keleten Temes vármegye, délen Szerbia és Horvátország, nyugaton Bács-Bodrog vármegye. A vármegye területén van egy törvényhatósági joggal felruházott város. Pancsova, két rendezett tanácsú város: Nagybecskerek és Nagyikinda és 209 község.

Torontál vármegye területe 1.726.099 k. hold. (Itt megjegyezzük, hogy sem itt, sem a következőkben a törvényhatósági városra vonatkozó számadatok nem foglaltatnak benn.) A polgári népesség — az 1900. évi népszámlálás alapján — 589.026 lélek, kikhez 1292 katona járul; együtt 590.318. A jelenlévő lakosok közül külföldi honos 750, a helybeliek közül külföldön tartózkodik 1351. Az összes jelenlévő népességből 294.789 a férfi és 295.529 a nő; családi állapot szerint 301.964 nőtlen és hajadon, 251.934 házas, 36.103 özvegy és 317 törvényesen elvált. A lakóházak száma 105.670. A népesség anyanyelv szerint így oszlik meg: 111.836 magyar, 176.582 német, 14.785 tót, 87.662 oláh, 27 kisorosz, 3958 horvát, 183.983 szerb és 11.485 egyéb anyanyelvű, a kik túlnyomó részben bolgárok. Magyarul beszél 172.355; írni és olvasni tud 286.246. A vallási megoszlás a következő: róm. kath. 277.275, gör.-kath. 3689, ref. 11.324, ág. hitv. ev. 20.804, gör.-kel. 269.385, unitárius 63, izr. 5999 és egyéb vallású 1779.

A vármegye 14 járásra oszlik, a melyek a következők:

Járási beosztás.

I. Alibunári járás, székhelye Alibunár; 10 községgel, melyek a következők: Alibunár, Ferdinándfalva, Iloncz, Kevedobra, Keviszölös, Kismargita, Petre, Számos, Újsándorfalva és Végszentmihály. A járás területe 91.429 k. hold, lakóházak száma 5905 és a lakosság 29.728 lélek.

II. Antalfalvai járás, székhelye Antalfalva; 13 községgel, melyek a következők: Antalfalva, Árkod, Baranda, Csenta, Cserépalja, Farkasd, Nagylajosfalva, Ópáva, Tamáslaka, Torontálsziget, Torontáludvar, Torontálvásárhely és Ujzozora. A járás területe 161.977 k. hold, lakóházak száma 9086 és a lakosság 46.019 lélek.

III. Bánlaki járás, székhelye Bánlak; 17 községgel, melyek a következők: Bánlak, Dócz, Györgyháza, Istvánvölgy, Kanak, Karácsonyfalva, Karácsonyiliget, Nagygáj, Nagymargita, Olécz, Partos, Szécsenfalva, Szentjános, Tolvád, Torontálújfalva, Ürményháza és Zichyfalva. A járás területe 92.620 k. hold, lakóházak száma 4226 és a lakosság 26.384 lélek.

IV. Csenei járás, székhelye Csene; 15 községgel, melyek a következők: Aurélháza, Berekszónémeti, Billéd, Csatád, Csene, Gyertyámos, Kisjécsa, Klári, Kócse, Nagyjécsa, Nagykócse, Öregfalva, Papd, Tamásfalva és Ujvár. A járás területe 85.696 k. hold, lakóházak száma 5911 és a lakosság 32.821 lélek.

V. Módosi járás, székhelye Módos; 18 községgel, melyek a következők: Bóka, Csávós, Fodorház, Gád, Gyér, Istvánföldre, Káptalanfalva, Kisnezsény, Maczedónia, Módos, Nagynezsény, Rudna, Surján, Szárcsa, Szárcsatelek, Tógyér, Torontálkeresztes és Torontálszécsány. A járás területe 112.766 k. hold, lakóházak száma 4756 és a lakosság 27.694 lélek.

VI. Nagybecskereki járás, székhelye Nagybecskerek; 25 községgel, melyek a következők: Alsóaradi, Alsóelemér, Begafó, Begaszentgyörgy, Bótos, Ecsehida, Écska, Ernőháza, Felsőaradi, Felsőelemér, Felsőmuzslya, Jankahíd, Katalinfalva, Kistárnok, Lázárföld, Lukácsfalva, Magyarszentmihály, Nagyverzsébetlak, Nagytárnok, Orlód, Perlasz, Rezsőháza, Szőlősudvarnok, Törzsudvarnok és

Zsigmondfalva. A járás területe 165.730 k. hold, lakóházak száma 9463 és a lélekszám 52.431.

VII. Nagyikindai járás, székhelye Nagyikinda; 11 községgel, melyek a következők: Basahíd, Bocsár, Magyarpadé, Máriafölde, Mokrin, Nagyikács, Nákófalva, Padé, Szaján, Tiszahegyes és Töröktopolya. A járás területe 94.756 k. hold, a lakóházak száma 5903 és a lakosság 31.659 lélek.

VIII. Nagyszentmiklósi járás, székhelye Nagyszentmiklós; 15 községgel, melyek a következők: Bolgártelep, Ferencszállás, Keglevichháza, Kiszombor, Nagycsanád, Nagyösz, Nagyszentmiklós, Németszentmiklós, Nyerő, Óbesenyő, Ócsanád, Porgány, Pusztaszentmiklós, Teremi és Valkány. A járás területe 114.283 k. hold, lakóházak száma 8099 és a lélekszám 45.169.

IX. Pancsovai járás, székhelye Pancsova; 13 községgel, melyek a következők: Bárányos, Beresztócz, Borecsa, Dolova, Ferenczhalom, Galagonyás, Hertelendyfalva, Omlód, Révaújfalva, Sándoregyháza, Szekerény, Tárcsó és Torontálalmás. A járás területe 161.268 k. hold, lakóházak száma 9113 és a lakosság 47.857 lélek.

X. Párdányi járás, székhelye Párdány; 13 községgel, melyek a következők: Alsóittebe, Csebbe, Felsőittebe, Fény, Ivánd, Jánosföldre, Magyarszentmárton, Ótelek, Párdány, Szerbszentmárton, Torontáldinnyés, Torontálgyülvész és Ujpécs. A járás területe 91.639 k. hold, lakóházak száma 4923 és a lélekszám 27.706.

XI. Perjámosi járás, székhelye Perjámos; 11 községgel, melyek a következők: Bogáros, Egres, Kisösz, Lovrin, Nagyszentpéter, Perjámos, Pészak, Sándorháza, Sárafalva, Újhely és Újszentpéter. A járás területe 82.076 k. hold, lakóházak száma 6169 és a lakosság 32.300 lélek.

XII. Törökbecsei járás, székhelye Törökbecse; 8 községgel, melyek a következők: Aracs, Beodra, Károlyháza, Kumán, Melencze, Tiszatarros, Torontáltorda és Törökbecse. A járás területe 140.761 k. hold, lakóházak száma 8218 és a lélekszám 45.736.

XIII. Törökkanizsai járás, székhelye Törökkanizsa; 22 községgel, melyek a következők: Battyánháza, Csóka, Deszk, Egyházaskér, Feketető, Gyála, Hódegyháza, Józseffalva, Kanizsamonostor, Klárafalva, Kübekháza, Magyarmaidány, Óbék, Ókeresztúr, Oroszlámos, Ószentiván, Rábé, Szanád, Szöreg, Tiszaszentmiklós, Törökkanizsa és Újszentiván. A járás területe 133.823 k. hold, lakóházak száma 7934 és a lakosság 44.982 lélek.

XIV. Zsombolyai járás, székhelye Zsombolya; 18 községgel, melyek a következők: Csernye, Csősztelek, Garabos, Károlyliget, Kiskomlós, Kistószeg, Kunszjós, Magyarcseryne, Molyfalva, Nagykomlós, Nagytószeg, Németseryne, Szentborbála, Szenthubert, Tóba, Torontáloroszi, Vizesd és Zsombolya. A járás területe 113.806 k. hold, lakóházak száma 8366 és a lélekszám 48.582.

A vármegye községei betűrendben a következők:

Alibunár. A vármegye déli részén, a róla elnevezett síkságon, mocsaras vidéken, a Római Sánczok mellett fekvő nagyközség; házainak száma 931, lakosaié 4.628; a lakosok nagyjából román és szerb ajkúak és túlnyomóan görögkeleti vallásúak. Postája, távírója és vasút-állomása helyben van. E helység a török hódoltság alatt keletkezett. Nevét a községben ma is meglevő Ali Bunár (Ali forrása, kútja) kútról vette. A hódoltság végszakában, 1695-ben II. Musztafa szultán vonult át hadával együtt a helységen s itt megpihenve, Lippa felé vette útját. 1717-ben, a hódoltság megszűntekor eszközölt első összeírás alkalmával 32 lakott házat vettek fel benne. Az 1723—25. évi gróf Mercy Claudius tábornoktól készített térképeken is a lakott helyek között találjuk. II. József császár 1768 évi délmagyarországi körútjában május 17—18-án Temesvárról Alibunárra jött s itt szállott meg, másnap, az alibunári és illáncsai mocsarak megtekintése után, tovább folytatta útját Tomasoóczra (Tamáslaka). 1768—1773-ban, a szerb és a német Határőrvidék szervezésekor, a határőrök birtokába került s a Határőrvidék felosztásáig századszékhely volt. 1848 december 12-én Damjanich János, a későbbi honvédtábornok, 2.500 emberével fényes győzelmet aratott itt a Suplikác István szerb vajda vezérlete alatt álló szerb felkelőkön. Ez az ütközet egyike volt a legvéresebbeknek; a felkelők odahagyva egész felszerelésüket és podgyászukat, vad futásban menekültek Pancsova felé, míg Damjanich, győztes honvédekkel, Tomasoócz felé vette útját. A küzdelem alatt az egész helység lángba borult s ekkor égett el a két görögkeleti egyház irattára is. A Határőrvidék fel-

osztatásakor, 1872-ben, Torontál vármegyébe kebelezték, s az alibunári, a dobri-
czai, illáncsai századokból, valamint a Petrovoszello helyséből alakított járás
székhelye lett. Jelenleg *Fodor Vilmos dr.* ipolysági főszolgabírónak van itt nagyobb
birtoka. A községben van *Reichel Jeromos* és *Vásárhelyi Imre* gőzmalma, *Hambur-*
berger Miksa fatelepe, *Reichel Jeromos* fűrésztelepe. A községhez tartozik: Fodor-
szállás-puszta és Ujalibunár-tanya.

Alsóaradi.

Alsóaradi. Azelőtt Szerb-Aradác. A Tisza mentén fekvő nagyközség. Házai-
nak száma 351 lakosaié 1.933, a kik kevés kivétellel szerb ajkúak és görög-keleti
vallásúak. Postája Felsőaradi, távíró- és vasútállomása Nagybecskerek. A közép-
korban a mai Alsóaradi és Felsőaradi helység határában, a régi Torontál vármegye
területén, egy Aradi nevű falut találunk, mely már az 1332—1337. évi pápai tized-
jegyzékben előfordul. 1440—41-ben vámjával együtt a becei (Törökbece) vár
tartozékai között szerepel; ettől kezdve az egész középkoron át, az említett vár
sorsában osztozott. (L. Törökbecsenél). A török hódoltság alatt nem pusztult el.
Az 1717-ben történt összeírás alkalmával a lakott helységek között találjuk, 26
lakott házzal. Az 1723—25-én gróf Mercy-féle térképen *Arratacz* néven szintén a
lakott helyek között szerepel. 1783—84-ben szerb lakosainak egy része a Határ-
örvidékre költözött. 1838-ban *Ittebei Kiss Ernő*, a későbbi honvédtábornok volt
a falu földesura. A szerb lázadás kitörésekor, 1848 szeptember 12-én, Appel tábor-
nok a magyar kormány rendeletére 2.000 emberrel és négy ágyúval a Sztratimirovics
vezérlete alatt álló felkelőket kiverte a helyséből. 1892-ben kolera járvány pusztított
a községben. A görög-keleti templom a XVIII. században épült. Jelenleg
Zombori Rónay Mihálynak és ifj. *Bobor Gyulának* van itt nagyobb birtoka. A köz-
séghez tartozik *Zoltán-major*, mely azelőtt Sztári Aradác néven volt ismeretes.

Alsóelemér.

Alsóelemér. Azelőtt Német-Elemér. A Karlova—Nagybecskerek között épült
vasútvonal mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 248, lakosaié 1.007,
a kik csekély kivétellel német ajkúak s túlnyomóan róm. kath. vallásúak. Postája,
távíró- és vasútállomása helyben van. A község régi neve Elemir s csak 1888-ban
lett Elemér. Már a középkorban találunk egy Elemér helységet a vármegye terü-
letén, mely a XV. században a Macedóniai *Péterfi* és a vele rokon Macedóniai
Dancsfi családoké volt, 1454-ben azonban itteni birtokaikat a Ghymesi *Forgá-*
choknak zálogosították el. A török hódoltság alatt szerbek szállották meg. Első
lakosai a tiszai Határörvidékből való és Rákóczi kuruczai elől menekült
szerbek voltak, kiket a becskerei török parancsnok a török kincstári föl-
dekre (erázi emirje, rövidítve al-, vagy el-emirje) telepített. Innen nyerte az
Elemirje nevet is. A régi gör. kel. anyakönyvek Elemirjének tüntetik fel. Az
1717-i összeírás alkalmával 20 lakott házat írtak benne össze. Az 1723—25-i
gróf Mercy-féle térképen is szerepel. A XVIII. században kincstári uradalmi
birtok volt. 1781-ben *Kiss Izsák*, a bélyei uradalom bérlője vette meg, ki néme-
teket telepített ide, 1796-ban. A németek nem tudtak megférni a szerbekkel
és 1727-ben a község szétválasztását kérték; kérésüket a megyebizottság tel-
jesítette s így támadt Német-, és Szerb-Elemér, ma Alsó- és Felsőelemér
községe. *Kiss Izsák* után fia *Ágoston*, majd ennek fia *Ernő*, 1848—49-iki altábor-
nagy örökölte. 1783—84-ben a község szerb lakosainak legnagyobb része a Határ-
örvidékre vándorolt s helyükbe róm. kath. németek telepedtek. A róm. kath. temp-
lom 1845—1846-ban épült. A községben levő kastély jelenleg *Kiss Ernő*
1848—49-iki honvédtábornok örököseié. A kastélyt 1795—1805 között *Kiss*
Izsákné, szül. *Issekutz Mária* építtette. 1815-től ebben a kastélyban volt a paro-
chiális templom is, melynek emeletes, hatalmas terme maig látható. A kastély
jelenlegi tulajdonosai az egyik részről báró *Dániel Ernő*, a másik részről
özv. *Farkas Gézáné* örökösei. A kastélyban még elég butor és emléktárgy van
Kiss Ernő tábornoktól. Itt van *Farkas Géza* körülbelül 3.000 kötetes, érdekes
könyvtára. Itt van eltemetve *Kiss Ernő* 1848—49-iki honvédtábornok, kinek
holttestét az aradi gyásznapi után következő éjjelen titkon Katalinfalvára szállí-
tották s testvére *Kiss Miklós* mellé helyezték el, honnan 1872-ben hozták Alsó-
elemérre a család sírboltjába az itteni róm. kath. templomba, melyet *Kiss Ernő*
tábornok építtetett 1846-ban. Az említetteken kívül birtokosok itt még *Papp*
Géza dr., orsz. képvis., testvérei *Ernő* és *Dezső*, és *Bobor Gyula*. A helység
lakosai takaré-, előleg- és hitelszövetkezetet, gazdakört, olvasókört és háziipari
szövetkezetet tartanak fenn és *Szeiler Kristófnak* egy benzinmotoros malma is
van a községben.

1

2

3

4

Alibunár. — 1. A kir. járásbíróóság. — 2. A gör. kel. szerb templom. — 3. A gör. kel. oláh
templom. — 4. Alibunár látóképe.

Alsótelep. — A Kiss-féle kastély és a róm. kath. templom, melyben Kiss Ernő, a vértanú tábornok van eltemetve.

Antalfalva. — A kir. járásbíróság és a főszolgabírói hivatal.

Alsótelep. Azelőtt Magyar-Ittebe. A Bega-csatorna mentén fekvő nagy-község. Házainak száma 483, lakosaié: 2.242, a kik magyarok s református vallásúak. Postája helyben van, táviróállomása Felsőtelepbe, vasútállomása Párdány. A középkorban csak egy Ittebő (Ittebő) nevű helységet találunk Keve vármegye területén. E helységről 1221-ből van első ízben adatunk. Ekkor már monostora és prépostsága volt. E monostor valószínűleg a tatárjárás alatt pusztult el. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékekben is szerepel. A XV. században az *Ittebői* család birtoka. E család tagjai közül 1411-ben Ittebői István fia János, László fia György, Mihály fia Péter, 1456-ban Ittebői György, Tamás és Pál ittebei birtokosokként szerepelnek, Szilágyi Mihálynak Maxond, Szőlős és Hercsekös helységekbe történt beiktatása alkalmával 1466-ban Ittebői Ethele György fiai Dancs és Miklós ellen főbenjáró ítéletet eszközöltek ki. 1499-ben Ittebői Ethele Andrást, mint királyi embert, bizonyos hatalmaskodás miatt támadt perben vizsgálatra küldték ki. A török hódoltság alatt magyar lakcsai kivesztek; helyükbe szerbek telepedtek, a kik az egész hódoltságot végig küzdötték. Az 1723—25. években gróf Mercy Claudius Florimund tábornoktól készített térképeken a részben lakott helyek között találjuk feltüntetve. 1781-ben, a kincstári jószágok elárverezése alkalmával, Kiss Izsák, a bélyei uradalom bérlője vette meg. Kevéssel ezután a szerb lakosok, a kik az új magyar földesúr alatt nem akartak szolgálni, 1783—1784-ben a Határvidékre költöztek át. A pusztán maradt helységbe Kiss Izsák 1786-ban Békés vármegyéből magyarokat telepített. Az új települők, kik mindnyájan református vallásúak voltak, magukkal hozták lelkészüket *Boros Istvánt* is, a ki a letelepülés történetét, valamint a Kiss Izsák földesúrral kötött úrbéri szerződést az egyház 1787. évi anyakönyvébe bejegyezte. Ez időben került az itteni egyház birtokába egy úrasztali öntányér is, mely hajdan a békés-vármegyei gellai egyházé volt, e helység a mai Gerla-pusztta helyén feküdt s lakosai innen költöztek Alsótelepére. 1831-ben kolera járvány pusztította a lakosokat. 1848-ig a Kiss család, legutóljára Kiss Ernő 1848—49-iki honvédtábornok volt a helység földesura. Midőn az 1849. év első napjaiban a honvédelmi bizottmány a bántási seregét a Közép-Tiszához rendelte, a szerbek megrohanták a védtelen magyar falvakat. E rémhíre 1849 január 19-én az egész falu felkerekedett s Makóra, Hódmezővásárhelyre és Nagymajlára menekült. A szerb felkelők kevéssel ezután az egész falut felprédálták és ekkor pusztultak el a református egyház anyakönyvei is. A menekülők csak 1849 tavaszán tértek vissza; ekkor azonban a kolera szedte közülök áldozatait. Három hónap alatt 132-en haltak el benne. A református templom az 1861—1866. években épült. A templomtérén áll Kossuth Lajos szobra, a melyet 1904-ben lepleztek le. A község lakosai polgári olvasókört, gazdakört és községi hitelszövetkezetet tartanak fenn. A községben az ifj. Erdős János és Társai cégnek motormalma van. A középkori Ittebő vidékén találjuk *Denkefalva* helységet, mely Keve vármegyéhez tartozott. E helységről már az 1370—1412. évi oklevelek is megemlékeznek. Ugyancsak e tájon feketett *Derzsok* (Háromderzsok) helység is, melyről az 1319—1412. évekből vannak adatok. Az 1723—25. évi térképen *Deska* helységet Ittebe mellett délnyugatra találjuk. Továbbá e tájon találjuk a középkorban *Királytava*, *Perjés* és *Szőkefalva* helységeket, melyekről az 1370—1412. években kelt oklevelek emlékeznek meg. E három utóbbi helység eredetileg az *Ittebei* családé volt; 1412-ben azonban e család és a Macedóniaiak között támadt perben az említett helységeket a nádor a Macedóniaiaknak ítélte oda.

Antalfalva. A nagybecskerek-pancsovai vasútvonal mentén fekvő nagy-község. Járási székhely. Házainak száma 1150, lakosaié 5500, a kik túlnyomóan tótajkúak és evangélikus vallásúak. Postája, távirója és vasúti állomása helyben van. Eredeti neve Kovaschitza volt. 1750-ben még kincstári pusztta, melyet a délmagyarországi kincstári puszták bérlő társasága bírt bérben. 1751—52-ben a Tiszán és a Maroson túl feloszlott határvidéki települők szállották meg. 1767-ben a németbántási Határvidék megalakításával a 12. számú német bántási határvidék egyik századjának székhelye lett. Ekkor már Antalfalva volt a neve. 1801—1803-ban Árva, Trencsén és Békés vármegyékből ág. ev. vallású tótok költöztek ide papjukkal és tanítójukkal együtt és csakhamar hozzáfogtak templomuk felépítéséhez, mely 1828-ban készült el. 1849-ben és 1893-ban a kolera megverte a lakosságot. 1872-ig a helység a német-bántási Határvidékhez tartozott; ekkor azonban Torontál vármegyébe kebelezték be. A községben több pénzintézet

van; ilyen a »Járási Takarékpénztár r. t.«, a »Pancsovai Népbank« fiókja, az »Antalfalvai Gazdasági Szövetkezet«, az »Antalfalvai Bank«, és a »Parasztbank r. t.« Van járásbírósa, telekkönyvi hivatalal, kir. közjegyzősége és adóhivatala. A község közvilágítását villamos áramfejlesztő telep látja el; van egy export gőzmalma és téglagyára.

Aracs.

Aracs. Azelőtt Vránova vagy Frányova. A Tisza balpartján fekvő nagyközség. Házainak száma 1648, lakosaié 9144, a kik közül 2205 magyar és római katolikus, 6935 szerbajkú s görögkeleti vallású. Postája és vasúti állomása helyben van, távirója és hajóállomása Törökbecse. A község ősi neve Aracs volt. Ennéven szerepel az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékekben, valamint az 1422—1450. években kelt oklevelekben. 1422-ben már vásáros hely volt. 1440-ben Becse várához tartozott. Egy 1441 táján kelt oklevél, mely a becsei vár tartozékait elősorolja, a városok közé számítja. Az egész középkoron át a becsei vár sorsában osztozott. Erzsébet özvegy királyné 1370-ben Szent Miklós tiszteletére itt ferenczrendű kolostort alapított. Ennek érdekes romjai a Deveszilye dűlőben ma is láthatók. A XV. század közepén Torontál vármegye gyakran tartotta e helységben közgyűléseit. 1551 szept. 25-ike előtt Mehemet beglerbég elfoglalta. A török hódoltság alatt elpusztult. Az elpusztult falutól éjszakkeletre eső területen szerbek telepedtek le, a kik néhány házból álló telepüket Vránovának (Varjas) nevezték. A zentai győzelem után 1697-ben e vidék is felszabadulván a török hódoltság alól, a Csernovics patriarchával bevándorolt szerbek közül is mind számosabban telepedtek le Vránován. Midőn 1717-ben gróf Mercy tábornok a temesvári bán-ságot szervezte, a tartomány védelmére és a közlekedés lehetővé tételére hat katonai századvidéket alakított. Ezek egyike volt Vránova. Mivel a helység távol feküdt a Tiszától, a vránovai szerb polgármilizciát 1726-ban átköltöztették ama gerinczes magaslatra, mely az elpusztult becsei vár és a Baktó között feküdt. Ezt az új telepet baktói katonai őrállomásnak nevezték. A Határőrvidék felosztásakor a bács megyei Becséről, Péterrévéről és Moholról számosan költöztek Vránova községbe, melynek lakossága ez által annyira gyarapodott, hogy a századvidéknek »Franovaer Compagnie« néven középpontja lett. 1766—68-ban, a német és szerb bán-sági határőrezredek felállításakor sokan távoztak Vránováról, melyet a polgárosított tiszai járásba osztottak be. Még mielőtt a temesvári bán-ságot visszakapcsolták volna Magyarországhoz, a szerb nép vezérei mindent elkövettek, hogy a régi századvidékekhez tartozott katonai községek, a magyar vármegyék fennhatóságától függetleníttessenek. Így keletkezett 1774-ben a Nagyikindai kiváltságos kerület, melynek Vránova is kiegészítő része lett. 1806 jan. 31-én országos vásárok tartására nyert szabadalmat, 1817 aug. 1-én pedig a kerülethez tartozó többi községekkel együtt kiváltságlevelet nyert. A XVIII. század végén, attól kezdve, hogy a törökbecsei uradalom a *Sissány* család kezére jutott, mind-egyre több magyar telepedett le Vránovára. 1786-ban már 60 kath. magyart találunk itt és számuk az 1820—1840 közötti években a szegedvidéki, bácskai és marosi iparosokkal, jelesül hajóácsokkal és molnárokkal mindegyre gyarapodott. 1830-tól kezdve a magyarok iskolát is tartottak fenn. 1848—49-ben a magyar lakosság több ízben támadásnak volt kitéve a szerbek részéről, különösen akkor, mikor Knicsanin a szerb felkelőkkel bevonult a helységbe s a nagyköcsmában haditörvényszéket ülve, embertelen kegyetlenséggel büntette azokat, a kiket magyar érzelmekkel vádoltak. Az 1876: XXXIII. törvényezik a nagyikindai kerületet Torontál vármegyébe kebelezvén, Vránovát a törökbecsei járáshoz csatolták. 1888-ban a helység nevét Aracsra változtatták. A róm. kath. plebánia 1881-ben keletkezett és a templom 1904-ben épült. A szerb egyház egyidős a balkáni szerbek beköltözködésével. Templomuk 1796-ban épült. Jelenleg *Glavas* Lukának, a gör. kel. szerb egyháznak és *Pulay* Katinkának van itt nagyobb birtoka. A község lakosai, a törökbecseiekkel együtt, gazdasági hitelszövetkezetet tartanak fenn, azonfelül a szerb földművelőknek is van ily szövetkezetük a községben, Wagner Andrásnak pedig tégl- és cserépárúgyára van itt. A községhez jelenleg 285 tanya tartozik, ezek közül a Vinczeér-tanya a legnépesebb.

Árkod.

Árkod. Azelőtt Jarkovác. A Berzava-csatorna mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 667, lakosaié 3015, a kik szerbajkúak és nagyjórészt görögkeleti vallásúak. Postája, távirója és vasúti állomása helyben van. Azok közé a községek közé tartozik, a melyek a hódoltság alatt keletkeztek. Első lakosai szerbek voltak, a kik a Temesvár visszavételét követő időben is meg-

maradtak telepükön. 1717-ben Jankováz néven szerepel az összeírásban, 14 lakott házzal. A gróf Mercy-féle térképen is a lakott helyek között találjuk, a pancsovai kerületben. 1768—1770-ben, a német-szerb Határőrvidék szervezésekor, a német-bán-sági határőröknek adták át. A Határőrvidék felosztása után, 1872-ben, Torontál vármegyéhez csatolták. 1848 decz. 15-ének éjjelén rendkívül heves harc folyt a helység birtokáért. Damjanich János honvéd alezredes dandárával decz. 14-én bevonult a községbe. A szerbek nagy vendégszeretettel fogadták a honvédeket, de titkon értesítették a Knicsanin vezérlete alatt Tamáslakán tanyázó szerbeket, a kik éjjel orozva rátörték a mit sem sejtő honvédseregbe; de a honvédek véres éjjeli harc után kiszorították a szerb felkelőket a községből. Közel ezren estek el az éjjeli harc alatt, közöttük 300 honvéd. Mire megvirradt, az ellenség ki volt verve a faluból; ekkor azonban a honvédek az áruló szerb lakosokra törtek, az egész falu népét, a gyermekek kivételével, felkoncizolták, a helységet pedig felgyújtották. Az új görögkeleti templom 1850-ben épült. A községben két pénzintézet áll fenn: a »Jarkováci Népbank« és az »Árkodi Hitelszövetkezet«; *Mihajlovics* Dusánnak gőzmalma és tégláégetőtelepe van itt. A községhez tartozik Markovics-tanya.

Aurélháza. A Bega-csatorna mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 167, magyar és németajkú lakosaié 1136, a kik róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távirója Csene, vasúti állomása Torontálújvár. E helységet a kincstár alapította 1843-ban, midőn Magyar-Szentmártonból magyar földművelőket telepített a 4659 holdas szilasi pusztára, a melyen *Rautendorf* falu is állott. Az új helység gróf *Dessewffy* Aurél tiszteletére Aurélháza nevet nyert. 1848-ban a férőlakosság nagyrésze honvédek csapott fel és közülök többen el is estek. Hazafias magatartásáért a község sokat szenvedett a temesvári őrség portyázó csapataitól, melyeknek garázdálkodásai következtében az egész lakosság elmenekült. Az 1859, 1861, 1885 és 1889. években árvíz pusztította el a község határát és a községet magát csakis a védtöltések mentették meg a végpusztulástól. 1873-ban a kolerát huzarták be a községbe. A róm. kath. templom 1878-ban épült. Jelenleg *Scharfi* Alajosnak és az államkincstárnak van itt nagyobb birtoka. A lakosok hitelszövetkezetet és tejszövetkezetet tartanak fenn. A községhez tartozik: Ujszilasi pusztá.

Baranda. A Temes-folyó közelében fekvő nagyközség. Házainak száma 387, szerbajkú lakosaié: 1911, a kik görögkeleti vallásúak. Postája helyben van, távirója és hajóállomása Ópáva, vasúti állomása Torontálvásárhely. *Pesty* Frigyes e helység nevében a Keve vármegyéhez tartozó Berend helységet sejtí, honnan a Berendi *Bak* család származott. E család tagjai közül Berendi Bak János 1451-ben, Hunyadi János megbízottja volt Szendrőn, Gáspár pedig 1460-ban Jajcza ostrománál tüntette ki magát. Annyi kétségtelen, hogy e hely már az ősi időkben lakott volt, a mit a község közelében fekvő téglaverő telepen gyakran talált edénytöredékek és emberi csontok is igazolnak. Az 1723—25. évi gróf Mercy-féle térképen a pancsovai kerületben, a lakatlan helyek között találjuk. A németbán-sági Határőrvidék szervezésekor (1768) a határőrök vették birtokukba. 1775—78-ban a kikindai kerületből számos szerb család költözött ide, a kik visszakivándoroltak a katonai állapotba. A Határőrvidék felosztása után, 1872-ben, Torontál vármegyébe kebelezték. A községhez tartozik az ifj. Rödler, az id. Rödler, az Ambrózy, a Ruppenthal és a Hittinger-tanya.

Bánlak. A zsebely-bókai vasútvonal mentén fekvő nagyközség. Járási székhely. Házainak száma: 441, lakosaié: 2822, a kik 207 magyar, 414 németajkú kivételével románajkúak s görögkeleti vallásúak. Postája, távirója és vasúti állomása helyben van. Kastélya a török hódoltság alatt a temesvári basa nyári tartózkodási helyül szolgált; az egykori török erődítések nyomaira a patakban való ásatások alkalmával akadtak rá. A török hódoltságból lakott helységgént került ki. Az 1717. évi összeírásban a csákovai kerületben Panlogh néven találjuk, 85 lakott házzal. A gróf Mercy-féle térképen, Bánlok néven szintén a lakott helyek között szerepel. A XVIII. században kincstári birtok volt; a Határőrvidék szervezésekor *Draskovich* horvát bán kapta cserébe birtokaiért, a melyek a Határőrvidékbe estek. A Draskovichok kezén nem sokáig volt; 1783-ban Karátsonyi Lázár beodrai birtokos vette meg gróf Draskovich Jánostól és Györgytől; Karátsonyi Lázár itt 1793-ban kastélyt építtetett, mely jelenleg gróf Karátsonyi Jenőé. E kastély termeiben nagyon sok értékes

régiség és műkincs van felhalmozva. Remek empire-bútorok, régi japán falszőnyeg-
gek, régi híres mesterek festményei, gazdag családi képtár, régi olasz medaillon-
reliefképek karrarai márványból, régi családi fegyvergyűjtemény, rokkokó-
bútorok, értékes antik legyezők, miniature-festmények stb. A kastélyhoz
tartozó remek parkban pedig, külön e célra emelt épületben, vannak elhelyezve
a gróf egyiptomi útjából származó gazdag néprajzi gyűjtemény, egyiptomi bútorok,
edények, egy múmia stb. A parkban, emléktáblával megjelölve, áll egy ákácza,
ama 100 darab közül, melyeket Mária Terézia uralkodása alatt Amerikából hoztak
be, 1740—1780 között. A hatalmas fa még ma is egészséges és virul. Bánlakon
van gróf Karátsonyi Jenő hitbizományi uradalmi irodája. 1871-ben az új járási
felosztás életbelépte alkalmával, a község a zichyfalvi járás székhelye lett; a
szolgabíróság annak előtte is állandóan itt székel. Van itt uradalmi szeszgyár,
gőzmalom és fűrésztelep is. A községhez tartozik Karola és Livéz-puszta és
Zábrány-tanya.

Báránys. *Báránys* (azelőtt Ovesa). Pancsovától nyugatra fekvő kisközség. Házainak
száma 307, lakosaié 1710, a kik románok s görögkeleti vallásúak. Postája, táv-
írója, vasúti és hajóállomása Pancsova. Az 1717. évi összeírásban még nem
fordul elő. Az 1723—25. évi gróf Mercy-féle térképen azonban már Offza néven
a pancsovai kerületben, a lakott helyek között találjuk. 1773-ban, a német-szerb
Határőrvidék területének megnagyobbítása alkalmával a Határőrvidékhez
csatolták. Az orosz-török háború kitörése után, 1787-ben, midőn II. József császár
az év végén hadait a határszéleken felállította, a katonák e helységet is meg-
szállották s a védvonalban az újborcsai hadiközpontnak egyik fiókja lett. —
A Határőrvidék feloszlata után Torontál vármegyébe kebelezték. Jelenlegi
nevét 1888-ban nyerte. A Duna árja majdnem minden évben előnti a határt.
1888-ban az árvíz 180 házat döntött romba. A görögkeleti román templom
1800-ban épült. Jelenleg a Russó-czégnek s a gazdasági kincstárnak van itt
nagyobb birtoka. Szántás alkalmával és árvíz után a község határában gyakran
találnak római és török pénzeket. A község lakosai sásból kéveköteleket fonnak,
mely háziipar átlag családonként 250 koronát jövedelmez.

Basahid. *Basahid*. A nagyikindai járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 835,
lakosaié 4665, a kik túlnyomóan szerbek és görögkeleti vallásúak. Postája és
távíróállomása helyben van; vasúti állomása Nagyikinda és Melence. A község
történetére vonatkozó adatok egész a XIV. század elejéig nyúlnak vissza. Az
1332—1337. évi pápai tizedjegyzékekben Bosorhida néven fordul elő. A titeli
káptalannak egyik 1331-ben kelt oklevele szerint vásáros hely volt. 1422-ben
Bassalhida, 1440-ben Basahida néven említik az oklevelek. 1422-ben *Brankovics*
György, rácz despota, birtokában találjuk. 1440-ben Óbecse várának tarto-
zóik között szerepel. 1441 táján *Brankovics* György *Birini* Pálnak ajándékozta.
Az 1561. évi összeírásban Csanád vármegyei helységeként fordul elő. Ekkor Kánya-
földi *Kerecsényi* Lászlónak voltak itt jobbágytelkei. Az 1564. évi adólajstrom
szerint *Telegdy*-birtok volt, de rácz lakosai most már *Kerecsényi* jobbágyai lévén,
vonakodtak az összeíró bizottság előtt megjelenni. A XVI. század végén a helység
elpusztult. A Mercy-féle térképen Bassin-Kollát néven fordul elő, néptelen falu-
ként. Később Lovrinból származó szerbek telepedtek a régi falu szomszédsá-
gába és ezek alapították Kiskikinda helységet. 1751—1754-ben újabb szerb
települők érkeztek, 1777-ben azonban a kincstár Kiskikinda lakosait Basahid-
pusztára költöztette át. 1778-ben már 111 ház állott itt készen. Midőn 1774-ben
a kikindai kiváltságos kerületet szervezték, Kiskikindát is e kerületbe osztották.
1817 augusztus 1-én, a kerülethez tartozó többi községekkel együtt, kiváltság-
levelet nyert. 1876-ban Torontál vármegyéhez csatolták. 1849 április 24-én
Perczel Mór honvédtábornok, 9000 emberrel és 27 ágyúval, fényes győzelmet
aratott itt a szerb felkelőkön. Ekkor a falu is leégett s az egyházi és községi iromá-
nyok is elpusztultak. Az elesettek emlékére a lakosok kegyelete egy keresztet
állított fel. 1893 április havában 48 lakóház és számos melléképület égett le.
1873-ban mintegy kétszázan, 1893-ban nyolczvanan estek a kolerajárvány áldo-
zatául. A községben önkéntes tűzoltó-egyesület, Délvidéki földművelők gazdasági
egyesülete, Basahidi szerb földművelők szövetkezete, Első basahidi takarékpénztár
r. t. áll fenn és *Kasztori* Györgynek gőzmalma van itt.

Battyánháza. *Battyánháza*. A törökkanizsai járásban fekvő kisközség. Házainak száma 33,
lakosaié 176, a kik németajkúak és római kath. vallásúak. Postája, táv-

írója Óbáb, vasúti állomása Oroszlámos. A helység eredetileg kincstári terület
volt, melyet a gróf *Batthyány* család 1781-ben vásárolt meg. A család 1838-ban
németeket telepített e területre s az új telepet Battyánháznak nevezték el.

Begafő (azelőtt Klekk). A Bega mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 272;
lakosaié 1354, a kik nagyobbára németajkúak s római kath. vallásúak. Postája,
távírója és vasúti állomása helyben van. A torontáli helyi érdekű vasút keresztül
vonul a községen. A XVIII. század közepén még kincstári pusztá volt s 1750-től
kezdve a délmagyarországi kincstári puszták bérlő-társasága bírta bérben. 1765-ben
Mária Terézia királynő rendeletére, a kincstár marosmenti románokat telepített
ide. Ezek a Jankahíd felé vezető út mindkét oldalán építették fel házaikat; a
domb, a hol a nagykosma állott, még ma is látható; e dűlőt a nép »Altdorf«-nak
nevezi. Kevéssel a románok letelepedése után szerbek költöztek a helységbe,
a kik azonban az 1783—84. években a Határőrvidékre mentek át. A románok
legnagyobb része is elköltözött és helyükbe a *Lázár* család, mint a helység földes-
ura, németeket telepített ide. Az új bevándorlók ott építették fel házaikat, a hol
a község jelenleg is áll. 1838-ban Lázár Zsigmond volt a helység földesura. —
A római kath. templom 1849-ben épült. 1910-ben a Jankahíd-híd mellett a
Bega folyóban épülő zsilipmunkánál foglalatostkodó munkások között kolera-
járvány ütött ki. A községben van a *Bundy-czég* gőztéglagyára.

Begaszentgyörgy. A Bega-csatorna mellett fekvő nagyközség. Házainak
száma 571, lakosaié 2804, a kik német- és szerbajkúak s római kath. és görög-
keleti vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A közép-
korban Keve vármegyéhez tartozott és a *Szentgyörgyi* család alapította. 1319-ben
Róbert Károly király *Kartaly* Tamás ilyédi várnagynak és testvérének, Etelének,
adományozta. E család azután Itebő, Szentgyörgy, Udvarnok, Harumdezsák és
Vida helységekből álló uradalmának középponti helyéről Itebeinek írta magát.
Róbert Károly király adományát Nagy Lajos 1367-ben megerősítette. 1452-ben is
még az Itebei család birtoka, ebben az évben azonban a *Himfiek* rátörték a
helységre és azt elpusztították. A török hódoltság alatt a falu teljesen el-
pusztult. 1551 után, *Petrovics* oltalma alatt, szerbek telepedtek itt le, de nem
sokáig maradhattak itt. A török hódoltság megszűntekor egyetlen ház sem maradt
meg benne. A gróf Mercy-féle térképen St. Czurcz néven, lakatlan pusztaként
van feltüntetve. Ezt a pusztát a kincstár egyideig Becskerek város használatára
engedte át, Kenderes és Deszpotovecz-pusztákkal együtt, melyeket 1781-ig
bécsi marhakereskedők vettek bérbe. 1751—60-ban a kamara a régi Szentgyörgy
helyére mintegy ezer főből álló határőrvidéki katonaságot telepített le; midőn
azonban híre járt, hogy a kormány a bánági kincstári jószágok eladását és a
vármegyék visszaállítását tervezte, több szerb család elköltözött Szentgyörgyről
azokba a helységekre, a melyekből 1774-ben a kiváltságos kikindai kerület alakult.
A szerbek helyébe Arad vármegyéből románok telepedtek le, mivel azonban
ép akkor építették a Bega-csatornát, a gyakori árvizeknek kitett lakosságot
áttelepítették a régi helységtől déli irányban a vízszabályozási vonalnak egyik
partosabb helyére, a hol most is áll. 1781-ben Szentgyörgy is a *Kiss* család földes-
úri hatósága alá került; a románok azonban nem tudván beletörődni a földesúri
hatóságba, midőn II. József az illir Határőrvidék rendezéséhez fogott, legnagyobb
részük Pancsova vidékére költözött. Helyükbe Kiss Izsákné született Lukács Kata-
lin Bács-Bodrogból, Torontál- és Temes vármegyék egyes községeiből svábokat
telepített le, a kik a visszamaradt szerbek között csak 1814-ben alakíthattak
külön községet. Az új német települők hathatós pártfogót nyertek Kiss Izsák
fiában, Antalban, a ki a XIX. század elején Szentgyörgyre költözött, a községet
szabályozta, szépítette és 1816-ban iskolát állított fel. A római kath. templom
1815-ben épült. 1862-ben Itebei Kiss Miklós támogatásával plebánia keletkezett
a községben. Midőn a Kiss család itteni birtokait eladta, a község vette meg a
Kiss család kuriáját is, melyet Kiss Antal 1815 táján építtetett. A kúria kertjében
még most is igen szép részletek vannak és számos régi szobor díszíti. A görög-
keleti szerbek temploma 1810-től 1839-ig épült. Jelenleg *Draxler* Brunó dr.-nak
van a határban nagyobb birtoka és úrilaka. A község lakosai Társaskört, Gazda-
kört, Iparoskört, Parkegyletet, Dalárdát, Szerb olvasókört, Önkéntes Tűzoltó-
egyesületet és községi takarékpénztárt tartanak fenn. A községben két múmalom
is van, az egyik *Hajduska* Lászlóé, a másik *Beierlein* és társaié, valamint egy
gőztéglagyár *Molnár* és *Hermann* tulajdonában. A községnek félmilliót meg-

haladó törzsvagyona van, melynek összegyűjtése jórészt *Schiller* Lipót volt községi jegyző érdeme; ő eszközölte ki azt is, hogy a felosztott uradalom a község lakosainak birtokába kerülhessen. A dűlőnevek közül említést érdemel *Szara Szelo*, a hol a *Bega* csatorna építése előtt a község állott. A községhez tartozik: *László-tanya*, *Ujorgován*, mely eddig *Draxler-puszta* néven volt ismeretes.

Beodra. A törökbecsei járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 754, lakosaié 4600, a kik közül 1623 magyar, 736 németajkú és 2241 szerbajkú; a magyarok és németek legtöbbje róm. kath. vallású, a szerbek a görögkeleti egyház hívei. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Hajdan *Csanád* vármegyéhez tartozott. A középkorban *Böldre* (*Beldre*) néven említik az oklevelek. 1331-ben már fennállott. A XV. században több birtokosa volt. Az 1414—48 években a *Berekszői Hagymás* családé, mely egy ízben 1448-ban *Beldrei* előnévvel fordul elő. Birtokosok voltak még e helységben a *Beldrei Himfiek* az 1434—1451. években, később a *Dóczyak*, a kik 1482-ben *Böldren* kívül *Szentes* és *Szeg* helységeket is bírtak. Az 1461. és 1482. évi oklevelek két *Böldre* helységről emlékeznek meg. E két helység egyike *Böldreszeg*, a mai *Karlova* helyén feküdt. 1572-ben *Telegdy* Miklósné, a kitől azután testvére *Mihály* s ennek utódai örökölték. A török hódoltság alatt nem pusztult el. 1695-ben *Frigyes Ágost* szászherceg *Peadrán* át akarta vezetni seregét a török ellen, de a helységet környező mocsarakon áthatolni nem bírván, más utat volt kénytelen választani. A XVIII. század elején a helység elpusztult, mert az 1717. évi összeírásból hiányzik, sőt a gróf *Mercy-féle* térképen is a lakatlan helységek között találjuk. Később azonban *Akaes*, *Kerektó* és *Somogy* helységekből magyarok és szerbek telepedtek *Beodrara*ra, a kiket a hatóságok, fékezhetetlen kicsapongásaik miatt, előbbeni lakóhelyeikről eltávolítottak. 1740 táján újabb szerb települők érkeztek a községbe. Az ekként megsaporodott szerb lakosság 1759-ben templomot épített magának. 1781-ben *Karátsonyi* Bogdán vette meg a kincstártól a beodrai uradalmat, 103.000 forintért és ettől kezdve a magyar kath. lakosság is évről-évre szaporodott. 1794-ben s a következő években németek telepedtek le *Beodrán*ra. A *Karátsonyi*-család 1796-ban helyi káplánságot alapított itt, mely 1832-ben plebániává alakult át. 1796—1805 között újabb német telepesek költöztek *Beodrara*ra. 1805-ben mezővárossá lett s évenként három országos vásár tartására nyert kiváltságot. A róm. kath. templom 1838-tól 1842-ig épült. A községben két nagyszabású kastély van. Az egyiket *Karátsonyi* Lajos 1857-ben építtette; ez jelenleg gróf *Karátsonyi* Jenőé, azonban lakatlan; a másikat *Karátsonyi* László 1842—46 között emeltette; ez jelenleg *Karátsonyi* Andor tulajdona, a ki egyúttal a helység legnagyobb birtokosa; kívül még *Sigmond Gauthér*-nak s *Kohlheb* Ádámnak van itt nagyobb birtoka. A *Karátsonyi* Andor kastélyában sok érdekes műtárgy és kb. 2500 kötetes könyvtár van elhelyezve. A község lakosai takarékpénztárt, gazdasági hitelszövetkezetet, önkéntes tűzoltóegyesületet és könyvtár-egyesületet tartanak fenn. Van itt még két gőzmalom, egy téglá és cserépgyár is. A községhez tartozik *Akács-puszta*, mely azelőtt *Vörös-istállópuszta* néven volt ismeretes, továbbá *Kerektó-puszta*, *Paktópuszta*, *Aladártanya*, *Öregtanya*, *Ujtanya* és *Újzálláspuszta*. *Akács-puszta* a középkorban *Csanád* vármegyéhez tartozott. Eredeti birtokosa ismeretlen. A XIV. század első felében megszakadás következtében *Róbert* Károly királyra szállott, a ki hű szolgálatai jutalmául *Becsei* Imre bácsi főispánnak és lévai várnagynak adományozta. De midőn az aradi káptalan *Becsei* Imrét be akarta iktatni a helység birtokába, *Vida* fia *Dombó* ellentmondott. Később azonban megegyeztek és *Dombó* lemondott *Akács* birtokáról. Ezt az egyezséget az országbíró 1323 december 10-én írásba foglalta. Az 1326-ban kiküldött bizottság megállapította, hogy a helység *Csanád* vármegyéhez tartozik. 1334-ben *Becsei* Imre fiainak *Tóttósnek* és *Vesszősnek* a birtokában találjuk. *Becsei* Imre fiai a helységet a XIV. század közepén a *Csanád* nemzetségnek adták el. Mikor 1360-ban a *Csanád* nembeliek megosztották az ősi javakon, *Akács* a *Lőrinczi*eknek jutott. 1495 február 28-án *Telegdy* András e faluban lévő részét elzalogosítja *Bodófalvi* Ferencz deáknak. *Telegdy* István 1508 május 22-én új adománylevelet eszközölt ki II. *Ulászló* királytól itteni birtokaira. 1568—70-ben még a *Telegdyek* birtokaként szerepel. *Báthory* Gábor erdélyi fejedelem 1611 június 5-én *Akácsot*, mely akkoriban néptelen pusztá volt, *Egri* Monojlónak adományozta. 1717-ben a becskereki kerületbe osztották be a

falut s ekkor az összeírás szerint, 13 házból állott. 1731-ben a falu lakosai rácz hajdúk voltak, a kik külön kapitány alatt állottak. A török hódoltság megszűntével e vidék tanyája lett minden gyanus életű és rossz erkölcsű népnek, mely a Savoyai Jenőtől életbeléptetett renddel megbarátkozni nem akart. Ezek *Akácsra* húzódtak s ott *Vármegye* név alatt külön bandát alakítottak, mely sok kellemetlenséget okozott a temesvári igazgatóságnak. Bárá *Engelshofen* Ferencz Lipót kormányzó (1742—53.) az utonállók s rablók eme fészket katonai karhatalommal feloszlatta s lakosságát *Beodrara*ra telepítette át. Ekkor újra pusztává lett *Akács*. 1826-ban jársági és nagykunsági magyarok telepedtek e pusztára. Az 1890. évi népszámlálásakor már feloszlott községként írták össze. Az ide tartozó *Paktó* (*Patakó*) pusztá az ősi *Csanád* vármegyének tiszai határvonalán terült el. 1285-ben a *Csanád* nembeli *Tamás* birtoka. Még 1319 előtt *Róbert* Károly király a hűtlenségbe esett *Csanád* nemzetségtől elvette s a királyi birtokokhoz csatolta, de 1319-ben *Lampert* országbírónak adta cserébe, némely temesmegyei jószágokért. A XIV. században valószínűleg a kunok pusztították el, mert többé, mint községről nincs adatunk róla. *Beodra* határában feküdt egykor *Akács-Szent-Miklós* falu is, melyről első ízben 1323-ból van adatunk. Ekkor *Becsei* Imréné. Később a *Telegdyek* birtokába ment át. 1360-ban *Lőrincz* fiai *Tamás* és *János* nyerték osztályrészül. 1366-ban találjuk az utolsó adatot e faluról. Valószínűleg árvíz következtében pusztult el és jobbágyai átköltöztek *Akácsra*.

Berekszőnémeti: azelőtt *Német*. Az *Óbega* partján, *Temes* vármegye határán fekvő nagyközség. Házainak száma 242, lakosaié 1286, a kik nagyjából szerbajkúak s görögkeleti vallásúak. Postaügynöksége van, postája *Gyertyámos*, távírója *Papd*, vasúti állomása *Bereksző*. Az 1332. évi pápai tizedjegyzékben a temesi főesperesi kerület plebániái között szerepel. A középkorban *Temes* vármegyéhez tartozott. Az 1425—1497. években *Némethy* néven említik az oklevelek. 1494-ben *Nagy-lucsei* Ferencz nyerte a királytól adományul. 1514-ben, a *Dózsa-féle* pórlázadás alkalmával, a lázadók az egész helységet elpusztították. 1520-ban II. *Lajos* király e helységet *Bolyka* Bálintnak adományozta. A török hódoltság alatt nem pusztult el és az 1723—25. évi gróf *Mercy-féle* térképen, a temesvári kerületben, a lakott helységek között találjuk. Még mikor a török hódoltság alá tartozott, *Kaliszik* ipeki patriarcha, *Temesvárra* utaztában, *Berekszőnémetiben* megállapodván, itt állította ki 1710 május 31-én azt az oklevelet, a melylyel a karlóczai érsekség felállítását elismerte. 1788-ban a *Damaszkin*-család volt a helység földesura. E család sarját *Damaszkin* Simont találjuk ott 1838-ban is. Az 1880-as években a család itteni birtokait báró *Csávossy* Gyula és *Mucsalov* Szima vették meg. Jelenleg báró *Csávossy* Gyula örökösének, *Mucsalov* Ivánnak, továbbá *Radulov* Vlasztimirnek és *Braniszlavnak* van itt nagyobb birtoka. Az itteni nemesi kúriát *Damaszkin* István 1788-ban építtette; ez jelenleg *Mucsalov* Iváné. A görögkeleti szerb templom 1855—1860 között épült. A község lakosai kaszinó-egyesületet és hitelszövetkezetet tartanak fenn. Ide tartozik *Csávossy* pusztá, *Mucsalovpusztá* és *Kisfaludityanya*.

Beresztócz (azelőtt *Bresztovác*). A vármegye délkeleti sarkában, *Temes* vármegye határán fekvő nagyközség. Házainak száma 587, lakosaié 3853, a kik németek és szerbek, vallásukra nézve pedig római katolikusok és görögkeletiek. Postája helyben van, vasúti állomása *Homokbálványos*. A helység neve a szláv *breszt* = szilfa szóból származik, arra mutat, hogy első lakossága szláv volt s a határos szilfaerdőségről nevezte el a községet. A mai *Beresztócz* határában a XV. század elején *Szkronovecz*, *Szkrobanecz-pusztát* találjuk, melynek lakosai akkoriban a kevei vár szolgálatában álló ráczok voltak. Ezt a pusztát *Zsigmond* király 1412-ben *Keve* városának adományozta; mikor 1439-ben *Murád* szultán e vidékre vonult, számos rácz család innen a *Csepel-szigetre* költözött. Helyükbe a *Hunyadiak* alatt újabb rácz családok telepedtek le. 1551-ben *Keve* eleste után, török bég parancsolt a lakosságnak. A hódoltság alatt másfél századon át a *Szendrőből* *Temesvár*, *Versecz* és *Ujpalánka* felé közlekedő török csapatok fő hadiútjába esett s ez az oka annak, hogy a hódoltság megszűntekor, 1717-ben, mindössze 12 üresen álló házból állott. Midőn 1724-ben a határőrséget szervezték, a lakosokat a *Pancsova* és *Kubin* között elvonuló sáncz őrizetére rendelték. 1764-ben, midőn a határőrvidéki helységeket kivették a polgári hatóságok alól, *Beresztócz* is katonai uralom alá került. A *tisza-marosi* Határőrvidék felosztása után 8—10 család telepedett le innen e községben. 1766-ban, a német-bánsági határőrezred

felállítása után, a szerb lakosság egy része másfelé költözött; helyükbe a bécsi, prágai, pettaui rokkantak házaiból még munkaképes aggharczosokat telepítettek ide. 1785—1790-ben Elzászból, Lotharingiából néhány német család telepedett le a helységben. 1788-ban a törökök benyomultak a helységbe, mindent felprédáltak és a helységet felégették. A megrémült lakosság Pestmegyébe Kókára menekült, honnan csak a háború befejeztével tértek vissza. A község 1873-ig maradt katonai uralom alatt, a mikor az 1873: XXVII. t.-cz. a Határvidéket megszüntette, Beresztócot Temes vármegyébe kebelezte be, az 1876: XXXIII. t.-cz. azonban Torontál vármegyéhez csatolta. A római kath. plebániát 1766-ban a rokkantak megtelepedésekor állították fel, a templom pedig 1773-ban épült. Az 1785—90. évi letelepülések következtében a kath. lakosság tetemesen megnövekedett, úgy hogy új templomról kellett gondoskodni; a közbejött akadályok miatt azonban csak 1834-ben tették le az alapkövet az új templomhoz, mely 1856-ban készült el. 1850-ben a kath. lakosság Szentháromság-szobrot állított fel annak emlékére, hogy a község a szabadságharc alatt nagyobb károktól megmenekült. A görögkeleti templom 1849-ben épült. 1902-ben a lakosok Erzsébet királyné mellsobrát állították fel a községben. Van itt önkéntes tűzoltó egyesület, hitelszövetkezet, mely az országos hitelszövetkezet fiókja és egy gőzmalom, mely *Hübel* Jánosé. A községtől keletre találjuk az 1723—25. évi gróf Mercy-féle térképen *Schebel* és *Coislaz*, időközben eltűnt helységeket.

Billéd.

Billéd. Temes vármegye határán fekvő nagyközség. Házainak száma 749, lakosaié 3947, a kik túlnyomóan németek s római kath. vallásúak. Postája, távirója és vasúti állomása helyben van. A középkorban Temes vármegyéhez tartozott s ekkor *Billyéd* (*Bylyéd*) néven említik az oklevelek. 1462-ben Beregszói *Hagymás* Miklós volt a helység földesura, a ki *Szentgróti* (*Szentgróti*) Jánost testvérül fogadván, *Billéd* több környékbeli faluval együtt ennek a kezére ment át. 1481 után, *Kinizsi Pál* balkáni hadviselése alkalmával, nagyszámú rác nép szállotta meg e vidéket és ekkor *Billéd* is a rácok jutottak többségre, 1562-ben I. Ferdinánd király *Billéd*et *Kányaföldi Kerecsényi* Lászlónak adományozta. A török hódoltság alatt a helység csaknem egészen elpusztult. Sem a 1717. évi összeírásban, sem a gróf *Mercy-féle* térképen nem fordul elő. Ez a régi *Billéd* a mai helység mellett, ettől keletre, a *Kálváriadomb* körül feketett, mely terület már a történelem előtti korszakban is lakott hely volt, mert mellette a temesvár—nagyszentmiklósi helyi érdekű vasút építése alkalmával, több sírt tártak fel. A jelenlegi helységet *Mária Terézia* királynő 1765-ben telepítette, az akkori *billédi* kincstári pusztán. Az első évben 253 házhelyet mértek ki; az építkezések 1766-ban vették kezdetüket. Az új község első lakosai, az 1774. évi telekkönyv tanúsága szerint, *Mainzból*, *Trierből* és *Lotharingiából* bevándorolt németek voltak, kiknek nagyrésze azonban az első évtizedekben elpusztult. A plebánia 1772-ben keletkezett, a templom pedig 1777-ben épült. 1798-ban felépült az iskola is. *Midőn* Horvátországban 1778—1784-ben a károlyvárosi és a báni Határvidéket katonai czélra végkép lefoglalták, a zágrábi püspöktől lefoglalt terület fejében, a kiküldött bizottság kárpótlásul a *billédi* uradalmat ajánlotta fel. Az átvétel azonban *Rátkay*, zágrábi püspök, ellentállása következtében akadályokba ütközött s csak utóda, *Verhovác* Miksa alatt nyertek a tárgyalások 1800-ban befejezést. Ettől kezdve a község is mindjobban gyarapodott és 1809 márczius 10-én országos és heti vásárok tartására nyert szabadalmat. 1848-ig *Billéd* székhelye volt a zágrábi püspökség uradalmi törvényszékének is. A nagy uradalmi kastély udvarán álló hajdúlak és fogház még most is emlékeztet az uradalomtól gyakorolt pallosjogra. 1850—1860. években *Billéd* székhelye volt egy cs. kir. járásbírósnak, adó- és letéti hivatalnak. Ma is van járásbírósa, telekkönyvi hivatala, kir. közjegyzősége. 1911-ig itt volt a zágrábi érsekség uradalmának főhelye s itt lakott az uradalmi főtiszt az érsekségi kastélyban. A község lakosai kaszinót, olvasókört, társaskört, temetkezési egyletet, dal-egyletet, hadastyán egyesületet, munkás rokkant- és nyugdíj egyesületet tartanak fenn. Ezenkívül négy pénzintézet is van a községben. A község határához tartozó egyik dűlőt a nép »*Gebrandtes Land*«-nak nevezi, mert a hagyomány szerint ebben a dűlőben a búza egy ízben aratás előtt elégett.

Bocsár.

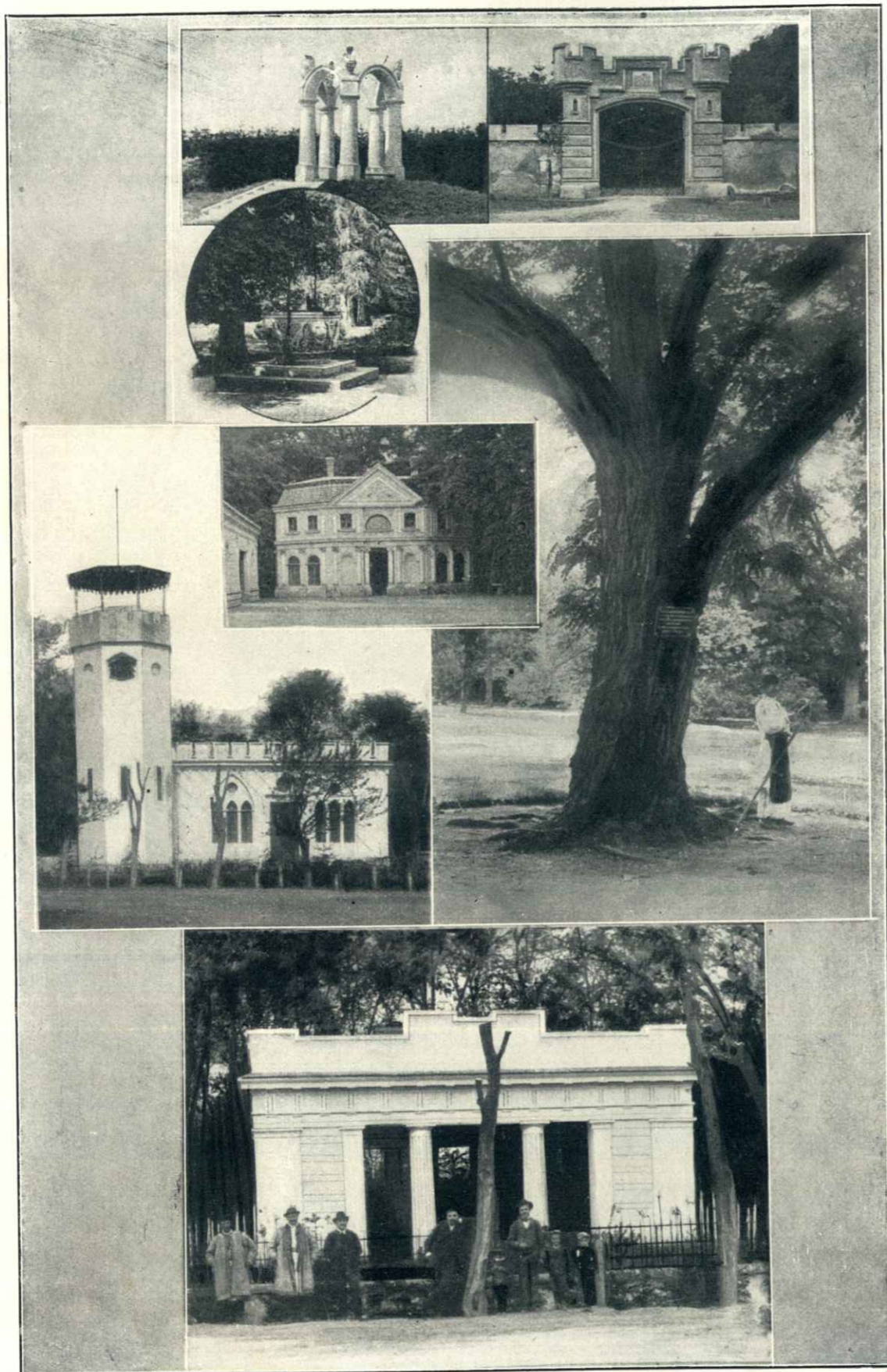
Bocsár. A nagykikindai járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 555, lakosaié 2582, a kik közül 318-an magyarok, 1497-en németajkúak és a többiek kevés kivétellel szerbajkúak. A vallásfelekezetek között a római katolikusok

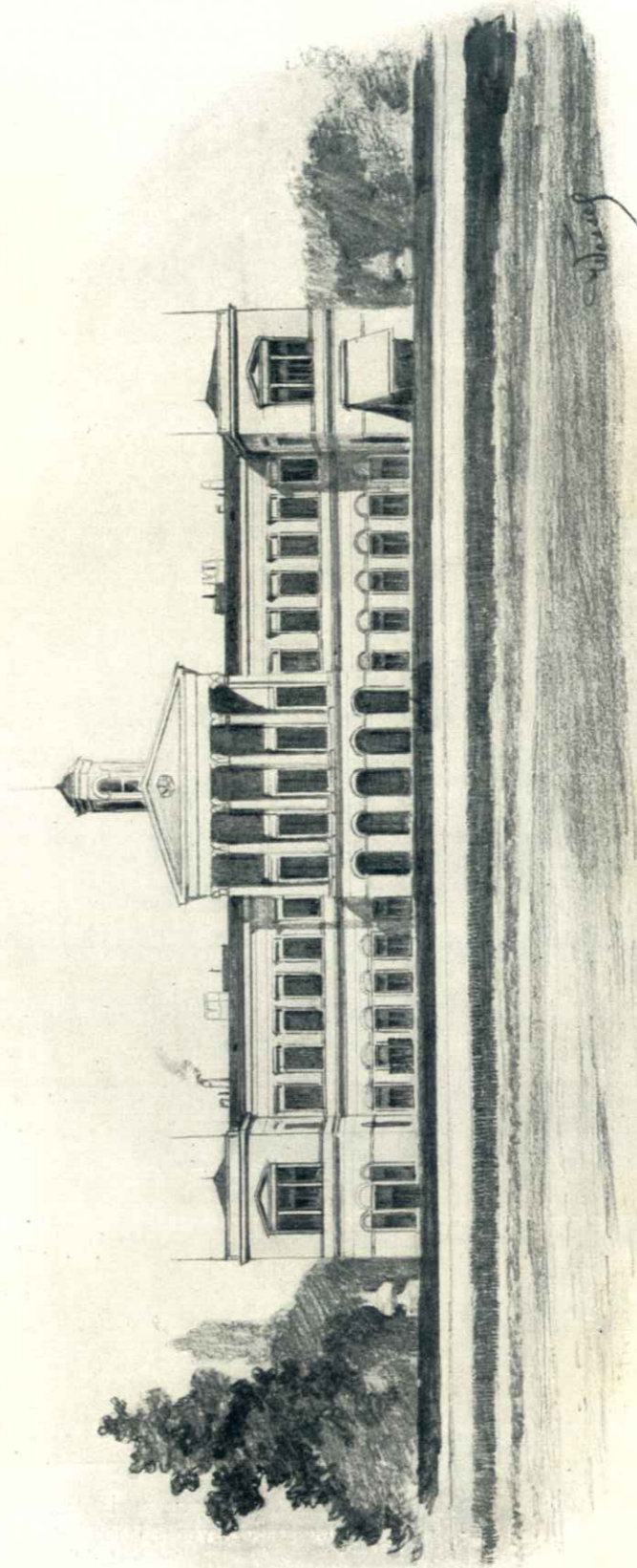
Bánlak. — Gróf Karátsonyi Jenő kastélya.

A bánlaci Karátsonyi-kastély a park felől.

Bánlak. — 1. Részletek gróf Karátsonyi Jenő parkjából. — 2. Az egyiptomi ház és a szerszámkamra. — 3. A Mária Terézia-korabeli akácza. — 4. Díszkapu.

Beodra. Gróf Karátsonyi Jenő kastélya.

1. Beodra : Karatsonyi Andor kastélya. —
2. Bocsár : Bayer Alajos úrilaka. — 3. Biléd : A zágrábi érsekség kastélya és a r. k. templom.

vannak túlsúlyban. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Már a középkorban virágzó helység volt. Neve megfelel az ónémet Burghard személynévnek. A falu megalapítója vagy első birtokosa Bocsárd nevű várjobbágy volt. Első ízben 1211-ben említik az oklevelek, s ekkor még a csanádi várnépeké volt. 1238-ban IV. Béla király kivette a csanádi vár tartozékai közül s részben Barcz fia Miklós ispánnak, részben pedig a székesfehérvári (talán inkább a harsai) János-lovagoknak adományozta. 1337—1360 között a *Telegdy* család birtokába került. Telegdy János, a neki jutott részt egyik hű szolgájának adományozta, a ki a Bocsári család megalapítója lett. E család Bocsáron nemesi kúriát építtetett s idővel nevezetes szerepet játszott. A XV. század közepén Muronyi *Kónya* Demeter is szerzett itt részirtokokat, kinek özvegye, *Posztós* Agatha, e birtokokat a budai káptalannak adományozta. 1561-ben *Olácsárovcis* Demeternek 12 jobbágytelke volt e faluban, de 1564-ben a jobbágyok már nem jelentek meg az adóösszeíráson. Ettől kezdve az egész török hódoltság alatt pusztán állott. Az 1723—1725-ben készült Mercy-féle térkép is pusztaként tünteti fel. 1779-ben szerbektől lakott helységgé szerepel. 1803-ban *Hertelendy* József, a Hertelendy család torontáli ágának megalapítója, megvásárolta a kincstártól s 1821-től kezdve németeket kezdett ide telepíteni Zsombolyáról és Nagybecskerekéről, a kik idővel annyira megsaporodtak, hogy jelenlegi lélekszámuk felülhaladja a szerbekét. A római kath. templomot 1842-ben építtette a Hertelendy család. 1839-ben Hertelendy József halálakor, itteni birtokát fiai Ignác, Miksa és Károly három részre osztották. Hertelendy Ignác főispán részét 1870-ben *Kiszlinger* József és *Pacsu* Demeter vették meg. Hertelendy Miksa és Károly birtokai 1880—1890 között kerültek más kézre; jelenleg azokat báró *Baich* Iván, *Bayer* Alajos, Kislapási *Juhász* Zsigmondné sz. *Hertelendy* Margit és gyermekei, özvegy *Deutsch* Adolfné, Bocsár község és Gaisin György testőrőrnagy bírák. A községben két úrilak van. Mind a kettőt a Hertelendy család építtette. Az egyik jelenleg báró *Baich* Iváné; ez a kúria a mult század közepe táján épült; a másik *Bayer* Alajosé s ezt a Hertelendyek 1820 körül építtették. A község lakosai kaszinót és olvasókört tartanak fenn. Báró *Baich* Ivánnak gőzmalma is van itt. A községhez tartozik Esztermajor, Keresztes-tanya, Grób-tanya és Telecsky-tanya. A Hertelendy család telepítette a XIX. század első felében Józsefházát, mely 1848-ig önálló pusztai jelleggel bírt s lakosai dohánykertészettel foglalkoztak. E telep 1849 után feloszlott. A mai Bocsár közelében feküdt *Faluhely* helység, melyről az 1479—1570 közötti évekből vannak adataink. Úgy látszik, valamely elpusztult falu helyén feküdt. Innen van a neve is. 1479-ben özvegy Muronyi *Kónya* Demeterné itteni részét odaajándékozta a budai káptalannak. Ezenkívül még Telegdy István kincstartónak is volt itt része, melyre 1508-ban új királyi adománylevelet nyert. A Telegdyek e birtokhoz még 1568—70-ben is jogot formáltak. A helység valószínűleg az 1550—52. évi hadjárat alatt pusztult el.

Bogáros. A zsombolya-lovrini helyi érdekű vasút mentén fekvő nagyközség. Házainak száma: 500, lakosaié: 2641, a kik túlnyomóan németek és róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasútállomása helyben van. E helységről a XV. századtól kezdve vannak adataink. 1462-ben Bogarus, 1493-ban Bogáros néven említik az oklevelek, mindkét esetben praediumként, vagyis mezei gazdaságra használt pusztaként. 1494-ben II. Ulászló király a Temes vármegyéhez tartozó Bogáros pusztát, mely akkor királyi birtok volt, Nagylucei *Dóczi* Imre horomi bán fiának Ferencznek adományozta, a ki nejével *Forgách* Margittal együtt még 1523-ban is bírta. Utána fia *Dóczi* László örökölte, a ki 1548-ban még életben volt. 1562-ben Kányaföldi *Kerecsényi* László, azelőtt szigetvári, akkoriban gyulai várkapitány birtokába került, a ki azonban csak 1566-ig bírhatta Bogarost, mert abban az évben török fogságba esett és kivégezték. A török hódoltság alatt elpusztult. Az 1717. évi összeírásban nem fordul elő, ellenben az 1723. évi Mercy-féle térképen és az 1761. évi bánügyi hivatalos térképen lakatlan pusztaként van feltüntetve. 1754 óta e pusztát a bánáti kincstári bérlők társasága bírta bérben. Az új helység 1769-ben települt. Mária Terézia királynő rendeletére Neumann temesvári tartományi igazgatósági tanácsos, 200 házhelyet méretett ki e helység területén. Mária Terézia királynő felhívására 1768 tavaszán belgák, svábok, bambergiek, elzásziak, rajnavideki németek érkeztek Temesvárra, kiket Neumann tanácsos szétosztott az újonnan települő községek között. 1769 őszén a falu építése már annyira előrehaladt, hogy a lakosság a falu közepén

imaházat emelt és 1770-ben megnyitották az iskolát is. 1771-ben keletkezett a plebánia és 1773-ban épült a templom. 1831-ben és 1836-ban kolerajárvány pusztított s az utóbbi alkalommal 107-en haltak el. Mikor 1848 április 24-én a kikindai és határőrvidéki szerbek a magyar kormány ellen fellázadtak, a vármegye Bogáros községet is fegyverbe szólította. Július 3-án 29 nemzetőr vonult Bogárosról a zichyfalvai táborba, aug. 18-án a bogárosi nemzetőrök egy csapata Komlóra vonult. 1849 jan. 23-án a Bobics őrnagy vezérlete alatt állott honvédsereg vonult át a községen Arad felé. 1849 jun. 20-ától kezdve a községből naponként 20 ember vett részt a Temesvár alatti futóárkok ásásában, s a község 10 napon át naponként 4000 darab kenyeret szállított a várat ostromló magyar seregnek. Az 1849. évi aug. 5—6-iki szőregi és óbesenyői csaták után, aug. 7-én estefelé, magyar csapatok érkeztek Bogárosra; másnap aug. 8-án, a csatádi ütközet után pedig a császáriak előhada. Az önkényuralom alatt Bogarost is az osztrák nemzeti banknak zálogosították el. Ez az állapot 1867-ig tartott. A lakosok két pénzügyintézetet, egy hitelszövetkezetet s temetkezési egyesületet tartanak fenn. Van itt egy gőzmalom is részvénytársasági alapon. A község határához tartozó pakácsi pusztán 1819-ben *Albertfalva* nevű magyar telepes község keletkezett. 1825-ben ismét feloszlott, mert lakosai e helyen nem tudtak megélni.

Bóka. A Temes-folyó mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 578, lakosaié: 2967, a kik közül 589-en magyarok, 221-en németajkúak, 586-an horvátajkúak és a többiek kevés kivétellel szerbajkúak. Postája, távbeszélője és vasúti állomása helyben van. Már a középkorban jelentékeny hely volt. Az oklevelek néha Temes, néha Keve vármegyéhez számítják. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben szerepel. 1361—1362-ben Báka, 1338-ban és 1462-ben Borzavató Báka néven említik az oklevelek. Az utóbbi évben Berekszői *Hagymási* Miklós birtoka, a ki *Szentgyörgyi* Jánost testvérére fogadván, az utóbbi itteni birtokaihoz is igényt tartott. A XV. század végén szerb lakosság telepedett a helységbe, mely a balkáni tartományokból és a kevei területről szakadt ide. A török járomban felnevelkedett szerbek az egész hódoltság alatt megmaradtak a helységben. A Temesvár visszavétele után kiküldött bizottság itt 40 házat és azokban szerb lakosokat talált. Ekkor a pancsovai kerületbe osztották be. 1779-ben Torontál vármegye visszaállítása után, a becskerek-i járáshoz csatolták. A hajdani falu a Temes folyó partján feküdt s egészen a mai Grádác nevű erdőig terjedt. A régi falu temetője a mostani Bóka közepén volt. 1788 okt. 17-én, midőn a császári sereg Pancsova ostromára vonult, II. József császár Bókán szállott meg *Oberknezevics* Pál rácz gazdálkodó házában. Az épület még jelenleg is megvan. 1801-ben a billéi uradalommal együtt a zágrábi püspökség birtokába került, mely ide telepítette egyházi hűbérnökeit, a kik a kulpántuli jószágait, a melyeket a katonai Határőrvidék számára foglaltak le, kénytelenek voltak elhagyni. A püspökség egyháznemesei 1801-ben telepedtek, itt le s egy külön utcát építettek a Temes-folyótól beljebb, Szerb-Bókával szemben. Ezt az utcát, mely az újabb beköltözésekkel mind népesebb lett, Horvát-Bókának nevezték el. Az újonnan letelepedett kath. horvátok számára Verhovác Miksa zágrábi püspök 1802-ben plebániát alapított. Templomuk 1840-ben készült el. Az 1848-iki délvidéki zavargások kitörésekor a szerbek eltávozván Bókáról, a horvát lakosság, papjának hazafias befolyása következtében, mindvégig a nemzeti ügy mellett tartott ki. Aug. 4-én a szerbek váratlanul meglepték Bókát s a horvátok és a magyarok házait kifosztották, a Neuzina alatt aug. 6-án kivívott győzelem után azonban viszont a magyar hadak töltötték ki bosszújukat a szerbekben s szept. 4-én templomukat felgyújtották. Mikor a magyar sereg elvonult, a szerbek újból megrohanták Horvát-Bókát s ott mindent felprédáltak. 1852-ben a görögkeleti szerb templom újjáépült. Jelenleg *Jagodics* Bogumilnak, *Probst* Istvánnak, *Demkó* Pál dr. és társainak, *Molnár* Sándorné szül. *Preschl* Irmának van itt nagyobb birtoka. A község lakosai hitelszövetkezetet és önkéntes tűzoltó-egyesületet tartanak fenn. Van itt egy benzinmotoros hengermalom is. A községhez tartozik Kisléczpuszta és Csott vasúti megállóhely. Óléczipuszta már az 1723—25. évi gróf *Mercy*-féle térképen is előfordul. 1779-ben Torontál vármegyéhez csatolták. A mai Bóka táján kereshetjük *Bécs* pusztát, melyről egy 1344-ben kelt oklevél emlékezik meg; továbbá *Fűszeg* falut, melyről az 1338—1438. évekből vannak adataink; úgyszintén *Igantót*, mely 1338-ban szerepel első ízben, s a hol 1432-ben Keve vármegye közgyűléseit tartotta; *Varsányt*, melyet 1338-ban em-

lítének. Bóka közelében feküdt *Kalántelege*, a Baar—Kalán nemzetség ősi birtoka, melyet a Csanád nembeli I. *Pongrácz* (1218—56.) a *Telegdy* család őse, kinek neje a Baar-Kalán nemzetség sarja volt, az ősz Kalán pécsi püspöktől kapott. Az 1254. évi osztály alkalmával a *Kelemenősiak* és a *Waffajak* kapják meg. A községhez tartozó Óléczipuszta (Nagyléczipuszta) a XIV. század közepén (1332—37.) plebániával bíró helység volt. A hódoltság után lakatlan pusztá, mint ilyen szerepel az 1723—25. évi gróf *Mercy*-féle térképen is. A XVIII. század közepén marha-kereskedők bírták bérben a kincstártól. Később a Szamosújvárnémeti *Dániel* család vette meg. Jelenleg a *Dániel*, a *Mihajlovics* és *Jagodics* családok bírták.

Bolgártelep. A nagyszentmiklósi járásban fekvő kisközség. Házainak száma: **Bolgártelep.** 148, lakosaié 720, a kik nagyobb részét bolgárok s római kath. vallásúak. Postája, távirója és vasúti állomása Óbesenyő. Ez a község csak 1844-ben települt s így története nincsen, sem egyéb nevezetessége. Nagyobb birtokosa sincsen. Lakosai olvasókört tartanak fenn.

Borcsa. A Borcsa vízér partján, közel a Dunához, az úgynevezett Nagyréten fekvő község. Házainak száma 260, lakosaié 1563, a kik leginkább szerbek és görögkeleti vallásúak. Postája, vasúti és hajóállomása Zimony, távirója Pancsova. A török hódoltság előtt már fennállott. Az 1717. évi összeírás alkalmával 30 lakott házat írtak benne össze. Az 1723—25. évi *Mercy*-féle térképen, Borza néven, szintén a lakott helyek között találjuk. 1773-ban, a bánsági Határőrvidék területének kiterjesztésekor, a szerb-német Határőrvidékhez csatolták. Kevéssel ezután a régi helység mellett új telep keletkezett, melyet Újborcsának neveztek, a régi helységet pedig Óborcsának. Mikor II. József az orosz-török háború kitörése után hadait 1787. év végén a határszéleken felállította, Újborcsa hadi középponttá lett. A görögkeleti templom 1795-ben épült. A községtől nyugati irányban, a Zimony és Borcsa között elterülő árterületen, körülbelül 6—8 méter magas kúp alakú domb emelkedik, a hol 1911-ben *Zatkalik* János körjegyző próbaásatást végeztetett és egy méter mélységben emberi csontvázakra akadt. A községhez tartozik a Kovilova nevű halásztanya.

Bótos. A Temes folyó jobbpartján fekvő nagyközség. Házainak száma 672, lakosaié 3301, a kik szerbajkúak és görögkeleti vallásúak. Postája és távirója helyben van, vasúti állomása Tamáslaka. A török hódoltságból lakott helységeként került ki. Az 1717. évi összeíráskor Botosch néven a becskerek-i kerület községei közé vették fel, 40 lakott házzal. A *Mercy*-féle térképen, Bodosch néven, szintén a lakott helyek között találjuk. 1752-ben a lakossága szerb határőrök beköltözésével jelentékenyen megnövekedett. 1768—70-ben, a német-szerb Határőrvidék szervezésekor, a Tisza vidékén lakó századokból újabb szerb határőr-családok telepedtek le a községben. Még ez időből való az a régi imaház, melyet évenként egyszer még most is istentiszteletre használnak. Az 1775—78 közötti években az egész község, 460 családdal, a német-bánsági katonai Határőrvidékhez csatlakozott. Az 1788. évi hadjárat alatt, midőn II. József hadaival Pancsova ostromára vonult, október 17-én, míg Tomasevácnál a Temesen hidat veretett, serege a botosi síkon pihent. 1872-ben, a Határőrvidék feloszlásakor, Torontál vármegyéhez csatolták. A görögkeleti templom 1783-ban épült. 1902-ben a határban emléktáblát állítottak fel annak emlékére, hogy Ferencz Ferdinánd trónörökös e vidéken vadászott.

Csatád. A zombolya-lovrini vasútvonal mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 507, lakosaié 2600, a kik németajkúak és római katolikusok. Postája, távirója és vasúti állomása helyben van. Már a középkorban jelentékeny pusztai birtok volt és ekkor Temes vármegyéhez tartozott. 1482—1497-ben Chathad néven említik az oklevelek. A XV. század közepén *Szati* Balázs birtoka, kinek magvaszakadtával *Dóczi* László, Péter és Imre, továbbá *Oláh* Péter és *Dési* János nyerik adományul. 1477-ben a magvaszakadt *Szati* Pál itteni birtokaiba a *Dóczi* családot iktatják be; a *Dócziak* 1481-ben és 1482-ben a *Rábéi* család itteni birtokait szerzik meg. 1494-ben *NagyLucsei* (később *Dóczi*) Ferencz új királyi adományt nyer, Csatád-puszta részeire. A hódoltság alatti birtokosairól nincsenek adataink és sem az 1723—25. évi *Mercy*-féle térképen, sem az 1761-ben, az *Aldana* mérnöktől készített térképen nem fordul elő. Mind e mellett 1750 óta, mint pusztát, a délmagyarországi kincstári bérlők társasága bírta bérben. A jelenlegi helységet *Hildebrand* temesvári tartományi igazgatósági tanácsos, 1767-ben telepítette be. Ő építette az új falu házait, számszerint kétszázkettsöt és németeket tele-

pített ide, a kiknek itt 1769-ben templomot is emeltetett. 1775-ben már jelentékenyebb helység s postaállomás is volt. 1779-ben Torontál vármegyéhez csatolták. 1848-ig a kamara volt a helység földesura. A római kath. plebániát Mária Terézia királynő alapította. Az iskola 1800—1804-ben épült. 1819 márczius 5-én a helység országos és hetivásárok tartására nyert szabadalmat. Itt született 1802 augusztus 15-én *Lenau* (családi nevén *Niembsch*) Miklós, híres költő, kinek atyja akkoriban kinestári írnok volt Csatádon. Szülőháza, az egykori jószágigazgatósági épület ma is megvan és jelenleg a Csatádi takarékpénztár tulajdona. A ház két emléktáblával van megjelölve a következő feliratokkal:

Ő Felsége I. Ferencz József király dicsőséges uralkodása alatt, Széll Kálmán miniszterelnök kormányzása idejében az Urnak 1902-ik évében, augusztus hónap 13-ik napján Lenau Miklós jeles költő és magyar honfi e szülőházában, az ő csatádi szobra alapköve letételének ünnepén Löffler Jakab, e hajlék akkori tulajdonosa, vendégül látta a megnevezett ünnepre összereseglett hazafiak díszes sorában a következő országos jelességeket, ú. m.: Gullner Gyula belügyminiszteri államtitkár urat a magyar országos kormány képviselőjében, Pacséri Károly dr. tanfelügyelő urat a magyar közoktatásügyi miniszter úr képviselőjében, Rákosi Jenő urat a Kisfaludy-Társaság és az Otthon írói és hírlapírói kör képviselőjében, Dellimanics Lajos dr. alispán-főispánhelyettes urat, Blaskovich Ferencz pápai kamarás urat, a ki az ünnep öregmiséjét mondta, Zombori Rónay János urat, a kerület országos képviselőjét, Herczeg Ferencz író és Stein József kir. táblai bíró urakat, a kik ketten az ünnep szónokai voltak, Uzbasich Gáspár járási főszolgabíró urat és Keresztes György tiszteletbeli főszolgabíró urat, kiknek és a magasztos hazafias ünnepnek emlékeztetére és hogy szívének örömét a késő maradéknak is megmutassa, tette ezt a jelen követ ezen nevezetes ház tulajdonosa és gazdája Löffler Jakab. Vala pedig ez időben Csatád községének jegyzője, egyszersmind a Lenau-bizottság elnöke, Bartole János úr és bírója Anton Péter úr, mindketten érdemes magyar hazafiak. Dicsőség a magyarok Istenének, Dicsőség a magyar királynak, Dicsőség a magyar nemzetnek! Amen.

A másik tábla felírata a következő:

In diesem Hause wurde der Dichter Nikolaus Lenau am 13-ten August 1802 geboren. »Weltbefreien kann die Liebe nur« Lenau.	E házban született Lenau Miklós 1802 augusztus 13-án
Gewidmet durch Mathias Gehl aus Vaterlandsliebe dem Dichter Lenau am 13-ten August 1876.	

Az 1849 augusztus 5. és 6-án vívott szőregi és besenyei csaták után, augusztus 7-én, a visszavonuló magyar hadakból mintegy 20.000 ember érkezett Csatádra. Másnap, augusztus 8-án, az osztrák had elérvén a magyarok utóhadát, délután a helység alatt rövid ideig tartó ütközet fejlődött ki, mire a magyarok Nagyjécsára hátráltak. Az összeütközésnek 14 halottja volt, a kik az itteni temetőben pihennek. Sírjuk keresztel van megjelölve. Az önkényuralom alatt a csatádi uradalmat a szabadalmazott osztrák nemzeti banknak zálogosították el s ennek birtokában maradt 1867-ig. Jelenleg nagyobb birtokos nincs a községben. A község háza előtt áll Lenau szép ércszobra, melyet 1903-ban állítottak fel. A szobor talapzatán a nagy költőnek szülőföldre iránti szeretetét kifejező verssorai olvashatók. E verssorokat és a szobor keletkezésének történetét más helyen közöljük. A község lakosai több társaskört, dalegyletet s takarékpénztárt tartanak fenn. Van itt két műmalom is, egy eczetgyár és egy fűrésztelep. A községhez tartozik Überland-tanya. E helység határában feküdt *Balogd-pusztá*, melyről egy 1494-ben kelt oklevél emlékezik meg. Ekkor *Nagylucsei* (ké. őbb *Dóczi*) Ferencz nyerte adományul. Ugyancsak Billéd és Csatád között tűnik fel *Bogárosd* (Bogáros)-pusztá, a melyről 1464—1494. évi oklevelek emlékeznek meg. 1493-ban *Csatádi* László fia *Mikei* Márton zálogosította el itteni részirtokait. 1494-ben szintén Nagylucsei Ferencz nyerte adományul.

Csávós. A Temes folyó balpartján fekvő nagyközség. Házainak száma 218, lakosaié 1058, a kik nagyjából németajkúak és román. kath. vallásúak. Postája, távirója helyben van, vasúti állomása Módos. A középkorban Csávás (Chawas) néven szerepel. A Csanád-nemzetség ősi birtoka. Az 1256. évi decz. hó 17-én történt nemzetségi birtokosztály alkalmával Csávás fele részét *Kelemen* osiban fia nyerte osztályrésztül. Ekkor Temes vármegyéhez tartozott. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékek szerint ekkor már plebániája is volt. Az 1337. évi osztályalkalmával a *Makófalviak* és a *Telegdyek* nyerték. 1442-ben még város hely volt és Temes vármegyéhez számították. A török hódoltság alatt nem pusztult el.

Az 1717. évi összeírásban, Chavosch alakban, a csákovai kerület községei között találjuk, 15 lakott házzal. A Mercy-féle térképen is a lakott helyek között szerepel. Szerb lakosainak nagy része 1783-ban a Határőrvidékre költözvén, helyükbe németek telepedtek. 1781-ben, a kinestári jószágok elárverezésekor, *Endrödy* Mátyás alszámvevő vásárolta meg; utána fia, *Endrödy* József örökölte, a ki 1848-ig volt a helység földesura. Ő építette 1847-ben a ma is fennálló kastélyt, mely jelenleg báró *Csávossy* Béla tulajdona. A kastélyt szép, gondozott park övezi és itt áll a régi *Endrödy*-féle családi sírkápolna is, várkapuszerű természetkövekből emelt felépítménnyel, ez most a Csávossy család sírboltja. *Endrödy* József halálával, a község 1850-ben a fiskusra szállott. 1850-ben *Csávossy* Ignác vásárolta meg. 1861-ben husvét napján nagy tűzvész pusztított a helységben. *Csávossy* Ignác ekkor, de az 1863—64. évi nagy ínség alkalmával is, áldozatkészségének fényes tanujelét adta. Jelenleg báró *Csávossy* Béla volt képviselőházi háznagynak van itt nagyobb birtoka és gözmalma. A község lakosai gazdasági hitelszövetkezetet tartanak fenn. A községhez tartozik Csávossy-szállás.

Csebze. Azelőtt Csebza. A Temes folyó balpartján fekvő nagyközség. Házainak száma 326, lakosaié 1728, a kik túlnyomóan román ajkúak és görögkeleti vallásúak. Postája helyben van, távirója Csák, vasúti állomása Torontálygyűlvész és Csák. A középkorban Temes vármegyéhez tartozott. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékekben Csa, a későbbi oklevelekben Chevze, Chuze, Cheuze (Csőze) alakban szerepel. 1395—1421-ben a *Csáki* családé volt. 1395-ben *Csáki* Miklós temesi főispán a királynak engedi át, némely biharmegyei birtokért, 1401-ben azonban a család némely beregvármegyei birtokokért visszakapja a királytól s *Zsigmond* 1405-ben új adománylevelet állít ki e helységről. 1421-ben a Csákiak megosztóznak Csőzén. A hódoltság alatt nem pusztult el. Az 1717. évi összeírás alkalmával a csákovai kerületben, a lakott helyek között találjuk, 80 lakott házzal. A Mercy-féle térképen is szerepel. 1848-ig a kamara volt a helység földesura. Az előbbi görögkeleti román templom a XVIII. század közepén épült és annak helyébe 1880-ban új templomot emeltek. A temetőben egy régi imaház van, melynek helyén a hagyomány szerint hajdan kolostor állott. Ez imaházban levő kút vizének gyógyhatást tulajdonítanak a vidékbeli szerbek és románok, kik Szent György napján és pünkösdkor búcsúra járnak ide. A Szelistye-dűlőben földalatti folyosó maradványok vannak, melyeknek keletkezése ismeretlen. 1887-ben árvíz pusztította el a vidéket, 1888-ban pedig kolera volt a községben. Jelenleg az újpécsi takarékpénztárnak van itt nagyobb birtoka. A lakosok lövészegyesületet és hitelszövetkezetet tartanak fenn. A községhez tartozik: Gyuri-tanya, Hermina-major, Matyi-tanya és Ödön-tanya.

Csene. A Bega-csatorna mellett fekvő nagyközség. Postája, távirója, távbeszélője és vasúti állomása helyben van. Járási székhely, házainak száma 526, lakosaié 2731, a kik szerbek, magyarok, németek és horvátok, román, kath. és gör.-keleti vallásúak. Egyike a vármegye legősibb helységeinek. Legrégibb birtokosa 1221-ben az itebői prépostság volt. A XIV. század elején már a *Dorozsma* nemzetség birtokában találjuk. Az ez időtájt eszközölt nemzetségi birtokosztály alkalmával a helység egy része *Botos* Jánosnak, a *Harapka*-család osének a birtokába került. 1330-ban Sárád várának tartozékai között találjuk, melyek ekkor az ugyane nembeli *Gara*iak birtokai voltak. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékek szerint ekkor már plebániája is volt. 1479-ben *Gara* Jób, Alsó-Lendvai *Bánffy* Miklósnak és Jakabnak adta el. A török hódoltság vég szakában a helység határában 1696 augusztus 20-án a Frigyes Ágost választófejedelem vezérlete alatt álló császáriak és a törökök között véres harc volt, a melyben a császáriak közül 3000-en estek el, köztük gróf *Jörger*, míg *Heitercheim* *Heissler* gróf és *Vaudemont* herceg halálosan megsebesültek. Valószínűleg ekkor pusztult el a falu, mert még az 1723—25. évi gróf *Mercy*-féle térképen is, a temesvári kerületben, a lakatlan helyek között találjuk. A XVIII. században kinestári birtok volt. 1820-ban a helységeket a *Vuchetich*-család kapta kárpótlásul horvátországi birtokaiért, a melyet a Határőrvidék szervezésekor a határőrök számára lefoglaltak. A családból *Vuchetich* Miklós cs. kir. udvari káplán telepedett le első ízben Csenén. Itt született 1836. okt. 29-én *Vuchetich* István zágrábi kanonok. Jelenleg báró *Csávossy* Gyula örökösei a helység legnagyobb birtokosai. Kívülök még *Szekeres* Kálmánnak van itt nagyobb birtoka, mely 1861-ig *Arizi* Károly

kormánybiztosé volt, ki a Szekeres-féle úrilakot 1845-ben építtette. Van itt még egy úrilak, melyet *Uzbasic* Gáspár főszolgabíró 1903-ban építtetett. A községbeliek hitelszövetkezetet, kaszinót, temetkezési, önkéntes tűzoltó- és lövészegyletet tartanak fenn. A községben egy téglagyár és egy műmalom is van. Ide tartozik: Csárdatelep, Gános-puszta, Gláva-major, Külső szőlők és Szekeres-tanya.

Csenta. *Csenta.* Azelőtt Leopoldova. A Temes és a Karas folyók mellett fekvő nagyközség. Házainak száma: 545, lakosaié: 3289, a kik nagyobbára szerb-ajkúak és görög-keleti vallásúak. Postája, távbeszélője helyben, távirója Torontálsziget, vasúti állomása Torontálvásárhely. Régi neve Czenta. Az 1723—25. évi gróf Mercy-féle térképen Czenta alakban a lakatlan helységek között találjuk. 1753-tól kezdve a tiszai és a marosi határőrök kezdtek ide telepedni. 1760-ban már Czenta is a tiszamarosi Határőrvidékről bevándorolt polgárkatonaságtól megszállott helyek között szerepel. Új lakosai a község nevét Leopoldovára változtatták meg. 1768—70-ben a német-szerb Határőrvidék szervezése alkalmával újabb szerb határőresaládok telepedtek itt le és 1775—78-ban a kikindai kiváltságos kerületből is, sőt 1802 előtt még Écskáról is. A görög-keleti templom 1820-ban épült. 1872-ben, a Határőrvidék felosztása után, Torontál vármegyébe kebelezték. Jelenlegi nevét 1888-ban nyerte. Most a m. kir. kincstárnak, a községnek és a gör. kel. egyháznak van itt nagyobb birtoka. A község lakosai hitelszövetkezetet tartanak fenn. A községhez tartozik: Kulpin-puszta, Knezse-vics, Sztojkov és Drakulics-tanya.

Cserépalja. *Cserépalja.* Azelőtt Czrepaja. A nagybecskerek—pancovai helyi érdekű vasútvonal mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 916, lakosaié 4.947, a kik szerb-ajkúak és görögkeleti vallásúak. Postája és vasúti állomása helyben van, távirója pedig Torontálvásárhelyen. A török hódoltság alatt már fennállott. Ebből az időből maradt meg a község közepén, a templom előtt látható közkút, mely terméskőből épült s jelenleg is használatban van. A török hódoltság végszakában elpusztult. A Mercy-féle térképen, a pancsovai kerületben, a pusztult helyek között szerepel, Vel Schrepaia néven. 1750-től kezdve a délmagyarországi bérlők társasága bérelte, mint Mala Czrepaja és Welika Czrepaja nevű pusztákat. E helységet 1752-ben telepítette báró *Engelshofen* temesvári kormányzó, 100 szerb határőrcsaláddal. 1767-ben, a németbánsági Határőrvidék megalakításával, a 12. számú németbánsági határőrezred egyik századának székhelye lett. 1774-ben, az ezredparancsnokság rendelkezésére számos szerb határőr költözött ide Pancsováról, Kubinból és Bavanistyéről. A görögkeleti templom 1822-ben épült. Van itt egy kút-kápolna (Vodicza is), a hol évenként pünkösöd másodnapján, régi szokás szerint, a szőlőtermést beszentelik. A görögkeleti egyháznak van egy 1774-ből származó érdekes aranyozott keresztje, aranyveretű díszítéssel, mely még a régi templomé volt. 1866-ban s legutóbb 1910-ben kolera pusztított a helységben. Jelenleg *Illjevics* Lyubomir Nika a legnagyobb birtokosa. A lakosok földműves szövetkezeteket, önkéntes tűzoltó egyesületet tartanak fenn és az antalfalvi járási takarékpénztárnak és a pancsovai hitelbanknak fiókintézete van itt. Hengermalom is van a községben szövetkezeti alapon.

Cserye. *Cserye.* Azelőtt Rácz-Czernya. A zombolya—nagybecskereki keskeny-vágányú vasút mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 766, lakosaié 3.916, a kik vegyesen szerb- és németajkúak, róm. kath. és görögkeletiek. Postája, távirója és vasúti állomása Német-Cserye. Rácz-Czernya 1753-ban keletkezett, a mikor 68 szerb család telepedett ide, a Német-Szent-Mihály melletti bolduri pusztáról. A helységet ekkor *Czerna-Grédának*, *Fekete-szigetnek* nevezték; utóbb a Gréda szó elmaradt s csak a Czerna elnevezés maradt meg. A XVII. században e község helyén *Olasch* vagy *Olesch* nevű helységet találunk, mely Müller térképén ez utóbbi névvel van megjelölve. 1696 augusztus 26-án e tájon véres ütközet folyt le a törökök és a császári hadak között. Az 1723—25. évi gróf Mercy-féle térképen a temesvári kerületben, a lakatlan helyek között találjuk. A görög-keleti templom 1775-ben épült. 1886-ban 250 háza égett le. A lakosok földművelő-szövetkezetet tartanak fenn és téglagyár is van a községben.

Csóka. *Csóka.* A Tisza mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 599, lakosaié 4.700, a kik nagyobb részben magyarok és szerbajkúak. Postája, távirója és vasúti állomása helyben van. Nevének régi alakja Csaka, mely Borovszky szerint alighanem személynév s később alakult át Csókává. A Csanád nemzetség ősi birtokai

közé tartozott. 1247-ben *Kelemenős* bán fiáé, Pongrácz ispáné volt. Az 1256. évi birtokosztály alkalmával a Kelemenősfiak kapták halastavaival együtt. Pongrácz ispán fia Tamás bírta 1280-ban is, midőn a rabló kunok felégették, mely eset után hosszabb időn át pusztán maradt. Róbert Károly király uralkodásának kezdetén elvette e birtokot a Csanád nemzetségtől és csak 1321-ben adta vissza Csanád prépost közbenjárására. Az 1337. évi osztály alkalmával, a helység mező felőli része a *Telegdyeknek*, a Tisza felőli része pedig a *Makófalvi* családnak jutott. E két család azután újra betelepítette a helységet. 1469-ben *Sövényházi* Albert deák özvegye, Telegdy Lőrincz özvegye és Serjéni *Orros* László szerepelnek csókai birtokosokként. 1508 május 22-én Telegdy István itteni birtokaira új adománylevelet eszközölt ki. A XVI. század első felében még a népesebb helyek között foglalt helyet, mert Oláh Miklós 1536-ban írt munkájában is érdemesnek tartja róla megemlékezni. Temesvár bukása után csakhamar pusztulásnak indult, régi földesurai s jobbágyaik elmenekültek és helyükbe rácok telepedtek. Az 1557—58. évi török defterek már csak 13 lakost találtak benne. 1561-ben Nádasdi Tamás nádor, a hűtlenségbe esett Telegdy Mihály itteni birtokait, *Kerecsényi* Lászlónak adományozta, míg a *Makó* család utolsó físarja: László, 1563-ban kelt végrendeletében, itteni birtokait nővéreinek, Ilonának s fiának, *Szokoli* Györgynek hagyományozta. 1564-ben még 5½ portát vett fel itt a királyi adórovó, de Gyula eleste után teljesen a törökök hatalmába került s pusztulásnak indult. 1582-ben csak négy rác pásztor élt benne. A zentai diadal után újból rác pásztorok telepedtek le a régi falu helyére. 1717-ben már 40 ily pásztor lakott benne. 1768-ban II. József császár délmagyarországi körútjában Nagyikindáról Csókára jött s innen a zentai csatatér megtekintésére ment. 1779-ben Torontál vármegyébe kebelezték. Mikor Bécsben a kincstári javak eladását határozták el, Csókát *Marczibányi* Lőrincz vette meg árverésen, a ki ide 1782-ben magyarokat telepített, majd 1797-ben kieszközölte azt is, hogy a helység mezővárosi kiváltságokat kapjon. 1801 szeptember 19-én a helység országos vásárok tartására nyert szabadalmat. 1800-ban a Dunántulról több magyar család, 1806-ban Liptó, Gömör és Trencsén vármegyéből tótok telepedtek itt le. A szerbeknek 1773 óta templomuk és iskolájuk is volt itt. A róm. katolikuskok számára Marczibányi Lőrincz 1785-ben itt káplánságot szervezett, mely 1808-ban plebániává alakult át. A templom 1803—1809 között épült, a Marczibányi család áldozatkészségéből. Marczibányi Lőrincz a templomot sok értékes egyházi edénnyel és képpel látta el, melyeket a II. József császár uralkodása alatt eltörölt kolostorok készleteinek elárverezése alkalmával vásárolt össze. Ezeknek egy része azonban a szerbek 1849-iki támadása alkalmával tönkre ment. 1830-ban kolera pusztított a helységben és 141-en haltak el benne. 1836-ban ismét fellépett a kolera. 1849-ben a szerbek sok kárt tettek a magyar ajkú lakosok vagyonában s a r. kath. plebánia anyakönyveinek egy részét is elpusztították. 1849 nyarán ismét kolera dült a községben. A helység utolsó földesura Marczibányi Lőrincz volt, ki itt kastélyt is kezdett építtetni. 1868-ban a Marczibányi-birtokokat *Barber* Ágoston és *Klusemann* kőbányai serfőzők vették meg; később *Sváb* Károly birtokába került, ki a félbenmaradt kastélyt befejezte. Ez most *Lederer* Artur és Károlyé, a kik egyszersmind a község legnagyobb birtokosai is, a kiknek itt híres gazdaságuk is van. A lakosok önkéntes tűzoltó egyesületet és hitelszövetkezetet tartanak fenn. A községhez tartozik: Árenda-major, Erzsébet-telep, Lőrincz-telep, Réti-major, továbbá Bolgár-telep, Maczahunka-major, Sörház-major, Széki-major, Új-major. A község határában feküdt a középkorban *Kingert* falu, mely a Csanád nemzetség ősi birtokai közé tartozott. Az 1360-ban végbement osztozkodás alkalmával Pongrácz fia Tamás érsek és öccse Kelemen mester kapják. A helység a XV. században a Kelemen maradékainak, a *Telegdyeknek* birtokában volt. Ezeknek egyike Telegdy András 1495 február 28-án a többi birtokaival együtt *Bodófalvi* Ferencz deáknak zálogosította el. A XVI. században már nincs adatunk róla. E helység határában feküdt még *Kiszenta* is, mely a zentai rév tiszabalparti kikötője körül keletkezett. E kis falut 1247-ben a Csanád nembeli Pongrácz ispán bírta; utána maradékai: a *Telegdyek* örökölték. 1495-ben Telegdy Andrásnak volt itt része. E határban feküdt még *Baromlak* falu is, mely 1247-ben *Kelemenős* bán fiáé Pongrácz ispáné. 1280-ban a kunok felpredálták. A mai Lőrinczfalva kertésztelep helyén a középkorban *Tarján* falu feküdt, mely a Csanád nemzetség birtoka volt. Az 1256. évi nemzetségi osztály alkalmával a Kelemenősfiaké lett. Róbert Károly király uralkodásának kezdetén elvette a helységet a Kelemenősfiak utódaitól, a Telegdyektől s csak 1321-

ben kapták ismét vissza. A XV. században már nincs adatunk e helységről. Pusztá maradt s ettől kezdve Csóka sorsában osztozott. *Lőrinczfalva*-puszta, mely 1854-ben települt, nevét Marczibányi Lőrincztől vette. A községtől észak-nyugatra, a Tisza közelében feküdt *Imretelek*, mely a XIX. század hetvenes éveiben pusztult el. A község határa, különösen a Kremenják nevű rész, gazdag őskori leletekben.

Csősztelek.

Csősztelek. A nagybecskerek-zsombolyai vasút mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 400, lakosai között 673 magyart, 2001 németajkút és 64 románajkút találunk, a kik legnagyobb részben róm. kath. vallásúak. Postája, távirója és vasúti állomása helyben van. A középkorban e helység helyén *Csesztreg* vagy másként *Csesztöreg* nevű helységet találunk, mely nevét a hasonló folyótól vette, melynek emlékét az egykori meder helyén fekvő réti pusztá tartja fenn. *Csesztreg* melynek emlékét az egykori meder helyén fekvő réti pusztá tartja fenn. *Csesztreg* már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul. A hódoltság alatt elpusztult. Az 1723—25. évi gróf Mercy-féle térképen a becskereki kerületben ama 37 község között fordul elő, a melyek a hódoltság alatt teljesen elpusztultak. Az 1776. évi Grisellini-féle térképen mocsaraktól környezve, Csiestek alakban fordul elő, praediumként. *Csekonics* József es. kir. tábornok, ki a zsombolyai uradalmat 1780-tól kezdve bérelte, 1800-ban pedig megvette, a XIX. század elején Csanád és Csongrád vármegyéből behívott magyar kertészeket telepített e pusztára, kik az akkori mocsaras területen, az ittebeli határtól egészen a magyarcsernyei határig szétszórtan a partosabb helyekre építették házaikat. 1796-ban a kath. vallású hívek részére helyi káplánság keletkezett. *Csekonics* József tábornok 1796-ban a telep középpontján imaházat építtetett és 1812-ben plebániát alapított. 1829-ben az itteni magyarok egy része elköltözött s helyükbe svábok jöttek. Zsombolyáról és Német-Czernyáról. A mostani róm. kath. templom 1882-ben épült. 1800—1835-ig *Csekonics* József tábornok és neje, *Jankovics* Julia, 1835-től 1848-ig *Csekonics* János volt a helység földesura. A lakosok 1905. okt. végén igen olcsó áron megkapták gróf *Csekonics* Endre uradalmának azokat a részeit, melyeket addig bérben birtak; hálából a gróf képét megfestették és a község háza nagyszobájában leleplezték. 1831-ben és 1855-ben kolera pusztított a helységben. A lakosok hitelszövetkezetet, gazdasági olvasó egyesületet és temetkezési egyesületet, továbbá tej- és tojásslövetkezetet tartanak fenn. A községben egy kenderkikészítő gyár is van, mely a szegedi kenderfonó gyár tulajdona. A községhez tartozik: Gyulamajor, Pál-major és Iván-major.

Deszk.

Deszk. Marosmenti nagyközség, 494 házzal és 2925 lakossal, a kik vegyesen r. kath. magyarok és gör.-kel. szerbek; Postája és vasúti állomása helyben van, távirója pedig Szőreg. E helységről a XV. századtól kezdve vannak adataink. Ekkor két részre oszlott. Az egyiket a Bihar vármegyéből származó *Esztári* család, a másikat a temesvári eredetű *Bodó* család bírta. 1490. december 30-án, a hűtlenség bűnébe esett *Esztári* Bálint itteni részjóságait II. Ulászló király *Losonczy* Albertnek adományozta, Temesvári *Bodó* Péter itteni részeit pedig 1510-ben *Sárszegi* István szegedi ispánnak és kir. sókamarásnak zálogosította el, utóbb azonban *Esztári* Jánosnak és Bálintnak adta el. A XVI. század első felében jelen tékeny helység lehetett, mert *Oláh* Miklós érdemesnek tartja 1536-ban kiadott munkájában róla megemlékezni. Az *Esztári* család magvaszakadtával a király 1553. szeptember 14-én az egész falut Pécsvárad Balázs deák váci püspöknek és rokonainak adományozta. Az *Esztáriak* rokona lehetett *Olgyay* Józsané, *Parlagi* Fruzsina is, a ki a faluhoz való jogát *Olgyay* György királyi kúriai jegyzőnek ajánlódékozta, melyre a királyi beleegyezést is kieszközölte. Temesvár eleste után a helység 1552-ben szintén behódolt a törököknek. Az 1557—58. évi defterekben 20 házzal szerepel, melyeket egy ház kivételével, mind magyarok laktak. Mindamellett, hogy a török hódoltsághoz tartoztak, a lakosok 1558-ban mégis beszállították Gyulára adójukat, a magyar királynak. 1561. április 21-én *Dei* Balázsnak itteni részét, a ki Temesvárnál hősi halállal fejezte be életét, a király *Paulóczi* Sebestyénnek és *Darnóczi* Istvánnak adományozta. 1582-ben még nyolcz magyar gazda lakta. 1647-ben is még a lakott helyek közé tartozott, mely évben *Erdélyi* István gyarmati alkapitány adóztatta. 1700 táján, mint a csanádi püspökséghez tartozó falu van felsorolva. A XVIII. század elején kitört háborúk alatt elpusztult és pusztaként a temesvári bánóság csanádi kerületéhez tartozott. 1718-ban *Veliki* László szegedi kapitány bírta bérben. A temesvári igazgatóság 1746. március 29-ike körül telepítette be a falut, szerb határőrvidéki katonákkal. 1779-ben Torontál vármegyébe kebelezték be. 1804-ben, Klárafalvával együtt, báró *Gerliczy* Ferencz nyerte

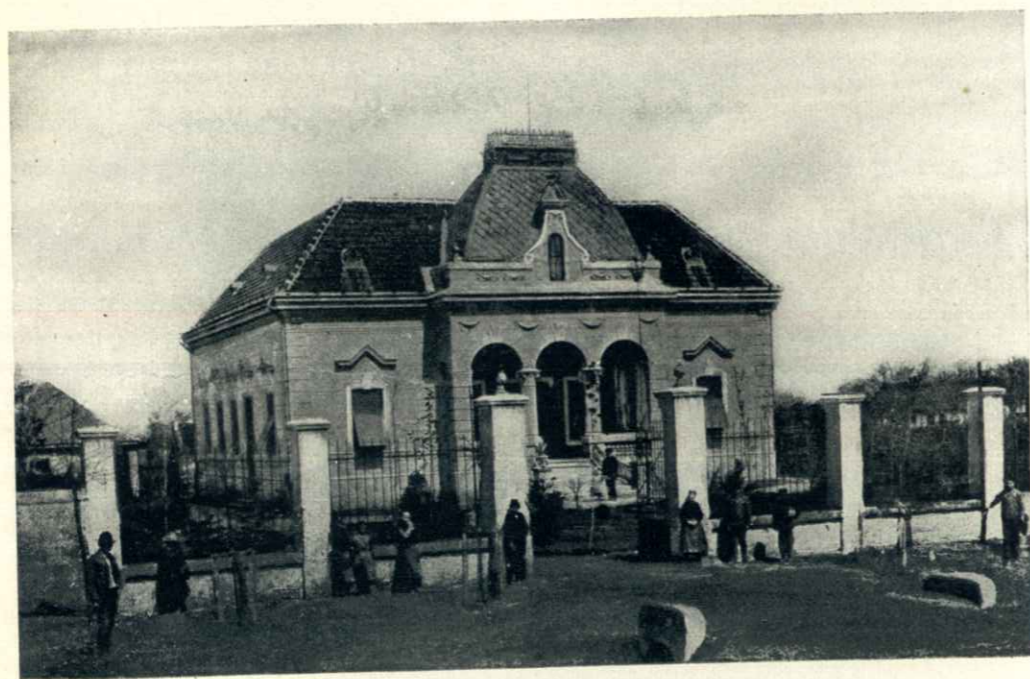
Bocsár. — Báró Baich Ivánne kastélya.

Bóka. — Jagodics Bogumil óléczpusttai kastélya.

Csávos. — Báró Csávosy Béla kastélya.

Csene. — Uzbasich Gáspár úrilaka.

Csóka. — Lederer Arthur kastélya.

Deszk. — Báró Gerliczy Ferencz kastélya.

Deszk. — A róm. kath. templom.

Écska. — Gróf Harnoncourt Félix kastélya.

kir. adományul I. Ferencztől. Az uradalom kiegészítő részeit ugyancsak ő vásárolta meg olyképpen, hogy az egész víz alatt álló területet csónakon járták be és mérték fel, holdját egy aranyért. Az 1848—49-iki szabadságharcban leégett az egész község, a görög-keleti templommal együtt s ekkor semmisültek meg az anyakönyvek is. A mostani görög-keleti templom 1859-ben, a róm. katolikus 1904-ben épült. A községben egy kastély van, a melyet báró Gerliczy Félix 1883-ban építtetett. A kastélyhoz tartozó kertben állott a régi Gerliczy-féle kastély, melyet azonban 1848-ban felgyújtottak és leromboltak. A mostani kastélyban számos régi családi kép mellett a jelesebb modern magyar festők képei, köztük több László-féle festmény is látható. A község lakosai olvasókört, fogyasztási és értékesítő szövetkezetet tartanak fenn; *Holló* Edének pedig gőzmalma van itt. A községhez tartozik Gizella-telep, Kukutyin-puszta és Új-major, valamennyi a báró Gerliczy családé. A mai Deszk és Kübekháza között a Sztara-Torina nevű nagy rét déli részén fekvő *Szegyház* pusztán a középkorban *Szászegyház* nevű falu volt, melynek legrégebb ismert birtokosa 1330-ban Bernát fia Lőrincz, a ki a *Becsei* Imre elleni perben szerepel. 1453-ban egy részét a *Cserkedi* vagy *Serkedi* család bírta s azt Szeged városának adta át. Ferdinánd király 1561-ben ezt a Szeged városához tartozó falut szegedi tisztjének, *Pelényi* Bálintnak engedte át hivataloskodása idejére. A XVII. század első felében pusztá volt. Ez időtájt Csanád vármegyével együtt, az erdélyi fejedelemség alá kerülvén, Báthory Gábor (1608—1613.) Borosjenői *Sárkány* Fábián várnagynak adományozta; ő azután eladta *Deli* Balázsnak, de azért a szegediek is fentartották a birtokhoz való jogukat. Mikor *Deli* Balázstól Váradi *Tóth* János a helységet megvette, megakadályozták annak birtokbavételében. II. Rákóczy György azonban 1655-ben ráparancsolt a szegediekre, hogy *Tóth* Jánost birtokában ne háborgassák. 1668 táján lakosai odahagyták a falut, mire ismét pusztává lett. A török kiűzetése után a temesvári igazgatóság 1719—1720-ban bérbeadta.

Dócz, azelőtt *Dolacz*. Temes vármegye határán fekvő nagyközség. Házainak száma 241, lakosaié 1.230, a kik leginkább németek és róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Tolvád. E helységről a XIV. század közepétől kezdve vannak adataink. A középkorban Temes vármegyéhez tartozott. 1343-ban *Dwch*, 1483-ban *Docz*, 1489-ben *Dolcz* alakban említik az oklevelek. 1489-ben *Dóczy* Imre volt a földesura. A török hódoltság alatt nem pusztult el. Az 1717. évi kamarai összeírás szerint a Csákovai kerülethez tartozott, 35 lakott házzal. A *Mercy*-féle térképen is megtaláljuk *Dollaz* néven a lakott helyek között. A XVIII. században kincstári birtok volt. 1781-ben, a bánlaki uradalommal együtt, gróf *Draskovich* János és György vásárolták meg a kincstártól. Ezek 1786—1790 között németeket telepítettek ide. 1800 táján *Karátsonyi* Lázár vette meg, a ki még 1838-ban is a helység földesura volt. Utána itteni birtokait fia *Lajos* örökölte, majd gróf *Karátsonyi* Guidóra (szül. 1817, meghalt 1885.) a vaskorona-rend nagykeresztesére v. b. t. tanácsosra szállott. Jelenleg az utóbbinak a fia, gróf *Karátsonyi* Jenő, mint a bánlaki hitbizományi uradalom hasznélvezője a helység legnagyobb birtokosa. A róm. kath. templom 1837—38-ban épült. A község lakosai hitelszövetkezetet tartanak fenn, itt van még a délvidéki földművelők egyesületének helyi fiókjá. A községben műmalom is van, részvénytársasági alapon. A községhez tartozik: *Erdő-tanya* és *Idvor-puszta*. A mai *Dócz* vidékén feküdt a középkorban *Csud* helység, melyről az 1322—1377 közötti években kelt oklevelek emlékeznek meg. Ekkor Temes vármegyéhez tartozott. Úgy látszik *Idvor* pusztá őrzi *Ujudvar* helység nevét, mely már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul. A Szent Kereszt tiszteletére szentelt templomát 1343-ban említik. Eredetileg a Csanád nemzetsége volt és 1343-ban az *Onori* család birtoka.

Dolova Temes vármegye határán fekvő nagyközség. Házainak száma 1460, lakosaié 7.011, a kik nagyobb részben szerbajkúak és görög-keleti vallásúak. Postája és távbeszélője helyben van, vasúti állomása Révaújfalú. E helység a XVIII. század második felében keletkezett. Az 1717. évi összeírásban nem fordul elő. A *Mercy*-féle térképen a pancsovai kerületben a lakatlan helységek között találjuk. 1750-ben *Veliki Dolovi* néven kincstári pusztaként a délmagyarországi bérlők társasága bírta bérben. 1768-ban a német-szerb Határőrvidék szervezése alkalmával szerb határőrök telepednek a helységbe, a kikhez később románok is csatlakoztak. Ettől kezdve *Dolova*, a róla elnevezett század járási székhelye lett. A Határőrvidék feloszlásakor, 1872-ben Torontál vármegyébe kebelezték. A községben

három görög-keleti templom van. Az egyik szerb görög-keleti templom 1840-ben, a másik 1884-ben és a román templom 1893-ban épült. A lakosok szerb olvasó kört, magyar olvasó egyesületet, magyar társaskört, szerb dalárdát, ipartestületet, önkéntes tűzoltó-egyesületet és hitelszövetkezetet tartanak fenn. Van itt egy múmalom is.

Ecséhida.

Ecséhida. Azelőtt Román-Écska. A Bega mentén fekvő kisközség. Házainak száma 508, lakosaié 3.188, a kik vegyesen román és szerbajkúak és görög-keleti vallásúak. Postája, távírója és vasútállomása helyben van. A középkori Ecséhida melyről az 1439—1441. évekből kelt oklevelek emlékeznek meg, a mai Ecséhida közelében feketett. E helység vám- és révhely is volt. Az 1440—1441. évi oklevelek Becse várának tartozékai között sorolják fel. Innen származik az Ecséhidai *Bírósi* család, melynek egyik tagja Balázs, torontáli királyi emberként szerepel. A község túlélte a török hódoltságot. Az 1717. évi összeírás alkalmával 20 lakott házát vették fel. A Mercy-féle térképen Eczka alakban a becskerei kerületben, a lakott helyek között találjuk. 1767-ben, Mária Terézia királynő rendelkezése, marosmenti oláhokat telepítettek ide. 1788-ban, az orosz-török háború kitörésekor, a Szerbiából és Boszniából menekülő családok közül kilencz nyert itt elhelyezést. 1781-ben a helységnek azt a részét, melyből később Écska lett s mely eddig a kincstáré volt, árverés útján *Lázár Lukács* bérlő vette meg. 1838-ban *Lázár Zsigmond* tábornok volt a helység földesura. 1833-ban 60 háza égett le. Az 1848—49-iki szabadságharcz alatt a szerb felkelők, *Perlaszról* jövet, átvonultak a községen, de összeütközés nem történt. 1876-ban, 1894-ben és 1910-ben kolera pusztított a lakosok között. A szerbek temploma 1711-ben, a románoké 1856-ban épült. A lakosok takaré- és hitelszövetkezetet tartanak fenn. »*Agricola*« néven. Ide tartozik a *Despotovacz* nevű dűlő, mely a nagybecskerei hasonnevű dűlő folytatása. A hagyomány szerint a hódoltság alatt a terület *Despotov* Aga tulajdona volt. Itt van még az *Alt-Ecska* nevű dűlő is, a hol állítólag a régi Ecséhida község feküdt.

Écska.

Écska. Azelőtt Német-Ecska. A Bega balpartján fekvő nagyközség. Házainak száma 334, lakosaié 1.674, a kiknek nagyobb része németajkú és róm. kath. vallású. Az 1717. évi összeírásban a becskerei kerületben csak egy Écska fordul elő, a hol 20 lakott házat írtak össze. Lakosai szerbek és románok voltak. 1781-ben, a kincstári jószágok elárverezése alkalmával, *Lázár Lukács* kincstári bérlő vette meg. 1783—84-ben szerb lakosai *Leopoldvára* (Csenta) költöztek és helyükre bolgárok telepedtek, a kiknek földesuruk *Écskai Lázár János* 1793-ban kath. plebániát alapított. Voltak itt még evangélikus tótok is, a kik 1801—1802-ben papjukkal és tanítójukkal együtt *Antalfalvára* költöztek. Német lakosai, a temesvári bánóság különféle helyéről, 1802-ben telepedtek itt le. 1825-ben a bolgárok is elköltöztek innen s ettől kezdve a lakosság németajkúakból állott, kikkel *Écskai Lázár Ágoston* földesuruk 1825-ben 30 évre haszonbérleti szerződést kötött. Midőn a bérleti szerződés lejárt, 1856-ban az uradalom felmondta a bérletet. Miután az écskaiak mívelhető föld nélkül maradtak, a katonai Határőrvidékhez tartozó perlaszi réteken akartak letelepedni; ebbeli kérelmüket azonban 1864-ben elutasították. Hosszas utánjárás után végre 1865-ben, az *Écskáról* elköltözni akarók részére, a *Titel* átellenében fekvő területet jelölték ki új letelepedési helyül; 1866-ban át is költöztek ide s megalapították *Rudolfsgnad* (ma *Rezsőháza*) helységet. 1848 július 15-én *Kiss Ernő*, a délvidéki magyar sereg vezére, 1.500 emberével, fényes győzelmet aratott e helység határában a *Sztratimirovics György* vezérlete alatt álló 6.000 szerb felkelő fölött. 1848 augusztus 28-án újabb összeütközés volt *Aranyi főhadnagy* 400 emberből álló csapata és 800 szerb felkelő között, mely szintén a magyarok győzelmével végződött. 1831 augusztus 15-étől október 5-ig 187-en haltak itt meg kolerában, 1836-ban pedig 55 lakóház és 53 gazdasági épület hamvadt el. A községbeli angol stílusú kastélyt részben még *Lázár Ágoston* építtette a XIX. század első felében. Halála után *Zsigmond* örökölte (meghalt 1870), a ki után leányára *Mariannára* gróf *Harnoncourt Felix*-néra szállott. Jelenleg gyermekei gróf *Harnoncourt Felix* és *Alice* a tulajdonosai, a kik egyuttal a helység legnagyobb birtokosai. A kastélyt a mostani tulajdonos jelentékenyen megnagyobbította. Hatalmas csarnokában gazdag gyűjteménye van az Afrikából hozott vadásztrófeáknak. E kastélyban az 1898—99. években megfordult *Ferencz Ferdinánd* trónörökös is. E látogatás emlékét a kastély előtt álló emlékoszlop örökíti meg. A róm. kath. templom 1863-ban épült. A község lakosai hitelszövetkezetet, önkéntes

tűzoltó egyesületet és gazdasági egyesületet tartanak fenn. Van itt egy gőzmalom is, mely *Burger Ferencz* örököseié. A községhez tartozik: *Duzzasztó zsülip-telep*, mely a *Bega* vizének duzzasztására szolgál, 1900—1903-ban épült és az államkincstáré. Ide tartozik még *Fülöp-major*, *Petra-major*, *Rakovicza-major*. Itt van a híres uradalmi haltenyésztés is. A községnek jelentékeny gabonakereskedése van; évi forgalma 200.000 mm, melyet mind az écskai szabad kikötőből szállítanak le a *Begán*.

Egres. A Maros partján fekvő nagyközség. Házainak száma 651, lakosaié 3768, a kik leginkább románok és görög-keleti vallásúak. Postája helyben van és vasútállomása *Nagyszentpéter*. E helységről a XII. század második felétől kezdve vannak adataink. Nevét az ott tenyésző égerfa-berkektől vette. III. Béla király 1179-ben itt monostort alapított. Ez volt hazánkban az első cisztercita rendű monostorok egyike, melynek első lakói egyenesen a franciaországi *Pontigny*-ből jöttek be. A szerzetesek beköltözködésük után azonnal megkapták *Egres* falut. II. Endre király a monostor templomát átalakíttatta és várfalakkal véttette körül. Mikor 1232-ben II. Endre király neje a francia származású *Jolánta* királyné meghalt, az egresi templom kriptájába temették el. 1235 november havában II. Endre tetemeit is oda helyezték, neje koporsója mellé. 1241 nyarán a tatárok támadták meg a várszerűleg megerősített monostort, hova a környékbeli nemesek is menekültek. A tatárok rövid ostrom után elfoglalták, az odamenekülteket kardélre hányták és a templomot kirabolták, csak a szerzeteseknek kegyelmeztek meg. A tatárpusztítás után visszatérő szerzetesek csakhamar hozzáláttak az elpusztult monostor és templom helyreállításához. 1247-ben az új monostor már fennállott; a következő évtizedekben az apátok hatalmas bástyákkal erősítették meg. IV. László király uralkodása alatt már jelentékeny erőd volt, úgyannyira, hogy a király családi kincseit és a szent koronát ide szállíttatta és őrizetét *Bölenyő* Andrásra bízta. 1280 nyarán, midőn *Oldamúr* kunjai *Csanád* vármegye déli részét elpusztították, az egresi monostor erődítményeit is megtámadták. IV. László király e híre személyesen vezetett hadat *Egres* felmentésére; de a kunok értesülvén a királyi sereg közeledtéről, abbahagyták az ostromot s a *Hódtava* felé húzódtak, a hol vereséget szenvedtek. 1494 június 2-án itt időzött *Kinizsy Pál* s innen keltezi egyik levelét. 1500-ban II. *Ulászló* király az országgyűlés határozatával és a pápa beleegyezésével az egresi monostor és apátság birtokait *Csáki Miklós* csanádi püspöknek adományozta, mire a ciszterciták a monostort elhagyták. Oláh Miklós 1536-ban kelt művében *Egresről*, mint nevezetes helységről megemlékezvén, a monostorról már nem tesz említést. 1541-ben *Petrovics Péter* temesi főispán *Egrest* hatalmába kerítvén, szerb őrseget helyezett beléje. *Varkocs Tamás* 1550 október elején, *Csanád* felszabadítása után *Egrest* is elfoglalta; de 1551-ben az erősség megadta magát *Mehemet* beglerbégnak, a ki az erődítményt széthányatta. Ettől kezdve a török hódoltságához tartozott. A temesvári defterdár 1557—58. évben csupán négy házat talált itt. Az 1561. évi adóösszeírás is pusztult helységnek tünteti fel. Később rácok telepedtek le az elpusztult helységbe. A szegedi ferenczrendűek házfönökének jelentése szerint 1647-ben lakott hely volt. Gróf *Pálffy Tamás* csanádi püspök 1654-ben belevétette e helység nevét a számára kiállított királyi adománylevelbe. Mindamellett a kancellária 1655-ben másoknak is állított ki adománylevelet e helységről. A törökök kiűzetése után a csanádi püspök a maga számára követelte, de mivel a temesvári bánóságba volt bekebelezve, nem kapta meg. A XVIII. században kincstári birtok volt. Szerb lakosai a XVIII. század folyamán kivándoroltak és helyükbe románok telepedtek. II. *József* császár uralkodása alatt, a kincstári javak elárverezésekor, *Szapáry József* vette meg *Nagyfaluval* egyetemben. A hajdani monostor romjaiból 1819-ben építették a görög-keleti templomot. A róm. kath. templom 1910-ben, a görög kath. imaház 1850-ben épült. 1848-ig gróf *Szapáry József* volt a helység földesura. Az 1860-as években a *Maros* árja a község fele részét eljöntötte. A községben van *Pauker Adolf* gőzmalma és *Drilea Illés* motoros gyapjúfésülőtelepe. A községhez tartozik: *Egresi Péter-tanya*, *Manyov Vincze-tanya*, *Csonka Gábor-tanya*, *Csonka Péter-tanya*, *Joneszku Péter-tanya*, *Wirth Ferencz-tanya*, *Zsebelyán Zánfir-tanya*, *Uhli János-tanya* és *Siklován György-tanya*.

Egyházaskér. A szeged—temesvári vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 138, lakosaié 927, a kik túlnyomóan róm. kath. vallásúak. Postája *Feketető*, távírója *Valkány*, vasúti állomása helyben van. Eredeti

Egyházaekér.

neve Verbizza volt. E helység 1789-ben települt Szeged vidékéről származó 41 lakossal, 1848-ig a *Marczibányi* család volt a földesura. Jelenlegi nevét 1888-ban nyerte. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn. A községhez tartozik: dr. Király-tanya, Jani-tanya, Penz-tanya és Vízhányó-tanya.

Ernöháza.

Ernöháza. Azelőtt Ernesztháza. A Temes-folyó mentén fekvő nagyközség. Házainak száma: 305, lakosaié: 2206, a kik németajkúak és róm. kath. vallásúak. Postája, távirója és vasúti állomása helyben van. E községet az Ittebei *Kiss* család telepítette az Ittebőhöz tartozó *Kenderes* pusztán. Első földesura, 1848-ig *Kiss* Ernő, az Aradon kivégzett vértanú tábornok volt. *Kiss* Ernő kivégeztetése után itteni birtokait a kincstár foglalta le s azokat az ittebei kincstári tiszttartóság vette kezelésbe. 1860-ban a község lakosai 80 telket, az összes ú. n. királyi kisebb haszonvételekkel (regale) és a plebánia kegyúri jogával együtt megvásárolták. A többi birtok 1867-ben részben *Kiss* Miklós begaszentgyörgyi földesúr és mintegy 1300 hold báró *Duka* Emilné szül. Beodrai *Karátsonyi* Katalin birtokába ment át. *Kiss* Miklós itteni birtokait a *Haas* és *Deutsch* czég, majd ettől *Duschnitz* Miksa vásárolta meg, a ki kisebb részletekben eladta a helybeli közbirtokosságnak. Báró *Duka* Emilné itteni birtokait fia báró *Duka* Géza örökölte, a ki jelenleg is a helység legnagyobb birtokosa. A róm. kath. templom 1880—81-ben épült. A lakosok gazdasági bankot, hitelszövetkezetet, takaré- és előlegezési szövetkezetet, gazdakört, kereskedő és iparos-egyesületet és dalárdát tartanak fenn. A községhez tartozik: *Nagyvida*-puszta, melynek helyén a középkorban *Vida-egyház* nevű falu feküdt. E falu eredetileg a kevei vár tartozékai között szerepelt s 1319—1455. években Keve vármegyéhez tartozott. 1340 előtt *Kartali* Etele és István foglalta el; ekkor *Ittebői* Istvánfia János, a nádor előtt azt vitatta, hogy e falu, mint kevei várjobbágyot, őt illeti meg. A nádor 1340-ben mégis *Kartali* Etelenek s örökösének ítélte oda. 1367-ben *Nagy-Lajos* király Macedóniai *Dancs* Péter és János mestereknek adományozta; a XV. században azonban az Ittebői-család birtokába került. A török hódoltság alatt elpusztult. A *Mercy*-féle térképen e helyen *Vide* és *Kenderes* lakatlan helyeket találjuk. Az utóbbit 1750-ben; kincstári pusztaként a délmagyarországi bérlők társasága bírta bérben. 1781-ben mindkét pusztát *Kiss* Izsák vásárolta meg.

Farkasd.

Farkasd. Azelőtt Farkasdin. A Temes jobb partján fekvő nagyközség. Házainak száma 376, szerbajkú lakosaié 1953, a kik görög-keleti vallásúak. Postája Perlasz, távirója Torontáludvar, vasúti állomása Tamáslaka. Az 1723—25. évi gróf *Mercy*-féle térképen Vorkasdin néven a becskerei kerületben, a lakatlan helységek között találjuk. A német-szerb Határörvidék területének megnagyobbítása alkalmával, 1770-ben, szerb határörvidékre adták át és a Határörvidék felosztásakor Torontál vármegyébe kebelezték. Az itteni görög-keleti templom 1848-ban épült. 1893-ban egy hónap alatt hatvanan haltak itt el kolerában. A község lakosai gazdasági hitelszövetkezetet és önkéntes tűzoltó-egyletet tartanak fenn.

Feketető.

Feketető. Azelőtt Czernabara. Az Aranka-csatorna mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 180, lakosaié 1179, a kik nagyobbára magyarok és német ajkúak. Postája helyben van, távirója és vasúti állomása Valkány. E helységet a XIX. század első felében a *Marczibányi*-család telepítette és e család csókai uradalmához tartozott. Földesura 1848-ig *Marczibányi* Lőrincz volt. A görög-keletiek temploma 1847-ben épült. Jelenlegi nevét 1888-ban nyerte. A lakosok mezőgazdasági olvasókört és önkéntes tűzoltó-egyletet tartanak fenn. A községhez tartoznak a Joó János, Eremités, Szakács, Török, Olajos, Sári Nagy János és Hartner nevű tanyák.

Felsőaradi.

Felsőaradi. Azelőtt Tót-Aradác. Nagybecskerek közelében fekvő nagyközség. Házainak száma 447, nagyobb részt tótajkú és ág. ev. vallású lakosaié 2436. Postája helyben van, távirója és vasúti állomása Nagybecskerek. A község multja azonos Alsóaradi helység multjával. A kincstártól 1781-ben *Kiss* Izsák kincstári bérlő vásárolta meg, a ki 1785 táján ide Pest, Békés, Nyitra és Zólyom vármegyékből tótokat telepített. Utána *Kiss* Miklós, majd 1848-ig *Kiss* Ernő 1848/49-iki honvédtábornok volt a helység földesura. 1831-ben és 1849-ben kolera pusztította a lakosokat. Az evangélikusok megtelepedésükkor imaházat emeltek, de a jelenlegi templom 1823-ban épült. Most *Mihálffy* Ödönné szül. *Koronghy* Erna, *Szent-Ivány* Zoltánné szül. *Somoskeőy* Jolán, a helység nagyobb birtokosai. A községhez tartozik *Bántelek*-puszta, melynek helyén a középkorban

Bánfalva találjuk. E helységet több más birtokkal együtt a Macedóniai *Péterfiak* és a Macedóniai *Dancsfiak* 1454-ben elzálogosították a Ghymesi *Forgách* családnak. Ide tartozik még Szent-Ivány-tanya és Sziget-tanya.

Felsőelemér. Azelőtt Szerb-Elemér. A Tisza közelében fekvő nagyközség. Házainak száma 641, szerbajkú, görög-keleti vallású lakosaié 3448. Postája és távirója Alsóelemér, vasúti állomása Elemér. A község multja megegyezik Alsóelemér helység multjával. Kincstári birtokként 1781—86 között *Kiss* Izsák a bélyei kincstári uradalom bérlője vette meg. Utána fia Ágoston, majd ennek fia, Ernő honvédtábornok örökölte. Jelenleg báró *Dániel* Ernőnek, *Pap* Géza dr.-nak, *Pap* Dezső dr.-nak és *Pap* Ilonának van itt nagyobb birtokuk. Az itteni görög-keleti templom 1806-ban épült. A lakosok gazdasági hitelszövetkezetet és földmívelőszövetkezetet tartanak fenn. Az egyik dűlőt Babatónak nevezik. Ez az elnevezés onnan ered, hogy itt régen egy *Babató* nevű virágzó község volt, mely a pápai tizedjegyzékben is szerepel. A községhez tartozik: *Pap*-tanya, *Dániel* Ernő-tanya és *Sziget*-puszta.

Felsőelemér.

Felsőittebe. Azelőtt Szerb-Ittebe. A Bega mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 814, lakosaié 4956, a kik 372 magyart és 518 németajkút kivéve, szerbajkúak és nagyobbára görög-keletiek. A helység középkori történetét Alsóittebénél ismertettük. A hódoltságból lakott helyként került ki. Az 1723—25. évi gróf *Mercy*-féle térképen Idebej alakban, a becskerei kerületben, a lakott helyek között találjuk. Szerb lakosainak már ekkor templomuk is volt. 1769-ben újabb görög-keleti templom épült a helységben. Az 1788-ban, az orosz-török háború kitörésekor Szerbiából hazánkba menekült szerbek közül 11 család itt nyert elhelyezést. 1781—86 között a *Kiss* család birtokába került. Legutolsó földesura *Kiss* Ernő honvédtábornok volt. Jelenleg *Jenovay* Zoltánnak van itt nagyobb birtoka. A lakosok takarékpénztárt, hitelszövetkezetet és a legelőbirtokosok egy bankot tartanak fenn. A községben gőzfűrés- és hengermalom-részvénytársaság is van. Ide tartozik: *Emil*-major, *Kisrét*-puszta, *B. Varga*-tanya, *Jorgován*-puszta és még számos tanya.

Felsőittebe.

Felsőmuzslya. Nagybecskerek várostól délre eső magyar nagyközség. Házainak száma 443, lakosaié 3600, a kik mindannyian róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távirója és vasúti állomása Nagybecskerek. E község a m. kir. kincstár birtokán 1890-ben települt s 1905-ig Nagybecskerek város X. kerületét alkotta. 1905-ben önálló nagyközséggé alakult. A róm. kath. templom 1895-ben épült. 1899-ben helyi káplánság keletkezett itt, melyből 1909-ben plebánia alakult. A helység legnagyobb birtokosa a kincstár. A lakosok önkéntes tűzoltóegyletet, gazdakört és hitelszövetkezetet tartanak fenn.

Felsőmuzslya.

Fény. Azelőtt Foen. A párdányi járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 375, lakosaié 2041, a kik 238 magyar és 506 szerbajkú kivételével nagyobb részt görög-keleti románajkúak. Postája, távirója és vasúti állomása helyben van. A középkorban Temes vármegyéhez tartozott. 1289-ben Fien, később Fövényföldre néven említik az oklevelek. 1400-ban a *Csákiak* birtokában találjuk. A hódoltság alatt elpusztult. A XVIII. század közepén kincstári pusztaként a délmagyarországi kincstári bérlők társasága bírta bérben. 1767-ben marosmenti románokat telepítettek ide; de ezeken kívül szerb lakosai is voltak, kiknek egy része 1783—84-ben a Határörvidékre költözött. A kincstári jószágok elárverezése alkalmával *Mocsonyi* András pesti lakos vette meg. 1838-ban *Mocsonyi* János volt a helység földesura és ma is *Mocsonyi* Antalnak van itt nagyobb birtoka. 1897—1900-ig gróf *Szapáry* László is birtokos volt itt. Tőle a régi *Mocsonyi*-féle birtok egy részét báró *Csávossy* Gyula, a másik részét *Mocsonyi* Antal vette meg. A *Mocsonyi*-féle régi kastély, mely 1812-ben épült, jelenleg báró *Csávossy* Gyula örököséi. A lakosok gazdasági hitelszövetkezetet tartanak fenn. A községbeli két templom közül a görög-keleti románoké 1882-ben, a szerbeké 1888-ban épült. A községhez tartozik: *Talágy*-major, *Réti*-major, *Új*-major, *Unka*-major.

Fény.

Ferdinándfalva. Az alibunári járáshoz tartozó nagyközség. Házainak száma 269, szerbajkú, görög-keleti vallású lakosaié 1451. Postaügynöksége, távirója és vasúti állomása helyben van. E helységet 1817-ben telepítették, előbb a németbánsági Határörvidékhez tartozott s 1872-ben csatolták Torontál vármegyéhez. Az itteni görög-keleti szerb templom 1853-ban épült. Jelenleg *Miloradovics* Péternek van itt nagyobb birtoka. A lakosok hitelszövetkezetet

Ferdinándfalva.

tartanak fenn. Itt van még a ferdinándfalvai szerb földművelők szövetkezete is. A községhez tartozik: Szigmond-tanya és Puskás-tanya.

Ferenczhalom.

Ferenczhalom. Azelőtt Franzfeld. A torontáli helyi érdekű vasút mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 657, németajkú, ág. ev. vallású lakosaié 4.179. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. E helység helyén a török hódoltság megszűntekor *Osveldos* falut találjuk. Az 1717-ben eszközölt összeírás alkalmával Zeldosch faluban 13 lakott házat írtak össze. A Mercy-féle térképen Seldosch alakban a pancsovai kerületben a lakott helyek között találjuk, de később elpusztult. A mostani község 1790-ben keletkezett. Nevét az 1791. évi július 30-án kibocsátott legfelsőbb elhatározással nyerte Ferencz főherceg trónörökös tiszteletére. Népeisége leginkább Württembergből, Badenből és Svájcából szakadt ide. Kezdetben 120 család telepedett le a helységben. 1802-ben 40 új házzal nagyobbította meg a kincstár. Franzfeld volt az első ágostai hitvallású német község a bánási Határörvidék területén. A bevándorlók részére a katonai kincstár imaházat emeltetett fából, melyben 1815-ig tartották az istentiszteletet. Iskolával szintén a katonai kincstár látta el a helységet. 1855-ben leányiskola is épült itt. Ferenczhalom lakossága a település óta a 12. számú német-bánási határőrezred keretében, 1830-ig a glogoni (Galagonyás), 1838-ig az újfalusi (Révaújfalusi), 1839—1845-ig a cserépaljai és 1845-től a Határörvidék felosztásáig ismét az újfalusi századhoz tartozott. A Határörvidék felosztása után a bánátújfalusi járáshoz, majd ennek megszűntével a pancsovai járáshoz csatolták. Kiss Ernő tábornok 1849 január 1-én itt szállott meg, mikor a honvédelmi bizottmány a Délvidéktől a Közép-Tisza védelmére rendelte. 1810-ben egy új vallási szekta terjedt el az itteni lakosok között, melyet egy Wittenbergából ide szakadt Kühfusz József nevű lutheránus iparos terjesztett, a ki a szentírás helyes magyarázatának isteni adományával dicsekedett. Az akkori lelkes feljelentésére a pancsovai ezredes elfogatta s egy évre bebörtönöztette. Halála után hívei sokáig bújdostak, de a múlt század 50-es éveiben mint nazarénusok léptek fel Tremmel György vezetése alatt. Ezek jelenleg is egyre szaporodnak a községben. A lakosok olvasóegyletet, ipartestületet, dalárdát, temetkezési egyesületet, gazdasági egyesületet, ifjúsági kört és takarékpénztárt tartanak fenn. A községben van a »Franzföldi Hengermalom Részvénytársaság«. Ide tartozik a Hild Ferencz-féle tanya.

Ferenczsállás.

Ferenczsállás. A Maros mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma: 72, lakosaié 396, a kik róm. katolikusok. Postája, távírója és vasúti állomása Kiszombor. E helységet az 1830—35. közötti években telepítette a báró *Gerliczy* család, hogy állandó munkásai s dohánykertészei legyenek. 1838-ban már 52 háza és 202 magyar lakosa volt.

Fodorház.

Fodorház. A Jaruga patak mentén fekvő kisközség. Házainak száma 45, németajkú lakosaié 175, a kik róm. kath. vallásúak. Postája Gád, távírója és vasúti állomása Rudna. Ez a kis falu a XIX. század első felében 1838—1840 között települt.

Gád.

Gád. A Temes mentén fekvő kisközség. Házainak száma 178, lakosaié 1.132, a kik nagyjából román és szerbajkúak és görög-keleti vallásúak. Postája helyben van, vasúti állomása Rudna. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékekben fordul elő, a mikor, mint 1481-ben is, Temes vármegyéhez tartozott. A török hódoltság alatt nem pusztult el. Az 1717. évi összeírásban a Csákovai kerülethez tartozó községek között találjuk, 30 lakott házzal. A Mercy-féle térképen is a lakott helyek között szerepel és lakosai ekkor románok voltak. A szerbek a hagyomány szerint Montenegrből vándoroltak be. A görög-keleti szerb egyházat 1777-ben szentelték fel és 1859—60-ban megnagyobbították. 1788-ban, midőn a császári sereg Belgrádot ostromolta, II. József császár, az akkor még mintegy 19 éves Ferencz főherceg kíséretében egy éjszakát töltött a községben Milos Péter házában, a kinek a császár ezért egy mezőhegyesi csődört ajándékozott. A XIX. század első felében a *Fodor*, a *Kászonyi*, a *Nagy*, a *Gyertyánffy*, a *Kukovics* és a *Pálffy* családok voltak a földesurai. A községbeli kastélyt a XIX. század közepén a Fodor család építtette, jelenlegi tulajdonosa báró *Gudenus* Hugóné. Van itt még egy úrilak, melyet a XIX. század elején a Kukovics család építtetett s ez most báró *Gudenus* Béláé. A Fodor, Kászonyi, Kukovics, Pálffy és Nagy családok itteni birtokait *Csávossy* Ignác vette meg, a ki után leánya Csávossy Anna Sarolta, férj. báró *Gudenus* Hugóné örökölte. Ennek fiai, Béla és Hugó, jelenleg a helység legnagyobb birtokosai. A községben szerb gazdák egyesülete alakult.

Galagonyás.

Galagonyás. Azelőtt Glogon. A Temes balpartján fekvő nagyközség. Házainak száma 601, lakosaié 2.650, a kik 700 románajkú kivételével, nagyjából németajkúak. Postája és távírója helyben van, vasúti állomása Cserépalja. A hagyomány szerint Mátyás király uralkodása alatt e falu határában Maczedóniai *Dóczy*, Kinizsi Pál egyik alvezére, egy több száz fogolylyal és zsákmánnyal visszatérő török csapatot, midőn az a községtől délnyugatra fekvő réten átvonult, hogy Borcsa táján a Dunán átkelve, Szerbiába nyomuljon, megtámadott, a törököket szétverte és a foglyokat kiszabadította. Ez az összeütközés valószínűleg a község határához tartozó »Vizesrétek« nevű dűlőben történt, a mit az itt talált leletek is igazolni látszanak. A török hódoltság alatt szerbek szállották meg, kiket még az 1717. évi összeírás is itt talált. Ekkor 10 lakott háza volt. A következő években azonban teljesen elpusztult, mert az 1723—25. évi Mercy-féle térképen Glogonska néven, a lakatlan helyek között találjuk. 1767-ben, a német-bánási Határörvidék szervezésekor a Határörvidékhez csatolták s a 12. számú német-bánási határőrezred egyik századának székhelye lett. 1774-ben német és szerb települőkkel gyarapodott. Az 1788. évi hadjárat alatt a törökök szeptember 23—30 között betörték a községbe, felgyújtották és kirabolták, a lakosságot pedig lemészárolták. A legyilkoltakat a község déli oldalán, a régi Temes-meder mellett közös sírba temették. Az itteni róm. kath. templom 1775-ben épült, de 1788-ban ez is áldozatul esett a törökök dühének. 1789-ben ismét újjáépítették. E hadjárat alatt a szerbek kipusztultak s többé nem telepedtek a helységbe. 1872-ben a Határörvidék felosztása után Torontál vármegyébe kebelezték. A lakosok hitelszövetkezetet, Kaszinó egyesületet és önkéntes tűzoltóegyesületet tartanak fenn. Van itt egy múmalom is részvénytársasági alapon.

Garabos.

Garabos. Azelőtt Garabác. A zombolya—lovrini szárnyvonallal mellet fekvő nagyközség. Házainak száma 493, németajkú és róm. kath. vallású lakosaié 2.206. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. E helységet 1764-ben telepítették Mária Terézia királynő rendeletére. A telepítést Hildebrand temesvári igazgatósági tanácsos intézte. A község neve egy Gravacznak nevezett mezei birtoktól származik. Az első telepeket Hauptmann kamarai mérnök mérte ki, Hirsch Mátyás kincstári biztos pedig gondoskodott a házak felépítéséről. Első lakosai Elzászból, Lotharingiából, Württembergből és a Schwarzwaldból telepedtek le és voltak közöttük francia és cseh családok is. 1767-ben Szakálház lakosai közül is 50 családot telepítettek ide. Az első települők között magyarok is voltak, de ezek is idővel nagyrészt elnémetesedtek. Az itteni róm. kath. templom 1780-ban épült és 1803-ban a régi iskola. 1832-ben új iskolát emeltetett a község. 1816—17-ben vízáradások tették tönkre a község határát. Az 1831-ben országsszerte pusztító kolera itt csak kevés áldozatot követelt, 1836-ban azonban 175-en estek a ragálynak áldozatul. 1848-ban a község a közlegelőből jó darabot kihalított, azt eladta házhelyeknek, hogy a befolyó pénzből katonákat állíthasson a honvédsereg részére. Az 1849 augusztus 5—6-án vívott szőregi és óbesenyői csaták után, augusztus 8-án, a helység határán keresztülvonuló országúton, a császári hadak a délutáni órákban utólérvén a magyar sereg utócsapatát, csakhamar heves harc támadt, mely alkonyatig tartott. Van a községben önkéntes tűzoltó egyesület, temetkezési egyesület, takaré- és hitelszövetkezet, gazdasági termékeket értékesítő szövetkezet, mezőgazdasági szövetkezet, lótenyésztési telep, gazdakör és még négy olvasóegylet és férfi dalárda és két múmalom.

Gyála.

Gyála. Tiszamenti nagyközség. Házainak száma 564, lakosaié 2898, a kik 515 magyar kivételével szerbajkúak és leginkább görög-keleti vallásúak. Postája távírója és vasútállomása helyben van. A mai Gyála helységtől egy negyedórnyira feküdt hajdan *Kisgyála*. A régi községből csupán egy templomrom nyomai maradtak fenn, melynek környékét a nép ma is Mala-Gyála (Kis-Gyála) néven nevezi. Valószínűleg a XV. század első felében keletkezett. 1450-ben *Erdélyi* Miklós és *Bessenyo* János bírták. Később Temesvári *Bodó* Péter is szerzett itt részeket s el is zálogosította azokat 1510-ben *Sárszegi* István szegedi ispánnak és kir. sókamarásnak, a ki szintén zálog címén tovább adta *Pestyéni* Györgynek. Az 1557—1558. évi török összeírás szerint ekkor 16 magyar jobbágy lakta. 1561-ben *Zay* Ferencz, *Liszi* János és *Viczmándy* Mátyás voltak itt földesurak. 1582-ben még lakott hely volt, de csakhamar elpusztult. II. Ferdinánd király 1622 július 12-én e pusztát *Béky* Mátyásnak adományozta. 1647-ben is pusztá telekként szerepel. 1696-ban báró *Buttler* Jánost iktatta itt be az egri káptalan, királyi adomány alapján. A

csanádi püspök 1701-ben ugyan jogot formált hozzá, de nem tudta megszerezni. 1718-ban a temesvári bánságba osztották be. A mai Gyála helység helyén a középkorban *Nagy-Gyála* feküdt. E helységről a XV. század elejétől kezdve vannak adatok. 1411-ben *Gyálai Mihály* birtoka, fia *László* 1449 s 1453-ban szomszéd birtokosként szerepel a keresztúri hatalmaskodás ügyében. 1557—58-ban, hódoltsági helységgént a temesvári vilajethez tartozott, 10 adóköteles házzal. Lakosai mind magyarok voltak. 1561-ben *Gyálai István* és *János* voltak a földesurai. 1582-ben még két magyar lakosa volt, a kik juhtenyésztéssel foglalkoztak. A XVI. század végén a helység elpusztult. A *Gyálai* család kihalta után II. Ferdinánd király Nagy-Gyála pusztát 1622 július 12-én *Béky Mátyás*nak adományozta. Nemsokára ezután szerb lakosok szállották meg, mert 1647-ben már ismét lakott volt. A törökök kiűzése után, 1696-ban, báró *Buttler Jánost* iktatták be Nagy-Gyála birtokába, 1700—1701-ben a csanádi püspök is igényt tartott rá, de eredménytelenül. A törökök kiűzése után a falu ismét népesedni kezdett és 1717-ben már 35 házból állott. 1783-ban a pozsonyi kamara 25 évre bérbe adta Szeged városának. 1848-ig a kamara volt a földesura. 1849 márczius 26-án *Igmándy* őrnagy 1500 honvéddel 2500 szerb felkelőt szórt szét e helység mellett. A szőregi kincstári uradalom megszüntével a Wiener Bank-Verein vette meg az itteni kincstári jószágokat, melyek később gróf *Szapáry Géza* főudvarmester s ennek fia *Pál* birtokába kerültek. Az utóbbi több részre osztva eladta. *Szapáry Géza* 1888-ban egy kastélyt építtetett a helységben, mely most *Récsey Edéé*. Jelenleg *Lichtenegger Gyula* és neje *Csorja Zsuzsánna* és *Récsey Ede* a helység nagyobb birtokosai. Az itteni görög-keleti szerb templom 1794-ben épült. A községben hitelszövetkezet van. Ide tartozik Szilágy-major, Fehérpart és Ludvár-major. A község szomszédságában feküdt a középkorban *Daróc* falu, melyről az 1451—1454. évi oklevelek emlékeznek meg.

Gyér. A módosi járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 214, lakosaié 1266, a kik közül 120 magyar, 825 német és 321 szerb; vallásra nézve 940 r. kath., 5 református és 321 görög-keleti. Postája, távirója és vasúti állomása helyben van. A Csanád nemzetség ősi birtoka, melyet *Vejtehi Tivadar* 1322-ben két fiával, *Tamással* és *Miklóssal* együtt, vejének, *Omor*i Gálnak ajándékozott. 1329-ben *Vejtehi Tivadar* fiai pénzért is eladták *Omorinak*. A XIV. században Temes vármegyéhez tartozott. 1343—79-ben Gör alakban említik az oklevelek. 1343-ban már mindenszentek tiszteletére emelt temploma is szerepel. Ekkor az *Omoriak* birtoka volt. A hódoltság alatt nem pusztult el. Az 1717. évi összeírás szerint 12 lakott háza volt és lakosai szerbek voltak, a kik a XVII. század folyamán telepedtek itt le. 1667-ben templomot is építettek maguknak. Az 1723—25. évi gróf *Mercy-féle* térképen Gyr alakban a lakott helyek között találjuk. 1795-ben *Gyertyánffy Antal*, *Lukács* és *Kristóf* vették meg a kincstártól és donációt is kaptak reá. Ettől kezdve a *Gyertyánffy* család volt a földesura és ma is e család a legnagyobb birtokosa. A községben lévő két kúria közül az egyiket *Gyertyánffy Lukács* 1795-ben építtette; ez jelenleg *Gyertyánffy Andoré*, a másikat ugyanő 1829-ben emelte s ez most *Gyertyánffy Lászlóé*. Ez úrilakok mindegyikében kb. 2500 kötetes könyvtár is van. *Gyertyánffy László* birtokához tartozik a Grádác nevű erdőcske, hol hajdan avar gyűrű s a török hódoltság alatt erődítmény volt. E tájon gyakran találunk régi fegyvereket és gyakran akadnak régi sírokra. Azt a dűlőt, a hol Grádác fekszik, *Idvornak* is nevezik. Van a községben gazdasági hitelszövetkezet, *Gyertyánffy Andornak* pedig motoros malma. A községhez tartozik *Kisszállás*, *Nagyszállás* és *Megyarci-pusztá*.

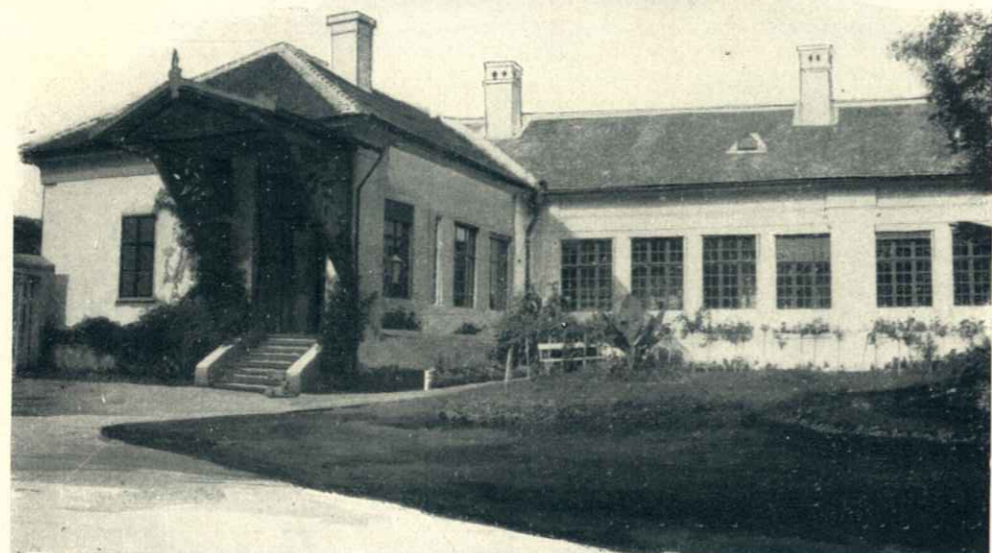
Gyertyámos. A budapest—orszói vasútvonal mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 500, róm. kath. vallású, németajkú lakosaié 2565. Postája, távirója és vasúti állomása helyben van. A középkorban is találunk egy hasonló nevű helységet a vármegye területén, mely az egykori Torontál vármegye szélén feküdt. Az 1377—1399. években e helységben a *Gyertyámosi Csépi* család volt birtokos. Ez a helység azonban a hódoltság alatt elpusztult. A hódoltság alatt a régi Gyertyámos közelében *Mali Tovin (Dobin)* nevű telep keletkezett, melynek szerb és románajkú lakosai gerencserek és bognárok voltak. Ezeket azután 1778-ban a mai Gyertyámosra telepítették; de mivel az utóbbiak itt nem találtak elég fát, elköltöztek s helyükbe *Hatzfeldről (Zsombolya)* 18 fiatal házaspár költözött ide. 1784-ben újabb német települők érkeztek a községbe, még pedig ismét *Zsombolyáról* 15 család, *Luxemburgból*, valamint a *Schwarzwald környékéről* 50 család. A beköltözködés után, 1785-ben, plebánia keletkezett a helységben,

Fény. — A Mocsonyi-féle kastély és mauzóleum. A kastély báró Csávossy Gyula örököseié.

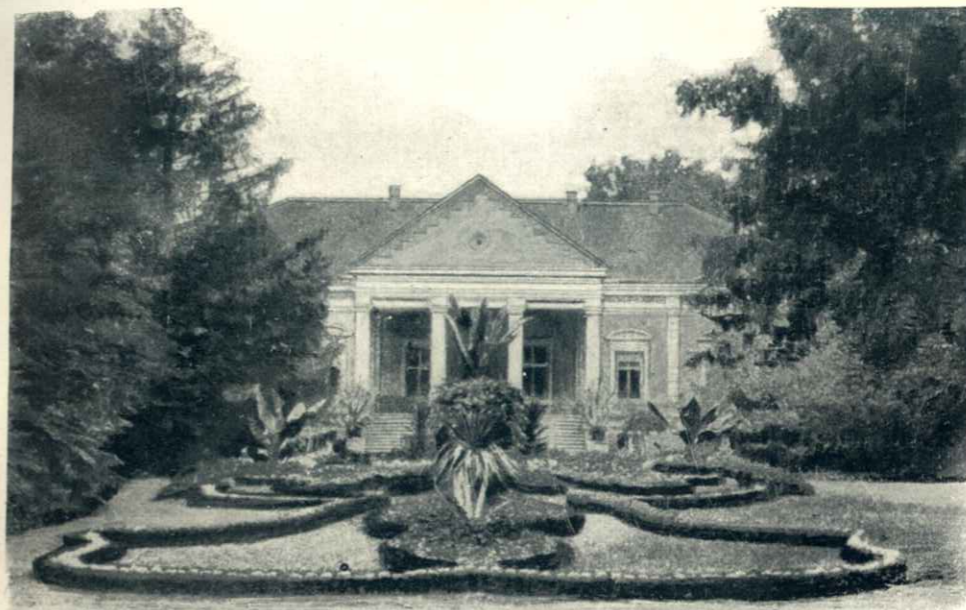
Gád. — Báró Gudenus Hugó kastélya.

Gyér. — Gyertyánffy László úrilaka.

Gyér. — Gyertyánffy Andor úrilaka.

Istvánvölgy. — Özv. Jovanovits Istvánné szül. Dungyerszky Olga úrilaka.

Kanak. — Dániel László kastélya.

Kiszombor. — Rónay Jenő kastélya.

Kiszombor. — Rónay Aladár kuriája.

de imaházul ideiglenesen az iskolaépület szolgált. A templom alapkövét 1803 június 1-én tette le *Köszeghy* László csanádi püspök és a templom 1804-ben készült el. 1801-ben a helység a billédi uradalommal együtt a zágrábi püspökség birtokába ment át, mely azokat hűbérrül adta a gróf *Sermage* és a *Bonazzi* családoknak. 1838-ban gróf *Sermage* Lajos és *Bonazzi* Antal voltak a helység földesurai. 1831 augusztus 25-től december elejéig a község 40 lakosa halt el kolerában. E járvány 1836-ban, 1849-ben, 1859-ben, 1866-ban és 1873-ban is megismétlődött. 1848 november 11-én *Nagy* Sándor honvédőrnagy, a ki a kikindai kerület szemmel tartására volt kiküldve, a helységet megszállván, innen Kisbecskerekre ütött, honnan az ellenséget kiűzte. Néhány nappal később azonban a Gyertyámoson visszahagyott kisebb magyar népfelkelőcsapatot a temesvári várból kiküldött császáriak megtámadták, mely alkalommal 19-en estek el a magyarok közül. Az elesettek sírja fölé a kegyelet 1898-ban emlékoszlopot emelt, melynek ez a felirata:

MOLNÁR PÁL, PAPP ANDRÁS, BERTA ANTAL,
SZÚCS FERENCZ, BOLDOG ANDRÁS, HORVÁT ISTVÁN,
MISKOLCZY TAMÁS, SZIROVICZA MÁRTON
TAMÁSFALVI LAKOSOK.

ÁRVA ANTAL, ESCH ISTVÁN, FÁTER JÁNOS, JÓZSA ANDRÁS,
BATVIK JÓZSEF, ELEVEN ANDRÁS, SZALMÁNDY JÓZSEF
AURÉLHÁZI LAKOSOK ÉS NÉGY NÉVTELEN.

GYERTYÁMOSON, 1848. ÉVI NOVEMBER 3-ÁN ELESETT
HONVÉDEK EMLÉKÉRE FELÁLLÍTOTTA GYERTYÁMOS KÖZÖNSÉGE
1897-İK ÉVBEN.

*Nézz óándor e jelre, s dobbanjon a szíved!
Mind hős, kit itt a föld takar,
S ha kondul az óra új harcra hívóra
Ily hős legyen minden magyar!*

A lakosok olvasókört, temetkezési egyletet, kereskedelmi és iparégyesületet, gazdasági egyesületet, gazdakört, ifjúsági egyesületet, kaszinót, takarékos- és előleg-egyesületet, hitelszövetkezetet tartanak fenn. A községben van *Staroscik* Ferencz gőzmalma, *Klós* Testvérek téglagyára, sörgyár is és a Róser és Neuhaus cégnek seprőgyára.

Györgyháza. A szécsány—verseczy vasútvonal mentén fekvő kisközség. Györgyháza.
Házainak száma 122, lakosaié 1250, a kik közül 346-an magyarok és 798-an németajkúak. Vallásra nézve a róm. katolikusok vannak többségben. Postája, távirója és vasúti állomása helyben van. E községet Rákóczi *Parchetich* György Zöldes községnek a fellázadt határőrök által 1848-ban történt elpusztítása után 1850-ben telepítette. A község a nevet is tőle vette. Jelenleg báró *Piret* Bélánának, báró *Csávossy* Gyula örökösének, báró *Csávossy* Bélának, *Birg* Konrádnak és *Birg* Péternek van itt nagyobb birtoka. A községben van hitelszövetkezet, gőzmalom és négy tégláégető. Ide tartozik: *Velika* Gréda-puszta, a *Csávossy* Béla-major, a *Csávossy* Gyula-major, az *Orczy* és a *Király*-major, a *Szmolyán*- és a *Szima*-tanyák.

Hertelendyfalva. Dunamenti nagyközség. Házainak száma 509 és nagyrészt Hertelendy-
falva.
magyar lakosaié 2922; van köztük 634 német- és 856 tótajkú lakos. Felekezetre nézve 59 a róm. kath., 1369 a ref. és 1490 az ág. ev. vallásúak száma. E helység az egykori *Mariensfeld* lakosaiból települt, a kiket eredetileg az 1865—69. években az aldunai réti földeken a Titeltől Temeskubinig terjedő árterületeken telepítettek le. Az 1869—70 és az 1870—71. évek telén, valamint az 1876. év tavaszán uralkodó rendkívüli áradások azonban a csak kis részben elkészített dunai töltéseket elsöpörték s az új telepeket megsemmisítették. Ekkor a lakosok a *Pancsova*—*Táresó* közötti út mentében a vojlovici erdő melletti ármentes területet kapták, hova 1882—83-ban bukovinai csángók is telepedtek. Az új község 1883 július 21-én *Hertelendy* József akkori főispán tiszteletére *Hertelendyfalva* nevet nyert. 1897-ben a Duna árja a határt teljesen elöntötte. A község lakosai hitelszövetkezetet tartanak fenn.

Hódegyháza.

Hódegyháza. Azelőtt Jázova. Az Aranka folyó mentén fekvő magyar nagyközség. Házainak száma 344, lakosaié 1958, a kik róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távirója és vasúti állomása Tizzaszentmiklós. E területen állott hajdan *Hódpuszta*. Később, mikor a templom és a falu felépült, nevezték el Hódegyházának. A XIV. század elején a Csanád nemzetség birtokában találjuk. Az 1337. évi osztály alkalmával *Csanád* érsek és unokaöccsesei, a *Telegdy*ek kapták. Ezeknek utódai 1360-ban három részre osztották a falut. Egyik részt *Pongrácz* fiai, Tamás kalocsai érsek és Kelemen, a másikat Miklós fiai, György és Miklós, a harmadikat *Lőrincz* fiai, János és Tamás nyerték. Valamelyik *Telegdy* részét 1400 táján *Hódegyházi* Pál szerezte meg. *Telegdy* András itteni részét 1495-ben *Bodófalvi* Ferencz deáknak zálogosította el. *Telegdy* István 1508 május 22-én új királyi adománylevelet eszközölt ki e birtokára. A török hódoltság kezdetén a magyar jobbágyok elköltöztek belőle és helyükbe szerbek telepedtek. Az 1557—58. évi török adólajstromok szerint már csak 14 háza volt, melyekben szerbek laktak. *Nádasdy* Tamás nádor 1561-ben *Telegdy* Mihály hódegyházi részét, hűtlenség címén, elvette tőle és *Kerecsényi* Lászlónak adományozta. Lakosai a hódoltság alatt leginkább juhászattal foglalkoztak. 1582-ben három juhásznak 560 juha volt. A szerbek a helység régi nevét *Hodity*-ra, majd *Hodicsra* változtatták. 1653-ban a nádor *Bélteki* Pálnak és *Olasz* Pálnak adta, 1655-ben azonban *Lessenyi Nagy* Ferencz, *Milójkovics* Miklós és *Dénes* György is eszközölték ki maguknak királyi adománylevelet a helységre. Ebből azután per keletkezett, mely *Bélteki* és *Olasz* Pál javára dőlt el. Özv. *Bélteki* Pálné 1689-ben készített végrendeletében a falut *Csomaközi* Lászlónak hagyományozta. A temesvári bánság szervezésekor már pusztá volt. A temesvári igazgatóság 1760-ban szerződéses községet telepített ide szegedvidéki magyarokból. 1816-ban *József* nádor vette meg a kincstártól. 1833—44-ben a nádor a községet a torontálmezei *Akács*, *Nagy*- és *Kis-Bikács* községbeli lakosokkal gyarapította. A községbeli róm. kath. templom 1901-ben épült. A községben önkéntes tűzoltó-egyesület, gazda- és olvasóköri, továbbá hitelszövetkezet áll fenn.

Iloncz.

Iloncz. Azelőtt *Ilánca*. Az alibunár—szécsányi vasútvonal mentén fekvő nagyközség. Házainak száma: 645, lakosaié 3217, a kik nagyrészen szerbajkúak és túlnyomóan görög-keleti vallásúak. Postája, távirója és vasúti állomása helyben van. E helység már a középkorban fennállott. 1385-ben már egyházas hely volt és ekkor *Keve* vármegyéhez tartozott. A hódoltság alatt a szerbek szállották meg. Az 1723—25. évi gróf *Mercy*-féle térképen is *Ilonca* néven, a lakott helyek között találjuk. 1767—69-ben *Steinlein* és *Kozta* mérnökök a helységet környező mocsár alsó részét átvágták s *Szent-Mihály* (Végszentmihály) felé egészen *Alibunárig* erős töltésekkel öveztek körül. 1768—73-ban, a németbánsági *Határőrvidék* szervezésekor, a *Határőrvidék*hez csatolták, a mikor a 12. számú németbánsági határőrezred egyik századának székhelyévé lett s az maradt egész 1872-ig. A *Határőrvidék* feloszlata után *Torontál* vármegyébe kebeleztek. 1848 október 13-án a helység határában véres harc volt az *Arányi* százados vezérlete alatt álló nemzetőrök és a szerb felkelők között, mely az utóbbiak vereségével végződött. A szerbek 30 halott hátrahagyásával megfutamodtak. A jelenlegi görög-keleti templom 1793-ban épült, a régi templom helyét emlékkereszt jelöli. 1888-ban a *Terézia*-csatorna kiöntött s a határ fele részét elárasztotta. Jelenleg *Nikolics* Anna örökösének van itt nagyobb birtokuk. A határban, a község közelében 1812-ben egy forrás támadt, melynek a szerbek különös gyógyerőt tulajdonítanak, a miért föléje épületet emeltek. A községhez tartozik: *Nikolics-tanya*, *Oka-tanya* és *Rusz-tanya*.

Istvánföldsé.

Istvánföldsé. Azelőtt csak *Istvánföld*. A módosi járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 375, lakosaié 2448, a kik németajkúak és róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távirója *Módos*, vasúti állomása *Szárca*. E helység a XVIII. század utolsó éveiben települt. Az 1783. évi térképen még nem fordul elő. *Plebániája* is a település első éveiben, 1797-ben keletkezett. 1801-ben a zágrábi káptalan nyerte adományul, kárpótlásul a *Kulpán* túli jószágaiért, a melyeket az 1778—1784. években, a *Határőrvidék* szervezésekor lefoglaltak. 1805 szeptember 6-án országos, 1818 márczius 20-án hetivásárok tartására nyert kiváltságot. 1848 augusztus 29-én a nemzetőrök és a szerb felkelők között a helységben ütközet volt, mely a szerbek győzelmével végződött. Az itteni róm. kath. templom a XIX. század elején épült. A község lakosai takaré-

és hitelszövetkezetet, önkéntes tűzoltó-egyesületet, társaskört, gazdakört és parkegyületet tartanak fenn. A délmagyarországi földmívelők egyesületének pedig fiókiintézete van a községben. Ide tartozik *Nagyoregypusztá* és *Judengarten-major*. 1909 és 1911-ben a zágrábi káptalan földeit parcellázták.

Istvánvölgy.

Istvánvölgy. Azelőtt *Hajducicza* és *Istvánfalva*. A *Mária Terézia* csatornától mintegy három km. távolságra fekvő kisközség. Házainak száma 215, lakosaié 1621, a kik vegyesen magyarok, német és tótajkúak. Vallásra nézve az evangélikusok vannak többségben. Első ízben az 1723—25. évi gróf *Mercy*-féle térképen találkozunk e helységgel, hol *Heuduzische* alakban a pancsovai kerületben, a lakatlan helységek között szerepel. 1750-tól kezdve, kincstári pusztaként a délmagyarországi kincstári puszták bérlő társasága bírta bérben. A kincstári javak elárverezésekor a *Damaszkin* család birtokába került. E család egyik sarja *Damaszkin* István 1809-ben közvetlen a *Mária Terézia*-csatorna mellé telepített egy új helységet, melyet róla *Istvánfalvának* neveztek el. 1824-ben azonban, a *Mária Terézia* csatorna áradásai következtében a község teljesen elpusztult és akkor telepítette át *Damaszkin* István a lakosokat a község mostani helyére. Az áttelepülés után *Damaszkin* Antal volt a helység földesura. Jelenleg *Dungyverszky* Lázárnak és özv. *Jovanovits* Istvánné szül. *Dungyverszky* Olgának van itt nagyobb birtoka, melyhez *Dungyverszky* Lázár 1901-ben kastélyt építtetett. Ez most özv. *Jovanovits* Istvánné lakul szolgál. A községbeli ág. h. ev. templom 1863-ban épült, de a tornyát 1895-ben építették hozzá. 1836-ban, 1849-ben és 1873-ban a kolera pusztított itt. 1862 és 1871-ben pedig az árvíz. Van a községben hitelszövetkezet, *Dungyverszky* Lázárnak pedig matoros malma. A községhez tartozik *Pirincea-pusztá*, (azelőtt *Nagylécz-pusztá*). E pusztá helyen feküdt *Rákóczi* község, mely 1868 táján megszűnt. Ide tartozik még *Zsombék-pusztá*, *Dungyverszky-pusztá*, *Olga-major*, *Zsófia-major* és több tanya. E tájon feketett a középkorban *Bercse* helység, melyet 1385-ben *Keve* vármegyéhez számítanak.

Ivánda.

Ivánda. Azelőtt *Ivánda*. A *Czeba*-csatorna mellett fekvő nagyközség. Házainak száma 247, lakosaié 1546, a kik vegyesen német- és szerbajkúak, róm. kath. és görög-keleti vallásúak. Postája és távirója helyben van, vasúti állomása: *Torontálgyülvész*. A középkorban *Temes* vármegyéhez tartozott. Legrégibb nyomaira az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékekben akadunk. A török hódoltság alatt nem pusztult el. Az 1717. évi összeírás szerint még 40 lakott háza volt, később azonban elpusztult. 1750-tól kezdve a becskeréki kerülethez tartozó kincstári pusztaként a délmagyarországi bérlők társasága bérelte. 1781-ben *Moska* Naum és *Konstantin* vették meg. Ekkor már ismét lakott hely volt. 1783—1784-ben szerb lakosainak egy része a *Határőrvidékre* költözött. Helyükbe németek telepedtek. A XIX. század elején (1811 előtt) az *Ivándai Karácsony*-család birtokába került. 1838-ban *Karácsony* István volt a helység földesura. Később a család itteni birtokait megosztotta a *Kiszombori Rónay* családdal, a többi pedig a XIX. század hetvenes éveiben *Wolfiner* Sámuel vette meg, a kitől viszont 1885 táján *Csávossy* Ignác birtokába jutott. Tőle fia: báró *Csávossy* Gyula örökölte. A *Rónay* család birtokát a 70-es években *Stern* Bernát vette meg, kitől fia *Ivándi* Géza örökölte, ki azt 1906-ban kisebb részletekben a helybeli kisbirtokosoknak adta el. Jelenleg báró *Csávossy* Gyula örökösei és a »*Módosi Takarékpénztár*« részvénytársaság a helység legnagyobb birtokosai. A községben két régi úri lak van. Az egyiket az *Ivándai Karácsony* család építtette 1848 előtt; ez most a *Csávossyaké* és tisztul lakul szolgál. A másikat a *Rónay* család építtette szintén 1848 előtt s ez jelenleg *Jovanov* Izidoré. A görög-keletiek temploma 1830-ban, a róm. katolikusoké 1893-ban épült. Van a községben hitelszövetkezet, egy keserűvíz-forrás, melynek vizét »*Ivándi Mars keserűvíz*« néven hozzák forgalomba. A *Csávossyaknak* malmuk is van itt. A községhez tartozik *Józsa-tanya* (azelőtt *Csávossy-pusztá*). E helységgel volt határos a középkorban *Biallak* (*Bivalylak*) falu, melyről 1400-ból van első ízben adatunk, a mikor *Temes* vármegyéhez tartozott. Az 1761-ik évi katonai térkép *Biallak* alakban a mai *Ivánda* mellé helyezi.

Jankahíd.

Jankahíd. A *Béga* mellett fekvő nagyközség. Házainak száma 233, lakosaié 1278, a kik leginkább románajkúak és részben gör.-kath., részben görög-keleti vallásúak. Postája helyben van, távirója *Nagybecskerek* és vasúti állomása *Begafő*. Legrégibb birtokosa 1221-ben az ittebbi prépostság volt. Az 1332—37.

évi pápai tizedjegyzékek szerint ekkor már plebániája is volt. *Csánki* Dezső szerint a középkorban inkább Torontál vármegyéhez számítható, mint Kevé-hez. A *Mercy*-féle térképen, Passin-Jankait néven, a becskerekai kerületben az elpusztult helységek között találjuk. A XVIII. század közepén Baschin-Jankahid alakban kincstári pusztta volt, melyet 1750-ben a délmagyarországi kincstári bérlők társasága bérelt. A gör. keleti egyház anyakönyveinek egy 1803-ból eredő feljegyzése szerint 1747-ben marosmenti románokat telepítettek a helységbe. 1781-ben, a kincstári birtok elárverezése alkalmával, *Lázár* Lukács kincstári bérlő vette meg az écskai uradalommal együtt. 1838-ban *Lázár* Zsigmond volt a helység földesura. Jelenleg gróf *Harnoncourt* a helység legnagyobb birtokosa. A gróf *Harnoncourt* testvérek volt birtokát 1911-ben felparcellázták. A görög-keleti vallású románok letelepedésük után templomot építettek maguknak, mely azonban már romokban hever. 1888-ban új templom épült, melyben a régi templom oltárát is elhelyezték. A görög-katolikusok 1899-ben építették templomukat. 1907-ben a községháza, az iskola és 16 ház égett itt le. A községhez tartozik Félix-major és Új-major, az utóbbi eddig Talagyedülő néven volt ismeretes.

Jánosföldsé.

Jánosföldsé. Azelőtt csak Jánosföld. A párdányi járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 339, lakosaié 1711, a kik túlnyomóan németajkúak s róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. E helységet gróf *Buttler* János telepítette a XIX. század első éveiben. 1806-ban a helység már be volt népesítve. A róm. kath. plebánia 1826-ban keletkezett. A lakosok gazdasági egyesületet, takarékpénztárt, tej- és tojásértékesítő szövetkezetet, temetkezési egyesületet, ipar- és kereskedelmi egyesületet tartanak fenn. A községben működik a Délmagyarországi Gazdasági Egyesületnek egyik kirendeltsége is. Ide tartozik a Keller-tanya.

Józseffalva.

Józseffalva. Azelőtt Torontál-Józseffalva. A Tisza mellett fekvő nagyközség. Házainak száma 433, lakosaié 3120, kik közül 1920-an róm. kath. magyarok és 1200-an gör.-kel. szerbek. Postája, távírója és vasúti állomása Törökkanizsa. Ez a község 1753 táján települt. Első lakosai a tiszamarosi katonai Határőrvidék kötelékébe tartozott szerb határőrök sorából kerültek ki. Az új telep a meszvári igazgatóság rendeletére *Josephdorf* nevet nyert, de a szerbek *Jozefovának* neveztek el. 1774-ben a kikindai szabad kerülethez csatolták. 1817 augusztus 1-én, a kerülethez tartozó többi községekkel együtt, kiváltságlevelet nyert. 1848-ig a kamara volt a földesura. 1876-ban, a nagykikindai kerület feloszlata után, Torontál vármegyébe kebelezték. Jelenleg *Stankovics* Miklós és *Szvetozár* a helység legnagyobb birtokosai. A görög-keletiek temploma 1852-ben épült. A községben selyemtenyészési felügyelőség van, továbbá polgári olvasókör, szerb és magyar olvasókör és egy gőzmalom, mely *Brczan* István és társaié. A községhez tartoznak a Monostori tanyák.

Kanak.

Kanak. A Berzava-csatorna mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 179, lakosaié 1805, a kik vegyesen magyarok, szerb- és bolgárjók. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A középkorban Temes vármegyéhez tartozott és a régi Keve vármegye határán feküdt. Az 1425—1452. évi oklevelekben *Konaki* alakban szerepel, a *Konaki* család birtokaként. E család egyik sarját: *Konaki Kerekedy* Andrást, az országbíró 1452-ben a Himfiak és az Itébői család között támadt perben bírónak küldte ki. A török hódoltság alatt nem pusztult el ugyan, de magyar jobbágyság elköltöztek innen és helyükbe szerbek telepedtek ide, a kik a hódoltság végszakáig itt maradtak. 1717-ben szerbektől lakott 17 házat írtak össze. Az 1723. évi gróf *Mercy*-féle és az 1761. évi térkép szerint a csákovai kerülethez tartozott. Mikor 1779-ben Torontál vármegyét visszaállították, Kanakot a nagybecskerekai járásba osztották be. 1781-ben, a kincstári jószágok elárverezésekor, *Karácsonyi* Mihály torontáli főszámvevő vett itt birtokot. 1801-ben a billéi uradalommal együtt a zágrábi püspökség birtokába került. *Verhovác* Miksa zágrábi püspök *Petrovics* Illés hétszemélynöknek adta a falut; fia, *Petrovich* József 1838-ban a helység földesura volt. Jelenleg *Dániel* László, *Tatarin* Sándor, *Gyertyánffy* László dr., *Meiszner* Péter, *Mircsov* Demeter és *Donát* a helység legnagyobb birtokosai. *Dániel* Lászlónak kastélya is van itt, melyet 1898-ban építettett. *Dánielnek* itt százezreket érő, ritka gazdagságú és rendkívül teljes európai bélyeggyűjteménye van, továbbá kb. 2000 kötetes könyvtára. *Tatarin* Sándor úrilaka 1878-ban épült. A szerbeknek itt már 1733-ban volt templomuk. A kath. lelkészség

1816-ban alakult és 1820-ig állott fenn. 1820 után a németek, kik itt a XIX. század elején telepedtek le, elköltöztek innen s helyükbe bolgárok jöttek Vingárról, Rogen-dorfról, Óbesenyőrről és Lukácsfalváról. 1848 augusztus 6-án a szerviánusok az egész helységet felgyújtották; ekkor hamvadtak el a községi irományok is. A szabadságharc után, az 1848-ban innen elmenekült bolgárok lassanként visszatértek, de a horvátok többé nem. A görög-keleti szerbek 1879-ben, a róm. katolikusok 1895-ben építették újjá templomaikat. A községben hitelszövetkezet van. Ide tartozik: Czernabóra, Karakás-pusztta, Nagysibora, Siroka-pusztta és Szamarina. Kanak vidékén feketett *Saruld* (*Sarud*) helység, melyet a középkorban Temes, néha Krassó vármegyéhez is számítottak. Az 1332—37. évi pápai tized jegyzékekben *Zoruld*, *Soruld* alakban szerepel. 1438-ban bizonyos rácz főurak kezéből, királyi jóváhagyással, a *Thallócziak* birtokába jutott.

Kanizsamonostor. Azelőtt csak Monostor. A törökkanizsai járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 61, róm. kath. vallású lakosaié 354. Postája Feketető, távírója és vasúti állomása Valkány. A Csanád nemzetség ősi birtoka, mely itt monostort alapított, a honnan a helységet Kanizsamonostornak, vagy Monostoros-Kanizsának nevezték. Első ízben 1231-ben van adatunk az itteni monostorról, melynek II. Endre 1233-ban kétezer darab kőst ígért. A helység első ismert birtokosa *Kelemenös* bán fia, *Pongrácz*. Az 1256. évi osztály alkalmával Kanizsamonostort két részre osztották; az egyik a *Kelemenös* fiaké, a másik a *Vaffajaké* lett. 1337-ben a falu északi része *Telegdy* Csanád érseknek s unokaöccseinek, déli része *Makófalvi* Dénesnek jutott. 1495-ben *Telegdy* András a maga részét elzálogosította *Bodófalvi* Ferencz deáknak. *Telegdy* István itteni birtokrésze 1508 május 22-én új királyi adománylevelet eszközölt ki. *Oláh* Miklós 1536-ban még jelentékeny helységgént említi. 1557—58-ban már a török hódoltsághoz tartozott. A helység ekkor 15 házból állott s lakosai mind ráczok voltak. *Telegdy* László és *György* itteni részeit *Ferdinánd* 1558-ban *Bélavári* Jánosnak és *Telegdy* Gáspárnak adományozta, *Telegdy* Mihály részeit pedig *Nádasdy* Tamás nádor *Kerecsényi* Lászlónak adta. Az adóösszeírások szerint 1561-ben *Telegdy* István és *Makó* László voltak a helység földesurai. 1582-ben csak öt szerb pásztor lakott itt. Rövid idő múlva azonban a község teljesen elpusztult s pusztaként szerepel 1723-ban is. 1782 táján *Marczibányi* Lajos, Szeged vidékéről magyar kertészeket telepített ide s az új helység számára, a régítől délkeletre, az Aranka-csatorna közelében jelölt ki helyet. A községhez tartoznak a *Virics*, *Tóth* Lajos, *Börösök* és *Halasi* tanyák. A középkorban Kanizsamonostornak azt a részét, mely nem a *Telegdy* és a *Makófalvi* családok, hanem a király birtokában volt, *Királymonostornak* nevezték. A XVI. században ez a rész önálló faluként szerepel. Az 1561. évi adórajstrom szerint 60 házból állott, de három év után már pusztulásnak indult.

Káptalanfalva. A módosi járásban fekvő kisközség. Házainak száma 58, lakosaié 345, a kik vegyesen magyarok és németajkúak, s róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Módos. E helységet a zágrábi káptalan telepítette a XIX. század első felében. A községhez tartozik: *Koppova* pusztta.

Karátsonyifalva. Azelőtt *Offszenicza*. Temes vármegye határán fekvő nagyközség. Házainak száma 222, lakosaié 1031 a kik legtöbben németajkúak és róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Bánlak. A török hódoltságból lakott helységgént került elő. Az 1717. évi összeírás alkalmával a csákovai kerületben *Obseniza* néven 30 lakott házzal bíró helységgént szerepel és a *Mercy*-féle térképen is a lakott helyek között találjuk, a csákovai kerületben. A XIX. század elején a *Karátsonyi* család birtokába került. 1838-ban *Karátsonyi* László volt a földesura. Jelenleg gróf *Karátsonyi* Jenőnek és *Ferch* József dr.-nak van itt nagyobb birtoka. A községbeli róm. kath. templom 1878-ban épült. A lakosok dal-egyletet, polgári olvasó-egyesületet és legelő-társulatot tartanak fenn. Ide tartozik: *Háromhalom-tanya*, *Józsefházapusztta*, *Peszkus-tanya* és *Pechtold-tanya*.

Karátsonyiliget. Azelőtt *Szoka*. Temes vármegye határához közel fekvő nagyközség. Házainak száma 182, lakosaié 1106, a kik túlnyomóan szerbajkúak és gör.-kel. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Bánlak. E helység valószínűleg a török hódoltság alatt keletkezett. Az 1717. évi kamarai összeírás alkalmával szerbektől lakott 30 házat írtak össze. A *Mercy*-féle térképen szintén a lakott helyek között találjuk, a csákovai kerületben. Az 1761. évi térképen Bánlaknál népesebb községnek van feltüntetve. 1778-ban Torontál vármegyéhez csatolták. 1781 után a *Karátsonyi* család birtokába került, és jelenleg is gróf *Karátsonyi*

Kanizsamonostor.

Káptalanfalva.

Karátsonyifalva.

Karátsonyiliget.

Jenőnek van itt nagyobb birtoka. A görög-keleti szerbek temploma 1903-ben épült. A községben hitelintézet is van. Ide tartozik Frankl-tanya, Obicsán-tanya, a gróf *Karátsonyi*-féle főerdészlak és fővadászlak.

Karlova.

Karlova A Tisza mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 1115, lakosaié 5.555, a kik 182 magyar kivételével szerbajkúak és görögkeleti vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. E község helyén állott a középkorban *Böldreszeg* falu. A XVI. század elején *Telegdy* Istvánnak volt itt része, melyben őt II. Ulászló király 1508 május 22-én, új adomány czímen megerősítette. Az 1550—1552. évi török hadjáratok alatt elpusztultán, 1568—1870-ben, midőn a Telegdy család birtokait felsorolják, e falu neve már eltorzítva jelenik meg. A XVII. század folyamán teljesen elpusztult. A mostani falu, melyet III. Károly király tiszteletére *Karlovának* neveztek el, 1740-ben települt. Szerb lakossága a tiszai végvidékről, jelesül Aradról származott. A határfőri szolgálathoz szokott szerbek azonban nem igen tudtak beletörődni a polgári életbe és bár a községet 1774-ben a kikindai kiváltságos kerülethez csatolták, az 1775—78. években a helységből mégis 44 család a dunai Határőrvidékre költözött. 1817 a gusztus 1-én a kikindai kerülethez tartozó többi községgel együtt kiváltságlevelet nyert. A szerbek temploma, egy régibb templom helyén, 1836-ban épült. 1876-ban a községet Torontál vármegyébe kebelezték. 1855-ben és 1870-ben árvíz pusztított itt. 1863—1864-ben nagy inség uralkodott és e mellett még a kolerajárvány is dühöngött. A községben van önkéntes tűzoltó egyesület, olvasókör, *Popov* Iván és *Dragomir* gőzmalma és villamtelepe és *Sztanyatev* Isza tégláégetőtelepe. A Galád nevű dűlőben egy romnak a nyomai látszanak, köveit azonban széthordták.

Károlyliget.

Károlyliget. Azelőtt Charleville. A zombolyai járáshoz tartozó kisközség. Házainak száma 205, németajkú, római katolikus vallású lakosaié 860. Postája, távírója és vasúti állomása Szenthubert. E helység Mária Terézia királynő rendelkezésére 1770—71-ben épült. A telepítést N. umann temesvári igazgatósági tanácsos intézte, a ki az első letelepülők számára 64 házat építtetett. Első lakosai Lotharingiából származó francziák, kikhez németek is csatlakoztak. Kezdetben a franczia elem volt a tulnyomó. A német települők a francziáktól elkülönítve, a Deutsch-Gasse nevű utcában laktak. 1771-ben a temesvári igazgatóság már elemi iskolát is emeltetett a községben. 1838-ban a gróf *Zichy-Ferraris* család volt a helység földesura. Van a községben olvasó, önkéntes tűzoltó és gazdasági egyesület, egy bank-szövetkezet és a *Böhm* M. és Társa czégnak téglagyára. E helység határában fekvő a középkorban *Horogszeg*. 1429-ben *Szilágyi* László birtoka, a ki állandó határperben állott a kunszöllősi kunokkal. E határpert 1429 augusztus 27-én Hédervári Lőrincz nádor, a kunok és a jászok kapitánya el akarta igazítani, de mivel a határt egyfelől Kun-Szölös és Hollós, másfelől Horogszeg között megállapítani nem tudta, a vitás földterületet egyelőre *Szilágyi* László birtokában hagyta. A hódoltság alatt elpusztult. Pusztaként találjuk a gróf Mercy-féle térképen is, a szerbektől elferdített Orosin néven. 1750-től kezdve a csanádi kerülethez tartozó ama kincstári puszták között szerepel, melyeket a délmagyarországi kincstári puszták bérlők-társasága bírt bérben. Az 1783. évi térképen is megtaláljuk Mali Orosin néven.

Katalinfalva.

Katalinfalva. A nagybecskereki járáshoz tartozó nagyközség. Házainak száma 377, lakosaié 2.071, a kik leginkább németajkúak és római katolikus vallásúak. Postája, távbeszélője és vasúti állomása helyben van. E községet *Kiss* Miklósné szül. *Issekucz* Katalin a XVIII. század utolsó évtizedében alapította. 1793-tól 1844-ig *Kiss* Antal volt a helység földesura. 1844-től pedig *Kiss* Miklós. Az itteni római katolikus plebánia 1795-ban keletkezett és a templom 1808—1812-ben épült. A templomnak van egy értékes vert ezüst kelyhe, melyet kegyura *Kiss* Miklós ajándékozott az egyháznak. 1831, 1849 és 1855-ban kolerajárvány lépett fel, mely 1873, 1892—1893. években is megismétlődött. A községben van takarékpénztár, gazdasági egyesület és gőzmalom. A határhoz tartozó úgynevezett »Templom-dűlőben« fekvő a hagyomány szerint Szent-Mária, mások szerint Kis-Kecskemét nevű falu, mely a hódoltság alatt pusztult el. A helyi hagyomány szerint, midőn a község lakosai a törökök elől menekültek, a templom környékén volt nagy kútban süllyesztették el a harangokat, melyek kincsekkel voltak tele. E monda sokáig tartotta magát a nép között és azelőtt Kecskemét vidékéről még kincskeresők is jöttek ide, hogy a régi Kis-Kecskemét helyét felkutassák. A községhez tartozik Pusztakenderes.

Keglevichháza. A nagyszentmiklósi járáshoz tartozó kisközség. Házainak száma 218, lakosaié 1192, a kik nagyrészt németajkúak és római katolikus vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasútállomása Óbesenyő. E község helyén fekvő a középkorban *Kökényér* falu. Nevét a mellette volt hasonló értől vette, amelynek partján, dúsan tenyésznek a kökénybokrok. A Csanád nemzetség ősi birtokai közé tartozik. Már a Gellért legenda is megemlékezik róla, mely szerint Csanád vezér megfutamodott serege a kökényéri bokrokban rejtőzött el. Az öreg Belenik egyik fia Vaffa e faluban házat építtetett s ide telepedett. Utána lett azután a község neve *Vaffaülése*. Mikor *Kelemenös* bán és *Vaffa* a XIII. század elején megosztottak, *Kökényér* helységet is felosztották maguk között; így jutott az egyik rész *Kelemenös* bán fia *Pongrácz* ispán birtokába; 1256-ban azonban egészen a *Vaffafiak*-nak jutott. Ezek egyike ismét eladta a maga részét a *Kelemenös* ágának, úgy hogy a nemzetség tagjainak beismerése szerint 1285-ben *Kökényér* fele ez ág sarjának *Tamás* ispánnak birtoka volt. A *Vaffafiaktól* eredő *Makófalvi* családtól szerezte meg *Kökényér* másik részét az a *Márton* nevű nemes, a kinek a fiai is már e faluban laktak s alapítói lettek a *Kökényéri* családnak, melynek sarjairól 1328—47 között vannak adataink. 1398-ban *Zsigmond* király, a Csanád nembeli *Kelemenös* bán ágából származó *Telegdy* Miklós fiának *János*nak a nővéreit és leányait, minthogy fia nem maradt, a *Kökényéri* birtokban fiúsította. 1508-ban az egész falu *Telegdy* István királyi kincstárnoké, a ki a helységre új adományt nyert. 1333—34-ben már egyházas hely volt. Az 1552. évi török hadjárat alatt elpusztult és lakosai elmenekültek. A királyi adórovó 1560-ban megközelíthetetlen helységgé írta be az adóajstromba. A XVII. században *Kökényen*, *Kuknó* elferdített alakban szerepel. Mint pusztára, 1655—57-ben *Nagy* Balázs és *Somogyi* János királyi, *Kreicsics* György, *Szalatnai* György és *Tenturich* István pedig nádori adományt eszközöltek ki rá. A XVII. század folyamán azonban még a helység nevének az emléke is elenyészik. A jelenlegi falut 1844-ben telepítette a kincstár 3.181 hold területen, német lakossággal. Nevét az akkori kamara elnök: gróf *Keglevich* Gábor emlékére viseli. A római katolikus templom 1905-ben épült. A község lakosai olvasókört, önképzőkört és önszegélyző szövetkezetet tartanak fenn.

Kevedobra.

Kevedobra. Azelőtt Dobricza. A Terézia-csatorna mellett fekvő nagyközség. Házainak száma 608, lakosaié 2999, a kik leginkább szerbajkúak s görög-keleti vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A középkorban *Dobravicza* néven említik az oklevelek. Ekkor Temes vagy Keve vármegyéhez tartozott. 1425-ben a *Dobraviczai* család birtoka volt. A hódoltság alatt nem pusztult el. Az 1717. évi összeírás a pancsovai kerülethez tartozó községek közé sorolja, 15 lakott házzal. A *Mercy*-féle térképen is a pancsovai kerületben, a lakott helyek között találjuk meg. Az 1761. évi térkép a becskereki kerülethez számítja. 1768—73-ban, a németbánsági Határőrvidék szervezésével, ahhoz csatolták s később a 12. számú bánsági ezred egyik századának székhelye lett. A Határőrvidék feloszlása után Torontál vármegyébe kebelezték. Jelenleg *Radmanovics* Ignátnak van itt nagyobb birtoka. A községben tűzoltó egyesület, gazdasági hitelszövetkezet, egy gőzmalom és egy benzinmotoros malom van. Az előbbi *Jucsek* Ferencz, az utóbbi *Vaszics* Kosztáé.

Keviszöllös.

Keviszöllös. Azelőtt Szeleus. Az alibunári járáshoz tartozó nagyközség. Házainak száma 561, lakosaié 2751, a kik leginkább románajkúak és görög-keleti vallásúak. Postája és vasúti állomása helyben van, távírója Alibunár. Első ízben 1456-ban említik az oklevelek, Keve vármegyéhez tartozó helység, mely alkalommal *Hunyadi* Mátyás és László, Horogszegi *Szilágyi* Mihály, nagybátyjuknak adományozták. A török hódoltság alatt elpusztult. Az 1723—25. évi gróf *Mercy*-féle térképen *Zellos* alakban, a pancsovai kerület lakatlan helye között találjuk. 1750-ben a délmagyarországi kincstári bérlők társasága bírta bérben. 1766-ban a kamara e pusztát a tiszai és a marosi határőröknek engedte át, a kik 1768—1774 között telepedtek le ide. A Határőrvidék feloszlása után, 1872-ben, Torontál vármegyéhez csatolták. Jelenlegi nevét 1888-ban nyerte. A görögkeletiek temploma 1809-ban épült. 1873-ban kolera pusztított a helységben. Van itt önkéntes tűzoltó egyesület és *Marina* Jánosnak gőzmalma.

Kisjécsa.

Kisjécsa. Temes vármegye határában fekvő nagyközség. Házainak száma 276, lakosaié 1369, a kik leginkább németajkúak és római katolikus vallásúak. Postája, távírója helyben van, vasúti állomása Gyertyámos. A mai *Kisjécsa* és

Nagyjécsa községek helyén a középkorban *Őcse* (Ősze) nevű helység feküdt, melyet 1467-ben Temes, 1479-ben Csanád, 1482—97. években ismét Temes vármegyéhez számítottak. 1492-ben a Peterdi *Pethő* család bírt itt földesúri joggal. A hódoltság alatt elpusztult. A Mercy-féle térképen Jetsaa alakban a temesvári kerületben a lakatlan helyek között találjuk. 1750-től kezdve kincstári pusztá, melyet a délmagyarországi kincstári bérlők társasága bírt bérben. A jelenlegi helységet Neumann temesvári kormányzósági tanácsos 1770-ben telepítette. Ő építtette az első lakóházakat, számszerint 101-et, ugyanekkor iskolát is állított fel itt. 1801-ben a zágrábi püspökség birtokába ment át. Az itteni római katolikus templom 1813-ban épült, 1865-ben a község fele leégett. A községben van takarékpénztár, gazdakör, temetkezési egyesület és a délvidéki földművelők gazdasági egyesületének fiókja.

Kiskomlós.

Kiskomlós. A zombolyai járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 407, lakosaié 1981, a kik mindannyian németajkúak, római katolikus vallásúak. Postája helyben van, távírója Zombolya, vasútállomása Nagykomlós. E helységet 1770—71-ben telepítette Hildebrand temesvári igazgatósági tanácsos. Az új község *Ostern* nevet kapott. Első lakosai Lotharingiából származó francziák és németek voltak, a kiknek Hildebrand 50 házat építtetett. Néhány év múlva a szomszéd helységekből beköltözőkkel a lakosok száma jelentékenyen megnövekedett. 1838-ban a lélekszám már az 1400-at is meghaladta. 1770-ben a temesvári igazgatóság elemi iskolát állított. Római katolikus templomuk 1806-ban épült, 1901-ben a község Erzsébet királyné emlékére emlékkövet állított fel. Van a községben önkéntes tűzoltó egyesület, temetkezési egyesület, gazdasági és iparos-egyesület és hitelszövetkezet.

Kismargita.

Kismargita. A Berzava csatorna mellett fekvő nagyközség. Házainak száma 242, lakosaié 1144. Postája és vasúti állomása Árkod, távírója Torontálszécsány. Középkori története ismeretlen. A törökhódoltság megszűntekor 10 lakott háza volt és a pancsovai kerületben feküdt. Az 1723—25. évi gróf Mercy-féle térképen szintén a lakott helyek között találjuk. Az 1761. évi térképről hiányzik és helyén egy Moro nevű házcsoport van. Mikor a kerületeket járásokra osztották fel, Margitát (Margiticza) a neuzinai járásba osztották be. 1768-ban néhány szerb határőr családdal szaporodott. 1779-ben, Torontál vármegye szervezésekor, a helység a német-szerb Határőrvidék tartozékaként továbbra is katonai igazgatás alatt maradt. 1848-ban az egész helység elpusztult, de a szabadságharc után ismét felépült. 1873-ban Torontál vármegyéhez csatolták. A görög-keletiek temploma 1789-ben épült. A községhez tartozik Teodorovics-pusztá és Hild-tanya.

Kisnezsény.

Kisnezsény. Azelőtt Horvát-Neuzsina. A Temes mellett fekvő nagyközség. Házainak száma 108, lakosaié 508, a kik leginkább horvátajkúak és római katolikus vallásúak. Postája helyben van, távírója Torontálszécsány és vasúti állomása Szárcsa. A török hódoltságból lakott helyként került ki. Az 1717. évi összeírás alkalmával a pancsovai kerülethez tartozó helységek között találjuk, 25 lakott házzal. A Mercy-féle térképen a részben lakott helységek között szerepel. 1761-ben a becskerekai kerülethez tartozott. 1779-ben Torontál vármegyéhez csatolták. Szerb lakosai, a kik nem akartak a vármegyei igazgatás alatt maradni, 1783-ban a Határőrvidékre költöztek. 1801-ben a zágrábi püspökség birtokába került, mely hűbéreseinek adományozta. Ekkor telepedtek le a helységben a *Berkovich*, az *Illievich*, a *Mixich* és a *Novákovich* családok, szerb jobbágyaikkal együtt. Jelenleg *Probst* Istvánnak, *Gille* Józsefnek és *Eusch* Istvánnak van itt nagyobb birtoka. 1848-ban két ízben is véres küzdelem volt a községben a magyarok és a szerb felkelők között. Augusztus 3-án Karátsonyi István őrnagyot 1600 nemzetőrrel 2000 szerb felkelő e helységben megtámadván, heves küzdelem után a magyar hadak kénytelenek voltak visszavonulni. Három nappal később viszont Schiffer nemzetőri őrnagy aratott fényes győzelmet a szerbeken. Az itteni római katolikus templom 1896-ban épült. A községhez tartozik Nezsényi Kislécz-pusztá és a Kisnezsényi tanyák.

Kisösz.

Kisösz. A nagyikinda—aradi vasútvonal mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 590, lakosaié 2199, a kik leginkább németajkúak és római katolikus vallásúak. Postája és vasútállomása helyben van. Távírója pedig Lovrin. E helységet 1770—71-ben telepítette Hildebrand temesvári igazgatósági tanácsos németekkel, a kiknek 203 házat építtetett. Az újonnan alakult helység neve *Gottlob* volt. 1771-ben már iskolát is kaptak. 1781-ben báró *Lipthay* Antal tábornok

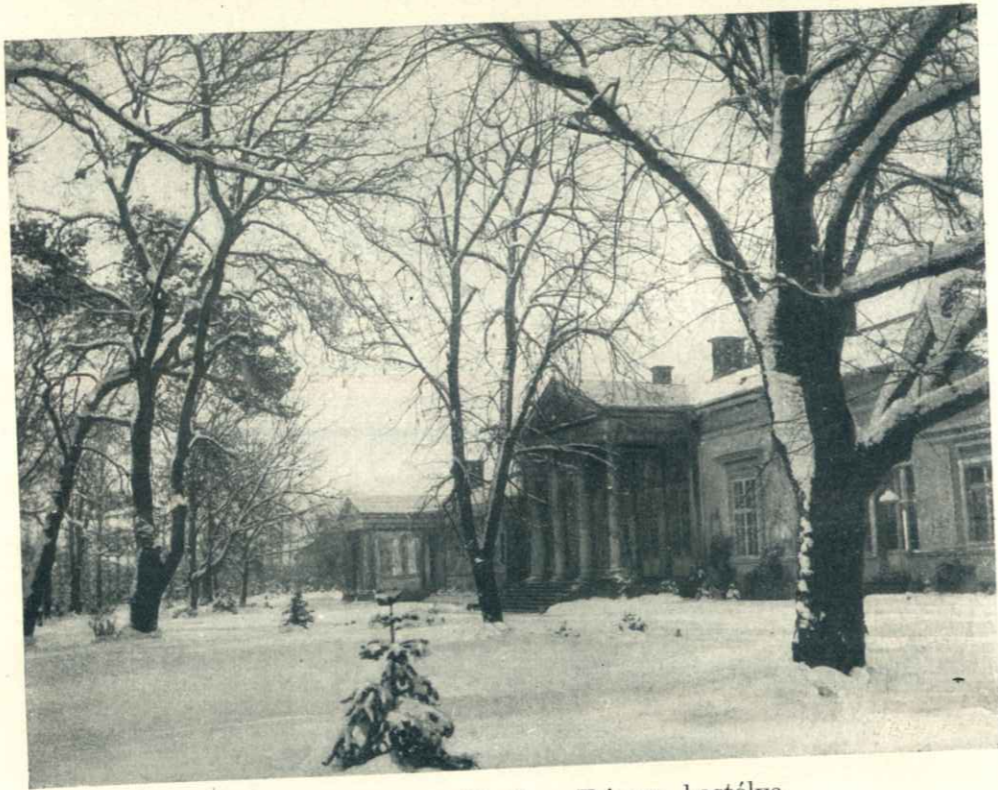
Klári. — Serbán János úrilaka Serbán-pusztán.

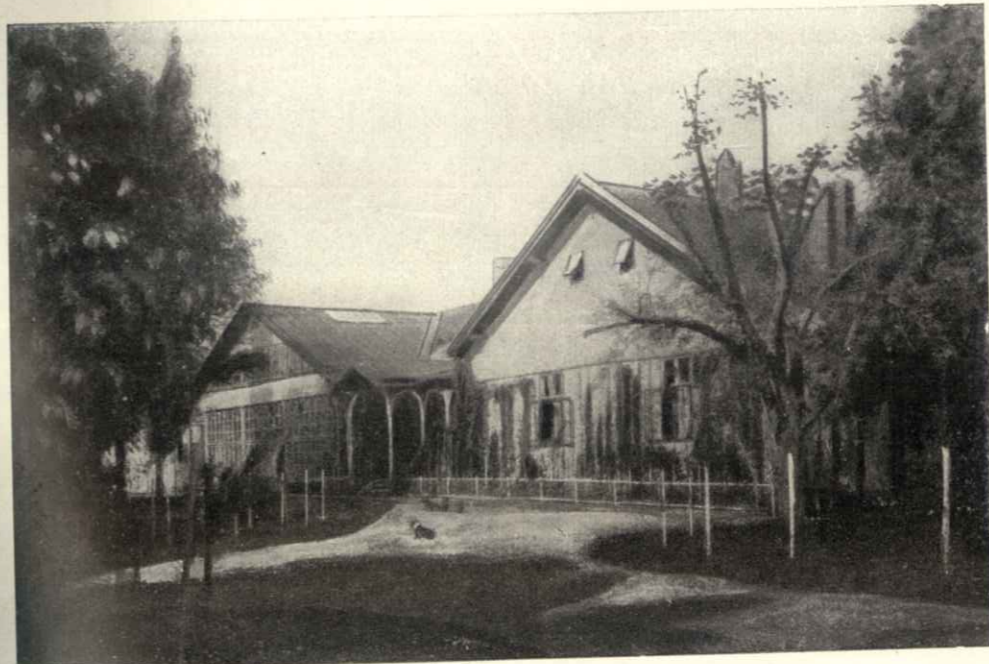
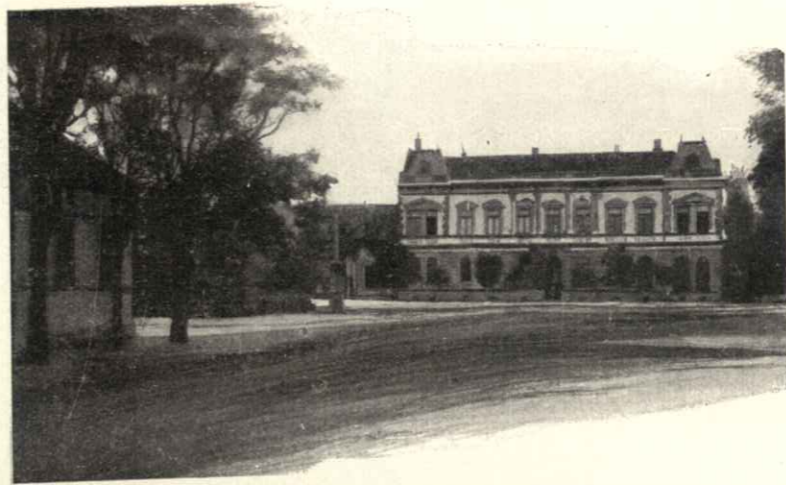
Köcse. — Dellimanics Lajos dr. úrilaka Kurjácska-pusztán.

Kőcse. — Báró Jordis Camillóné kúriája.

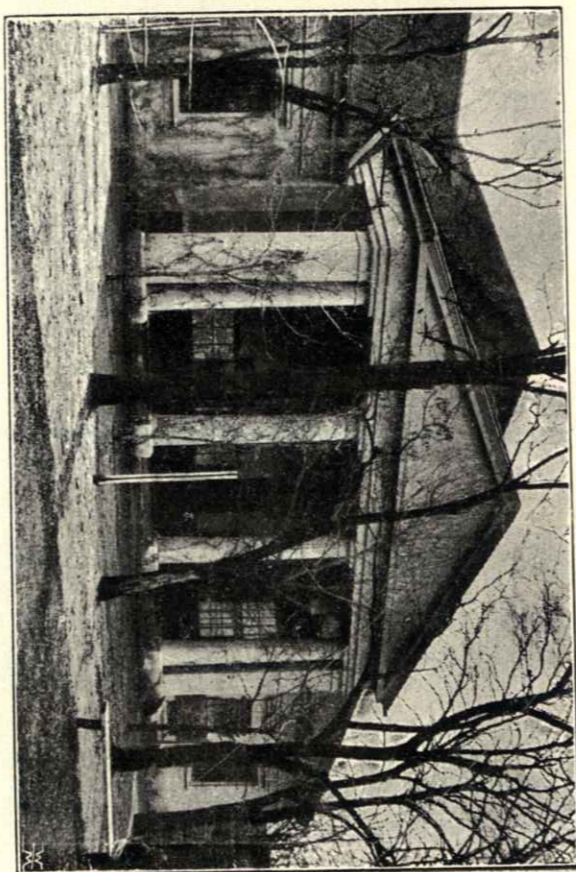
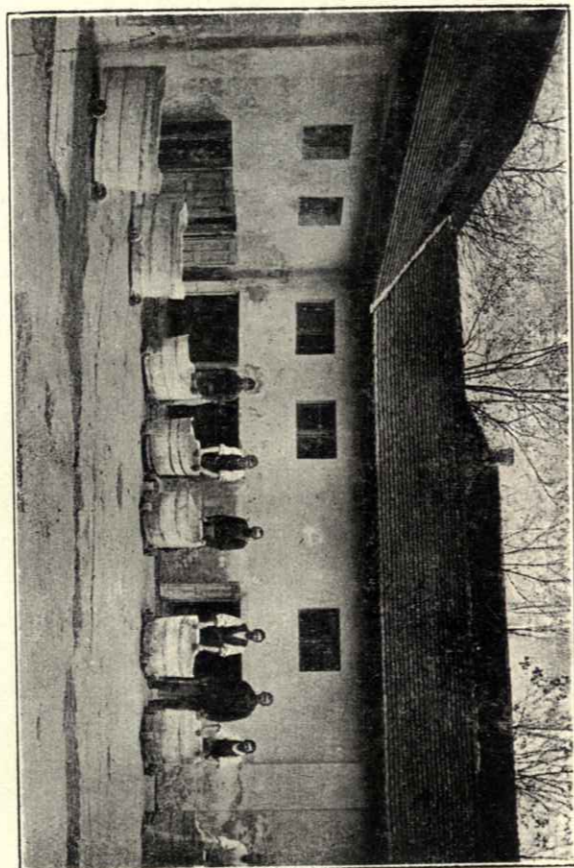
Lovrin. — Báró Liphay Frigyes kastélya.

1-2. Modos. — A községháza és a sétatér a millenáris emlékkal. —
3. Maczedónia : báró Nikolics Mihály úrilaka.

Melenceze. — Részletek Ruszanda-fürdőből.

vásárolta meg, utána fia báró Lipthay Frigyes lett a helység földesura. 1836-ban és 1873-ban a kolera pusztította a lakosokat. Az 1836. évi járvány megszüntének emlékére a lakosok egy szentkép oszlopot emeltettek, melyet az 1911. évben megújítottak. A róm. katolikusok temploma 1866—67-ben újból épült. A községben van takarékpénztár s egy tégláégetőtelep, mely *Ziegler, Guth* és társaié.

Kistárnok. Azelőtt Kis-Torák. A Bega-csatorna mellett fekvő nagyközség. Kistárnok. Házainak száma 511, lakosaié 2941, a kik románajkúak és túlnyomóan görög-keleti vallásúak. Postája Nagytárnok, távírója és vasúti állomása Begaszentgyörgy. A középkorban csak egy Tárnok nevű helységet ismerünk. Az 1332—37. évi pápai tizedlajstrom a torontáli főesperességi plebániák között sorolja fel. 1401-ben Keve vármegyei faluként szerepel. 1400—1455-ben a *Csáki* családé. A török hódoltság alatt elpusztult. A Mercy-féle térképen lakatlan helyként szerepel a becskerekai kerületben, Toraik néven. 1750-től a délmagyarországi kincstári puszták bérlő-társasága bírta bérben. Még 1761-ben is pusztá volt. 1765-ben marosmenti románokat telepítettek ide. Később, az 1788. évi török hadjárat alatt négy szerb menekült család is nyert itt elhelyezést. II. József 1773-ban, harmadik délmagyarországi útjában e helységben is megfordult. A XVIII. század végén a *Kiss* család birtokába került. 1838-ban Kiss Antal volt a helység földesura, utána Kiss Miklós. 1856-ban a falu negyedrésze leégett. 1866-ban pedig 300—400-an haltak el kolerában. A görög-keleti románok temploma 1816-ban épült. A községben van a Timisiana takarékpénztár fiókja és *Hajduska* László gőzmalma. A hajdani Tárnokkal volt határos a középkorban a szintén Keve vármegyéhez tartozó *Besermén-teleke* és *Fancsal*, mely helységekről a gróf Csáky család levéltárában őrzött, 1400-ban kelt oklevélben van említés.

Kistószeg. A zombolyai járásban fekvő kisközség. Házainak száma 215, lakosaié 940, a kik nagyrészt németajkúak és római katolikus vallásúak. Kistószeg. Postája és távírója Nagytószeg, vasúti állomása Szenthubert. A középkorban csupán egy Tószeg helység volt a vármegye területén, a melyről Nagytószegnél emlékezünk meg. A török hódoltság alatt elpusztult. Az 1723—25. évi gróf Mercy-féle térképen Tosseck néven lakatlan pusztaként szerepel a becskerekai kerületben. Az 1761. évi térképen Teysseck alakban szintén pusztá. A XVIII. század közepén ezt is a délmagyarországi kincstári puszták bérlő-társasága bírta bérben. A jelenlegi helység 1770—71-ben települt, Neumann temesvári igazgatósági tanácsos felügyelete alatt, a ki az újonnan települők részére 78 házat építtetett. 1770-ben már elemi iskolát is kaptak. Az újonnan települt helység *Masztort* nevet nyert. A telepesekek németek voltak, a Rajna mellékéről. A község a XIX. század elején a gróf *Zichy-Ferraris* család birtokába került. 1838-ban gróf Zichy-Ferraris Ferencz, később gróf Zichy-Ferraris Viktor volt a helység földesura. Jelenleg a temesvári földbérleti és parcellázó banknak van itt nagyobb birtoka. Van a községben tejszövetkezet, gazdakör, 48-as függetlenségi kör, dalárda, önkéntes tűzoltóegyesület, népbank és *Laping* Jánosnak motormalma. A községhez tartozik Melecsinapuszta.

Kiszombor. Marosmenti magyar nagyközség. Házainak száma 739, lakosaié 4108, a kik római katolikus vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A Csanád nemzetség ősi birtoka. Az 1256. évi nemzetségi osztály alkalmával a *Kelemenösfiaiak* nyerték. 1360 október 14-én a *Telegdyek* újra megosztottak rajta. Ekkor a falu, a hozzátartozó erdővel együtt, Tamás érseknek és öcsésének Kelemennek jutott. Kelemen utódai nemesi kúriát építtettek Zomborban, ide jöttek lakni és a családnak ez az ága a Zombori előnevet vette fel. 1536-ban még jelentékeny helység volt. 1547-ben Telegdy László és György birtokában találjuk, a kik a helység egy részét *Palaticsi* Jánosnak, kinek anyja Telegdy leány volt, engedték át. 1552-ben s a következő években, nagy pusztításoknak volt kitéve, úgy hogy az 1557—58. évi összeírások alkalmával a török defterdár csak nyolcz adóköteles házat írt itt össze. Mivel Telegdy György és László átpártoltak Izabellához, I. Ferdinánd király az ő részüket 1558-ban *Bélavári* Jánosnak és Telegdy Gáspárnak adományozta. 1561—64-ben Telegdy István és Palaticsi János voltak a földesurai. 1582-ben csupán három lakosa volt, a kik juhtenyésztéssel foglalkoztak. A század végén a falu elpusztult. Báthory Gábor fejedelem 1609-ben a hadházi hajdúknak adományozta. 1647 márczius 24-én *Kis Márton* kőrösszegi hajdúkapitány és fiai nyerték az erdélyi fejedelemtől. Ezek birtokukba is vették a helységet, melyet ez időtájt katolikus magyarok szállottak meg. III. Ferdinánd király azonban

1646-ban mint pusztát eladományozta *Kovács János, Széll Mihály, Zólyomi György* és *Török Bálint* szendrei katonáknak. 1655-ben a király újabb adománylevelet állított ki *Krehicz Györgynek, Nagy Balázsnak* és *Somogyi Jánosnak*, a kiket az egri káptalan még az évben itt be is iktatott. Hogy teljes legyen a zavar, Wesselényi nádor gróf *Balassa Imrének* is állított ki adománylevelet e helységekre; 1662 október 2-án be is iktatták zombori birtokába. Ez ellen azonban a régibb birtokosok közül többen tiltakozván, a nádor kénytelen volt a gróf *Balassa Imre* részére kiállított adománylevelet megsemmisíteni. *Balassa* azonban nem hagyta magát és még 1679—80-ban is zaklatta a szegény jobbágyokat. Csak *Mulykó szarvasi török parancsnok* közbelépésére szüntette be zsarolásait. A törökök kiűzése után, 1701-ben, *Dolny István* csanádi püspök jelentette be igényét Zomborra, de eredmény nélkül. Mikor a temesvári bánóság megalakult, Zombort, mely 1717-ben 15 házból állott, a csanádi tiszttartósági kerületbe osztották be. 1718 őszén Pest vármegyéből 20 katolikus magyar család telepedett ide; a lakosság azonban nem bírván el a terhes adózást, tömegesen szökdösött el. 1724-ben a tetemes adóhátralékok következtében, a lakosok többi része is felkerekedett, a Maros tulsó partjára költözött. A temesvári igazgatóság, a visszaszállított lakosság féken tartására, határőrséget helyezett el a községben, melynek feladata volt egyúttal a postai szállítás fölött is őrködni. 1733-ban ismét nagy inség volt a faluban és a szökések megisméltődtek. 1737—38-ban a pestis pusztította a lakosokat. 1762-ben *Csanádról* 19, *Nagyszentmiklósról* pedig 13 család költözött ide. 1783-ban *Oxel Mátyás* szerezte meg, kinek fiai 1805 szeptember 27-én új adománylevelet szereztek rá. A család tagjai 1846 február 26-án legfelsőbb engedéllyel Rónayra változtatták nevüket. 1838-ban árvíz pusztította el a község határát. Az 1848—49-iki szabadságharcban a helység sokat szenvedett a szerbektől. A lakosok kénytelenek voltak Makóra menekülni s csak 1849 május havában térhettek vissza, de a helység háromnegyedrészre el volt ekkor pusztítva. 1874-ben 42 és 1877-ben 72 ház égett le a községben. Van itt négy úrilak, melyek a XIX. század ötvenes éveiben épültek s a *Rónay* családbeliek tulajdonában vannak. Jelenleg *Rónay Jenő, Ernő, Aladár* és *Lászlóné*, továbbá báró *Gerliczy Ferencz* a helység legnagyobb birtokosai. A *Rónay Jenő* birtokában mintegy 3000 kötetre rugó jogi szakkönyvtár, régi éremgyűjtemény van; vannak azonkívül óskori agyagedényei, melyeket az annai részben találtak. A község már 1334-ben egyházias hely volt. A hódoltság alatt is római katolikusok laktak itt, de 1650-ben nem volt plebánosuk. A törökök kiűzése után, 1722 táján, a temesvári igazgatóság ismét plebániát szervezett itt. A jelenlegi templom szentélyét még a *Csanád* nemzetség építtette, a XIII. században. 1744-ben kibővítették s melléje fatornyot építettek. A királyi kamara a szentélyhez épített részt 1776-ban lebontatta és a templomot újjáépíttette. 1910-ben az egész templomot megújították. Az ezredévi ünnep alkalmából a község *Szent István* szobrát állította fel. Van a községben gazdasági olvasókör, önkéntes tűzoltó egyesület, takarékpénztár, *Rónay Ernő* mezőgazdasági szeszgyára, *Joó István* tégl- és cserépgyára, *Bódi Sándor* téglagyára és *Selmeczi Antal* műmalma. A községhez tartozik *Ladány-pusztá*, *Pálinkaház-tanya*, *Dédényszeg*, *Holtmaros-tanya*, *István-major*, *Kanásház*, *Kismajor*, *Kiszombori-tanyák*, *Kőház-tanya*, *Körtvélyes-tanya* és *Nagy-tanya*. *Ladány* pusztá helyén a középkorban falu feküdt. E falu a *Csanád* nemzetség ősi birtoka volt és e nemzetség *Kelemenős* ága bírta, melyből *Pongrácz* ispánt 1247-ben iktatták e helység birtokába. *Pongrácz* fia *Tamás* ispán 1285-ben IV. *László* királytól megerősítőlevelet nyer e falu birtokára, 1299-ben azonban a *Vaffajiaknak* engedte át, azzal a kikötéssel, hogy azt bármikor visszaadni tartoznak. Az 1337-ben megtartott osztály alkalmával *Telegdy* csanádi érseknek és a többi *Telegdy*eknek jutott. 1360-ban *Telegdy György* és *Miklósé* lett. Az 1508 május 22-én *Telegdy István* részére kiállított adománylevél szerint is az egész helység a *Telegdy* család birtokában volt. Az 1550—52. évi hadjáratok alatt a török hódoltság alá került. Az 1557—58. évi török adóösszeírás szerint 14 jobbágy lakta. Ez időtájt *Telegdy Miklós* és *Mihály*, továbbá *Makó László* volt a földesura. *Telegdy Miklós* részét, mivel újhíttú lévén, Biharban a katolikusokat és a szerzeteseket üldözte, I. *Ferdinánd* király 1560-ban *Paulóczi* Sebestyénnek, *Tarnóczi* Istvánnak, *Farkas Györgynek* és *Stubiczai Kelemennek* adományozta. *Telegdy Mihály* itteni birtokait pedig, mivel *János Zsigmond*hoz pártolt, 1561-ben *Nádasdy Tamás* nádor, többek között *Kerecsényi Lászlónak* adományozta.

1564-ben még 21 adófizető portája volt. 1582-ben is még lakott hely volt, de 1596-ban már pusztává lett. 1750-ben már a kiszombori határhoz tartozott. *Dédényszeg* pusztá helyén a középkorban *Dédemszög* falu feküdt. E helység is a *Csanád* nemzetség ősi birtokai közé tartozott. Megvolt már 1256-ban, mikor a *Vaffajiaknak* jutott osztályrészül. Az övék maradt 1337-ben is, mert ekkor egészben *Makófalvi Dénes* és *Pál* fiai kapták. 1557—58-ban a török hódoltsághoz tartozott és ekkor a temesvári defferdár 14 házat írta össze. 1561-ig a falu *Gyula* várának tartozéka volt, ebben az évben azonban a király törvényes birtokosának *Makó Lászlónak* visszaadni rendelte. *Makó László* 1563-ban kelt végrendeletével *Dédemszögöt* *Bessenyődi Andrásnak* hagyományozta. Ez ellen azonban *Makó László* nővére *Iona*, fia nevében tiltakozott, de sem *Bessenyődi*, sem *Makó Iona* nem jutott a helység birtokába, mert azt *János Zsigmond* 1563 augusztus 10-én *Nopsiczi Varkocs Tamásnak* adományozta. A török hódoltság alatt a *Telegdy*ek is tartottak hozzá jogot. 1601-ben *Szokol*i Péter nyert rá adománylevelet, a helység azonban ekkorára már elpusztult. Valószínűleg az 1596. évi tatárdulás alatt semmisült meg. 1647 táján a kiszombori lakosok használták földjeit. 1655 június 22-én *Wesselényi Ferencz* nádor e gazdátlan pusztát *Horváth-Kissevicz György* királyi titkárnak, *Csorgáll Ferencznek* és *Csór Györgynek* adományozta, 1662-ben pedig még egy adománylevelet állított ki *Balassa Imre* részére, a mi ellen azonban a korábbi adományosok tiltakoztak. A törökök kiűzése után beleolvadt a kiszombori határba. A község határában, a Maros partján feküdt a középkorban *Szilvaszegfalu*, mely eredetileg szintén a *Csanád* nemzetség birtoka volt. Az 1360. évi osztály alkalmával *Telegdy Tamás* érsek és öccse *Kelemen* mester nyerték. Később már nincs adatunk róla.

Klárafalva. A Maros mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 138, lakosaié 560, a kik mindnyájan róm. kath. vallásúak. Postája és távirója *Deszk*, vasúti állomása *Gizi* kitérő. Nevét *Szent Klára* tiszteletére épített templomától vette. A XV. század második felében a *Tömpösi* család birtokában találjuk. E család kihaltá után (1487) a leányágakra szállott. Az 1488. évi osztály alkalmával egy része *Tetétleni Györgynek*, a másik része *Amadéji Jánosnak*, a harmadik része *Kapitányfi Pálnak* jutott. Ezek ellen azonban *Vezensenyi Mihály* pert indított s a helység fele részét követelte. *Vezensenyi* még II. *Lajos* király alatt kezdte meg a pert, de közbejött a mohácsi vész, s így hosszú ideig kellett várnia. Végre 1543-ban *Ferdinánd* királyhoz fordult, de nem ért célzt, mert ez a vidék már 1541 óta *Izabella* királyné uralma alatt állott. Közbejött azután az 1550—1552. évi török hadjárat, mely alatt *Klárafalva* is elpusztult. A hódoltság alatt a kiszomboriak használták földjét. 1645-ben a pusztát III. *Ferdinánd* király *Kovács Jánosnak*, *Széll Mihálynak*, *Zólyomi Györgynek* és *Török Bálintnak* adományozta, de 1646-ban *Csorgáll János* is eszközölt ki magának nádori adománylevelet e pusztára. 1697-ben *Esterházy Pál* nádor *Hunyadi Andrásnak* és *Lászlónak*, továbbá *Péli Nagy Andrásnak* adományozta. 1700-ban a csanádi püspök is igényt tartott rá, de sem ő, sem az 1697. évi adományosok nem vehették birtokukba, mert a bécsi udvar a Marostól délre eső területet elszakította az országtól. Ettől kezdve *Klárafalvát*, *Szöreghez* tartozó pusztát, a temesvári igazgatóság bérbeadta. Első bérlője *Veliki Vászó*, szegedi kapitány volt. 1777 szeptember 6-án a csanádi tiszttartóság megengedte, hogy *Új-Csanádról* magyar dohánykertészek telepedjenek le a pusztára. Ezeknek az utódai a helység jelenlegi lakosai. 1801-ben *Klárafalvát* *Deszkkal* együtt báró *Gerliczy Ferencz* vásárolta meg. A község lakosai gazdakört és hitelszövetkezetet tartanak fenn. Keletre, a Maros partján állott egykor *Varsánytó* falu, mely a *Csanád* nemzetség ősi birtokai közé tartozott. Az 1256. évi osztály alkalmával a *Vaffajiak*, 1337-ben ezeknek utódai a *Makófalviak* kapták. Később a *Telegdy*ek is szereztek itt birtokokat. *Telegdy István* 1508-ban, itteni birtokaira új adománylevelet eszközölt ki. A török háborúk kezdetén a falu elpusztult. 1563-ban *János Zsigmond* fejedelem *Varkocs Tamásnak* adományozta. 1568—70-ben a *Telegdy*ek is fenntartották jogukat e pusztára, melyet ekkor *Török-Varsánytó* néven ismertek. A XVII. század folyamán többen nyertek rá adományt. 1701-ben *Dolny István* csanádi püspök is igényt tartott rá, de jogait nem érvényesíthette, mert a pusztát 1717 után a temesi bánósághoz csatolták.

Klári. A csenei járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 593, lakosaié 3286, a kik leginkább szerbajkúak és róm. kath. vallásúak. Postája, távirója és vasúti állomása helyben van. E község helyén állott a középkorban *Peterd* falu, mely-

ről első ízben az 1334. évi pápai tizedjegyzék emlékezik meg. 1470—72-ben Temes, 1479-ben Csanád vármegyéhez számították. A XV. század közepén Száti Balázs birtoka és ettől kezdve Kőcse sorsában osztozott. (I. Nagykőcsénél.) 1492-ben a Peterdi Pethő család bírt itt földesúri joggal. 1494-ben Nagylucei, a későbbi Dóczy Ferencz nyerte adományul a királytól. A XV. században még a Zokonai család is zálogbirtokos volt itt. 1515-ben Petherdi Gerard nevű nemes ember szerepel itt, kinek a családja valószínűleg innen származik. 1520-ban Bolyka Bálintnak Hodony sat. birtokába történt beiktatásánál Pethő Albert peterdi birtokos jobbágysai is jelen voltak. 1563-ban a Dóczy család még birtokos volt Peterden. A helység a hódoltság alatt nem pusztult el; az 1717. évi összeírásban a temesi kerületben, Peterda néven, 15 lakott házzal szerepel. Később elpusztult és lakosai elszéledtek, mert az 1723—25 évi gróf Mercy-féle térképen lakatlan helységnek van feltüntetve. A jelenlegi falu 1770—71-ben települt. Új lakosai szerbek és románok voltak, kiket gróf Clary-Aldringen temesvári kormányzó telepített ide, kinek tiszteletére a helységet Clary-falvának nevezték el, de a románok megtartották a helység régi magyar nevét s csupán Peterdára fordították el. Nemsokára azonban a román lakosok elköltöztek innen. 1801-ben a helység a zágrábi püspökség birtokába jutott és Verhovác Miksa zágrábi püspök egyháznemesinek adta hűbérül. Így jutottak azután a Pozojevich, Milosich, Jellasic és a gróf Nádasdy családok a helység birtokába, mely családok Petrinjéből származnak. Jelenleg Bezuk Lajosnak és Serbán Jánosnak van itt nagyobb birtoka és mindegyiknek a határban csinos úri laka. A görög-keletiek temploma 1841-ben épült. A 463 lélekből álló róm. kath. hitközségnek egy imaháza van csak a helységben. A község lakosai hitelszövetkezetet tartanak fenn. Ezenkívül még a szerb földművelőknek is van itt egy szövetkezetük és Jovanov Szilávkó és társainak egy nyersolajmotoros malmuk. A községhez tartozik Csillag-puszta, Zsidóháza, mely eddig Bozuk-puszta néven volt ismertes, Klári szőlők és Nádorháza-puszta.

Kőcse

Kőcse. Azelőtt Horvát-Kécsa. A csenei járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 169, lakosaié 1024, a kik közül 206 román, 598 horvát és 220 szerbajkú. Vallásfelekezetek szerint pedig 598 kath. és 426 görög-keleti. Postája és távírója Nagykőcse. Vasútállomása helyben van. A középkorban Temes vármegyéhez tartozott. Az 1470. évi oklevelek már Kőcse néven említik. 1494-ben egy Külső-kőcse nevű helységről is van adatunk. Birtokviszonyait Nagykőcsénél ismertetjük. A török hódoltság alatt nem pusztult el. Az 1717. évi összeírásban a temesvári kerület helységei között találjuk, csupán nyolcz házzal. 1801-ben a zágrábi püspökség birtokába jutott. Verhovác Miksa zágrábi püspök egyháznemesinek adta hűbérül s így jutott azután a Busán, a Dellimanics, a Kaurich, a Mixich és az Uzbasich családok birtokába. Később még a Kussevich és a Bedekovich családok telepedtek le a helységben. Jelenleg báró Kussevich Emilnek, báró Jordis Camillónénak, Dellimanich Lajos dr.-nak, Hekler Gyulának, Simontsits Andornak, Mixich Ottónak és Uzbasich Gáspárnak és Mixich Sándornak van itt nagyobb birtoka. Van a községben temetkezési egyesület, önkéntes tűzoltó-egylet, dalegylet és gazdasági hitelszövetkezet. A községhez tartozik Pusztahetény, mely 1891-ben vesztette el községi önállóságát s azóta mint pusztta Kőcséhez tartozik. Továbbá Pusztalányok, Kurjácaska, a hol Dellimanics Lajos dr. főispánnak csinos úrilaka van, Pusztantálháza és Pusztarét. E helység mellett emlegetik a középkori oklevelek az akkor Temes vármegyéhez tartozó Újfalut, melyet 1470-ben a Dóczyak (Nagyluceiek), továbbá Oláh Péter és Dési János nyertek adományul. 1497-ben a Majosi család itteni birtokrészeit Csáki Mihálynak zálogosította el.

Kumán.

Kumán. A szeged—karlova—nagybecskereki vasútvonal mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 1120, lakosaié 5693, a kik nagyrészt szerbajkúak és görög-keleti vallásúak. Postája, távírója és távbeszélő állomása helyben van. A hódoltságból lakott helységgé került ki. 1717-ben a becskereki kerülethez tartozott s ekkor 13 házat írtak össze. A Mercy-féle térképen Kumani alakban az elpusztult helységek között találjuk. 1750-ben a délmagyarországi kincstári puszták bérlő-társasága bírta bérben. 1752-ben a tiszta—marosi Határőrvidékről szerb határőrök költöztek ide és ekkor század-székhely lett. 1774-ben a kikindai kiváltságos kerülethez csatolták. De 1775—78-ban elégtelen szerb lakosai közül 36 család az épen alakuló dunai Határőrvidékre vándorolt ki. 1788-ban, a török háború kitörése után, a Balkánról menekülő családok közül 18 szerb család nyert itt elhelyezést. 1817-ben, a kikindai szabad terület többi községeivel együtt

kiváltságlevelet nyert. 1818-ig a kamara volt a helység földesura. 1876-ban Torontál vármegyébe kebelezték. 1854-ben a község felerésze leégett. 1873-ban a lakosság 10%-ka halt el kolerában. A görög-keletiek temploma 1823-ban épült. A község dülönevei közül említést érdemelnek a Tatár-út és a Szent-Király-dűlő. A Tatár-út-dűlőben 1906-ban Vuics Márk tanító, egy 6—7 kg. súlyú bronzbuzogányt talált, mely a Nemzeti Múzeumba került. Van a községben hitelszövetkezet, Baracskov Zárkónak pedig gőzmalma. Kumán és Melence táján feketett a középkorban Jánosi helység, melyről egy 1341-ben kelt oklevél emlékezik meg.

Kunszöllős. A zombolyai járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 239, lakosaié 498, a kik vegyesen német- és románajkúak, római katolikus és görög-keleti vallásúak. Postája és távírója Nagykomlós, vasúti állomása Nákófalva. Eredeti neve Konstanzia volt. Jelenlegi nevét 1888-ban nyerte. E helységet Nagyszentmiklósi Nákó János telepítette a XIX. század első felében. Ő volt a helység földesura is. 1903-ban nagyközséggé alakult. A lakosok olvasókört és római katolikus népszövetségi társaságot tartanak fenn.

Kübekháza. A törökkanizsai járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 344, lakosaié 1845, a kik vegyesen magyarok és németajkúak, római katolikus vallásúak. Postája és távírója helyben van, vasúti állomása Oroszlámos. E község 1844-ben települt és nevét a m. kir. udvari kancellária egyik tanácsosától, gróf Kübeck Károlytól vette. A kancellária a szőregi kir. kincstári tisztartóságot bízta meg a telepítési munkálatokkal, melyek 1843-ban vették kezdetüket. A telepítéskor kimondták, hogy kizárólag római katolikus magyar lakosok nyerneik településre engedélyt, 20 évi időtartamra. A telkek kiosztása a község végén felállított sátorban, sorshuzás útján történt. Az 1844. év tavaszán vették kezdetüket az építkezések. Idővel azután németek is költöztek a helységbe. Az első 20 év lejártával szó volt arról, hogy a kincstártól kincstári bérlők veszik át a község kül- és belterületét, mire a község küldöttséget menesztett Bécsbe a kancelláriához, hol azonban megnyugtató választ nyert. 1873-ban a község lakossága lépéseket tett a pénzügyminisztériumnál, hogy földjeit örök áron megválthassa. A megváltás tárgyában az egyezséget 1880-ban kötötték meg. Eszerint minden egyes telepes holdanként 100 frttal váltja meg a földjét. 1891-ben Kisbábát, mely azelőtt önálló község volt, önálló pusztai jelleggel Kübekházához csatolták. A községbeli templom 1879-ben épült. 1855 április 11-én a Tisza árja az összes vetéseket megsemmisítette. 1855 augusztus havában és 1866 őszén kolerajárvány pusztított. A lakosok 1894-ben nagy lelkesedéssel ünnepelték meg a község 50 éves fennállását. 1892-ben alakult a Kübekházi hitelszövetkezet. Van itt ezenkívül gazdakör, fogyasztási és értékesítő szövetkezet, függetlenségi kör és egy gőzmalom.

Lázár föld. A nagybecskereki járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 290, lakosaié 1897, a kik leginkább németajkúak és római katolikus vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. E helységet az Écskai Lázár család 1809-ben telepítette, kevéssel azután, hogy az Écskai uradalom birtokába került. A római katolikus plebánia 1803-ban keletkezett és ugyanakkor épült a templom is. 1848 előtt Lázár Zsigmond volt a helység földesura. Jelenleg gróf Harnoncourt testvéreknek, továbbá Zvirner Györgynek van itt nagyobb birtoka. Van a községben hitelszövetkezet, takarékpénztár, hitel- és előleg szövetkezet. A lakosok 1900-ban ünnepelték meg a helység 100 éves fennállását.

Lovrin. A perjamosi járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 900, lakosaié 3869, a kik legnagyobb részt németajkúak és római katolikus vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. E helységet a középkorban Lórántfalva, később, a XVI—XVII. században Lóránt és Lórántfalva nevek alatt említik az oklevelek. 1466-ban szerepel első ízben, Szárafalva helység határleírásánál. 1529-ben Balibég kifosztotta és felégette a falut. Lakosai elszéledtek és csak 1561-ben kezdett ismét benépesülni, ez időtájt Bácsmezei Miklós és Deszpot István voltak a földesurai. 1564-ben a csanádi püspök birtoka volt. 1561-ben szerbek telepedtek a helységbe, a kik még 1582-ben is itt laktak. Lakott hely volt a XVII. században is. Mikor 1653-ban gróf Pálffy Tamás lett a csanádi püspök, az egykori püspökségéhez tartozó falvakhoz hódoltató parancsot intézett s ezek közé tartozott Lórántfalva is. 1701-ben Dolny István csanádi püspök bejelentette e helységre való igényét s felvette birtokainak lajstromába, de nem kapta meg s a helységet Lovrin néven a temesvári kerületbe osztották be. Ekkor 18 házból állott. Nemsokára újból elpusztult s pusztaként tünteti fel a gróf Mercy-féle térkép is.

1760 körül a szerbek telepedtek ide, kik katonai igazgatás alatt állottak s a nagy-kikindai kerülethez tartoztak. 1777-ben bolgárok jöttek e helységbe, melyet *Lovrinác*, egy gazdag holgár után elneveztek *Lovrin*-nak. De a bolgárok már nem állottak katonai igazgatás, hanem a kincstár főnhatósága alatt. Magukkal hoztak egy szerb, est, Miskovits Mihályt, ki első plebánosuk volt. 1785-ben német családok költöztek e helységbe, nagyobb részt Elzászból, Lotharingiából. Ez utóbbiak alapították az ú. n. Új-utcát. A németek 10 éven át nem fizettek adót, de kötelesek voltak háború idején fuvart, szénát és zabot szolgáltatni. E németekhez később újabb települők csatlakoztak Nemetesánadról és egyéb környékbeli falvakból. A szerbek és bolgárok nem tudván velük megférni, elköltöztek innen, a szerbek már előbb, a bolgárok 1791—2-ben, egy részük Vingára és Szabadkára (Theresiopolis), úgy hogy a község 1792-től csupa németekből állott, kikre a kincstárnak mindig különös gondja volt. 1792-ben *Lipthay* Antal tábornok kapta Kisösszel (akkor Gottlob) együtt II. Lipóttól donációként és kastélyt építtetett magának. Fia báró *Lipthay* Frigyes szép fasorokkal ültette be birtokát és 1819-ben nagyszerű angol-kertet telepített. Jelenleg báró *Lipthay* Frigyesnek, *Telbisz* Imre dr-nak és *Reitter* Józsefnek van itt nagyobb birtokuk. A római katolikus plebániát 1777-ben alapították. A templom 1785-ben épült, báró *Lipthay* Frigyes 1829-ben megnagyobbította, a község tornyot építtetett hozzá, ő pedig toronyórát adományozott. Itt őrzik azt a lobogót, melyet *Lipthay* Antal tábornok az általa megnyert úpalánkai ütközetben a törököktől zsákmányolt, a miért azután 1789-ben a Mária-Terézia-rendet kapta. E községben több ízben lépett föl a kolera járvány és 1831-ben, három hónapig szedte áldozatait; az 1839 és 49-es évben is dühöngött. 1866-ban szeptembertől novemberig 62-en haltak el kolerában. Van a községben olvasóköri, gazdaköri, társasköri, parkegyesület, a délvidéki földművelő gazdáknak, a vörös-kereszt egyesületnek, a munkások rokkant és nyugdíjgyeletének fióknézete, több pénzintézet, így az önszegélyző-egylet mint szövetkezet, a takarékpénztár mint szövetkezet, a hitelszövetkezet és a népbank r-t. A községhez tartozik: *Lipthay*-major. A mai *Lovrin* vidékén feküdt a középkorban *Boltosfalva*, melyet I. Ferdinánd király 1560 július 16-án, Erdőkereki *Torkos* István és Tamás magvaszakadtával híveinek, *Bácsmegyei* Miklósnak, *Vizkeleti Andor* Tamásnak és *Csabay* Gergelynek adományozott. A *lovri*niak zöldség és gyümölcsstermelése igen nagy arányú, különösen a korai burgonya és az uborka az, a mit vonatszámra visznek elsősorban Berlinbe, a hol rendes vásári állásaik vannak, úgyszintén Bécsben is. Nagy a forgalom a nemesfajú csemegezőlőkben is, melyet előbb Bécsbe, később Erdélybe szállítanak. A korai cseresznyét és a mogyorót is vaggonszámra szállítják ki. Most tervezik az Aranka- és Galacz-csatornák felhasználását, hogy a határt a Maros vizével öntöz-hessék.

Lukácsfalva. *Lukácsfalva.* A Bega mentén, a Fehértó mellett fekvő magyar kisközség. Házainak száma 131, lakosaié 1025, a kik túlnyomóan római katolikus vallásúak. Postája és távirója Écska, vasúti állomása Écska—Zsigmondfalva. E helységet pusztaként Écskai *Lázár* Lukács 1785-ben telepítette be szerződéses dohánykertészekkel Écskáról és környékéről. Később 1838-tól *Lázár* Zsigmond tábornok volt e pusztta földesura. 1890-ben önálló községgé alakult. Az új községet több csapás érte. 1878-ban árvíz öntötte el, 1896-ban tűzvész pusztított benne, 1910-ben pedig kisebb kolerajárvány. Jelenleg gróf *Harmoncourt* Felixné szül. *Lázár* Marianna gyermekeinek van itt nagyobb birtokuk. A községben egy gőzmalom van és szivattyútelep, mely a gróf *Harmoncourt* uradalomhoz tartozik, valamint országos hírnevű halastó és mesterséges halászat. A községhez tartozik *Mária-Terézia*-major, *Sovajka*-major, *Új*-major (azelőtt *Újhodáj*) *Hunka* nevű fázán-telep.

Macedónia. *Macedónia.* A vármegye szélén, a Temes mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 239, lakosaié 1089, a kik leginkább románok és görög-keleti vallásúak. Postája és távirója Csák, vasúti állomása Rudna. A középkorban Temes vármegyéhez tartozott. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékekben fordul elő. 1363-ban *Macedóniai Dancs* volt a helység földesura. Midőn a nikápolyi csataveszteség után 1396-ban a törökök betörték az országba s egész Temesvárig nyomultak, egy ily porlyázó török csapatot a hagyomány szerint a helység határában vertek szét a magyar urak. 1406-ban *Macedóniai Dancs* fia *Miklós* a helység fele részét *Dóczy* Lászlónak adta. A XV. században a *Macedóniai*

családnak várkastélya is volt itt. 1478 óta a *Dóczy*ak bírták *Macedóniát*. A mohácsi vész után a *Macedóniai* család tagjai 1527-ben *Trencsén* vármegyébe vonultak, a helység pedig a török hódoltság alá került. Ez alatt a magyar jobbágyok kipusztultak és helyükbe románok telepedtek. A hódoltság megszűnte után, 1717-ben megtartott összeírás 50 lakott házat talált e helységben, melyet a csákvári tiszttartóság alá helyeztek. 1779-ben *Torontál* vármegyéhez csatolták. 1782-ben II. József *Macedóniát* *Vidák Joannovics* Tamásnak adományozta. *Vidák* nem tudván kincstári tartozásait törleszteni, 1792-ben eladta *Ruddai Nikolics* Jánosnak, *Torontál* vármegye országgyűlési követének. Ennek unokái *János*, *Péter* és *Sándor* megosztóván a törzsvagyonon, *Macedóniát* *János*, az idősebb testvér kapta. *Nicolics* *János*, a ki a szerb fejedelmi családból házasodott, 1854-ben osztrák bárói rangot nyert. Fia *Mihály* jelenleg a helység legnagyobb birtokosa. Az övé az az úrilak is, melyet báró *Nicolics* *Mihály* 1873-ban építtetett. Érdekes itt a rendkívül gazdag és szép agancs-gyűjtemény. Van benne körülbelül 250 szarvasagancs, 200 zerge és körülbelül 370 őzagancs. Vannak még fajdkakasok, vaddisznók, farkasok és sasfélék. 1887-ben a Temes az egész községet elöntötte, úgy hogy a lakosok csónakokon jártak. A görög-keleti románok temploma 1816-ban épült. 1904-ben leégett, de még ugyanaz évben ismét felépítették. A községhez tartozik *Macedóniai* *János*-major.

Magyarcsernye. Azelőtt *Magyar-Czernya*. A nagybecskerek—zombolyai vasútvonal mentén fekvő magyar nagyközség. Házainak száma 455, lakosaié 4130, a kik római katolikus vallásúak. Postája, távirója és vasúti állomása helyben van. A helység eredetileg a zombolyai uradalomhoz tartozó *Buzitova* nevű pusztán alakult. 1798-ban telepítette *Csekonics* *József* tábornok, a ki leginkább *Szeged* vidéki kertészeket hívott ide. A telep kezdetben csak kisszámú családból állott. Mivel *Rácz-Czernyától* egy órányira volt, felváltva *Buzitovának* vagy *Magyar-Czernyának* nevezték. *Csekonics* *József* tábornok halála után, 1824-től *Csekonics* *János* lett a helység földesura, a ki arra törekedett, hogy e pusztából rendes falut alakítson. 1828-ban tehát *Csősztelekről* újabb magyar telepeseket hívott *Buzitovára*. Az új települőkkel az uradalom 1829-ben 30 évre új szerződést kötött, melynek értelmében a szerződő telepítvényesek minden hold föld után évenként 3 pengő forintot tartoznak fizetni. 1828-ban iskolaházat is építtetett a község, mely ideiglenes imaházul is szolgált. 1829-ben keletkezett a plebánia is. 1842-ben tette le *Csekonics* *János* az alapkövet a templomhoz, mely 1844-ben készült el. 1831-ben kolerajárvány lépett fel és az elhaltak száma 392 volt. 1849 január 21-én az egész lakosság a *Maroson* túlra menekült a közeledő szerviánusok elől. Az ellenség az egész helységet üresen találván, azt kirabolta és felgyújtotta, ekkor égett el a plebánia levéltára is. Az elmenekült magyar lakosság csak 1849 május 7-én tért vissza elhagyott házi tűzhelyeihez. 1849 július havában ismét a kolera pusztított, mely augusztus hóban 87 áldozatot követelt. 1863-ban nagy volt az inség, míg ez tartott, *Csekonics* *János* földesúr a szűkölködők között naponként 30 kenyert osztatott szét s ezenkívül 5600 mérő búzát és 5000 forintot adott nekik kölcsönképen. 1869—72-ben nagy árvizek borították el a határt, úgy hogy a szomszédos községekkel csak csónakokon lehetett közlekedni. 1906-ban nagy tűzvész pusztított itt. Jelenleg gróf *Csekonics* *Endre* v. b. t. t. a helység legnagyobb birtokosa. A községben van önkéntes tűzoltóegyesület, hitelszövetkezet és *Megyeri* *András* és társai gőzmalma. Ide tartozik *Anda*-puszta, *Bozító*-puszta, *János*-major, *Nagyrókus*-puszta, *Öregház*-puszta, (azelőtt *Sztárhodáj*), *Csonka*-halom, *József*-major.

Magyarmajdány. Azelőtt *Majdán*. A törökkanizsai járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 164, lakosaié: 757, a kik római katolikus vallásúak. Postája, távirója és vasúti állomása *Oroszlámos*. E helység helyén a középkorban *Oroszlámos*, vagy mint eleinte nevezték *Oroszlános-monostora* állott. Alapítója *Csanád* nembeli *Oroszlános*. 1247-ben *Kelemen*ös bán fiának, *Pongrácz* ispánnak itt egy jobbágytelke volt. A *Csanád* nemzetség tagjai között végbement osztozkodás alkalmával *Oroszlános-monostort* az egész nemzetség közös birtokának hagyták. A monostor elpusztulása után azonban 1337 június 11-én *Oroszlánost* is felosztották. A *Telegdy*ek kapták a keleti részét, a *Makófalviak* a nyugatit. 1360-ban a *Telegdy*-rész *Miklós* főispán fiaie *György* és *Miklós*é lett. A *Telegdy*ek eladogatván itteni birtokaikat, a XVI. század elején már csak *Telegdy* *Istvánnak* voltak itt részei, a melyekre 1508 május 22-én királyi megerősítő levelet eszközölt

ki. 1536-ban még oly jelentékeny helység volt, hogy Oláh Miklós a vidék legnevezetesebb falvai között sorolja fel. Ekkortájt épült fel kőfalakkal megerősített kastélya, melynek nyomai Magyarajdány község temetőjében és környékén most is megvannak. Mindemellett a törökök 1550 szeptember havában ellentállás nélkül birtokukba kerítették s átadták Petrovics Péternek, a ki ide őrséget helyezett. Néhány hét múlva Varkocs Tamás kiverte innen Petrovics embereit, de az erőd nem sokáig lehetett Ferdinánd birtokában, mert 1557—58-ban már a temesvári vilajetba tartozott s ekkor a temesvári defterdár 45 magyar családfőt írt itt össze. 1559-ben földesurai János Zsigmondhoz pártolván, Ferdinánd megfosztotta őket itteni birtokaiktól s azokat az 1559—60. években többeknek eladományozta. 1561-ben Kerecsényi László is kapott itt egy részt, ki azonban az egészet, mely ekkor városként szerepelt, Gyula vára számára foglalta el. 1562-ben a város egy része Osztopáni Balassa Bálint birtokába jut, de a Telegdy család még 1568—70-ben is fenntartotta jogát e birtokra. A hódoltság alatt 1582-ben még kilencz magyar pásztoremler lakta. Mikor a magyarság innen kivészett, szerbek telepedtek le helyére. 1647-ben *Voxith-Horváth* István, *Petőfalvi* Pető és *Ladányi* Ferencz adománylevelet nyertek rá. A XVII. század végén elpusztul, de csakhamar új települők szállották meg és a helység régi magyar neve helyett a török Majdán név terjedt el, mely piacot jelent. A lakosok azonban nem lévén megelegedve helyzetükkal, 1748-ban azt kívánták, hogy lejjebb költözködhessenek. A csanádi tiszttartói hivatal 1773-ban Magyarajdányba dohánytermelő magyarokat telepített a Kunságból, Szegedről és Hódmezővásárhelyről. A bébi uradalommal együtt azután *Batthyány* Ignác erdélyi püspök birtokába került. 1882-ben gróf *Batthyány* József a dézsmatized és a szolgálmányok megváltását követelte a községtől, a mit azonban a lakosok megtagadtak. Ebből hosszú per keletkezett, mely után a lakosokat mintegy 180.000 forint megfizetésére kötelezték. Oroszlános monostoráról a Csanád nemzetség 1256. évi osztálylevele, mint fennállóról emlékezik meg. E monostor volt egyúttal a Csanád nemzetség temetkező helye is. Valószínű, hogy 1280-ban a kunok pusztították el. A község lakosai gazdakört és hitelszövetkezetet tartanak fenn.

Magyarpadé.

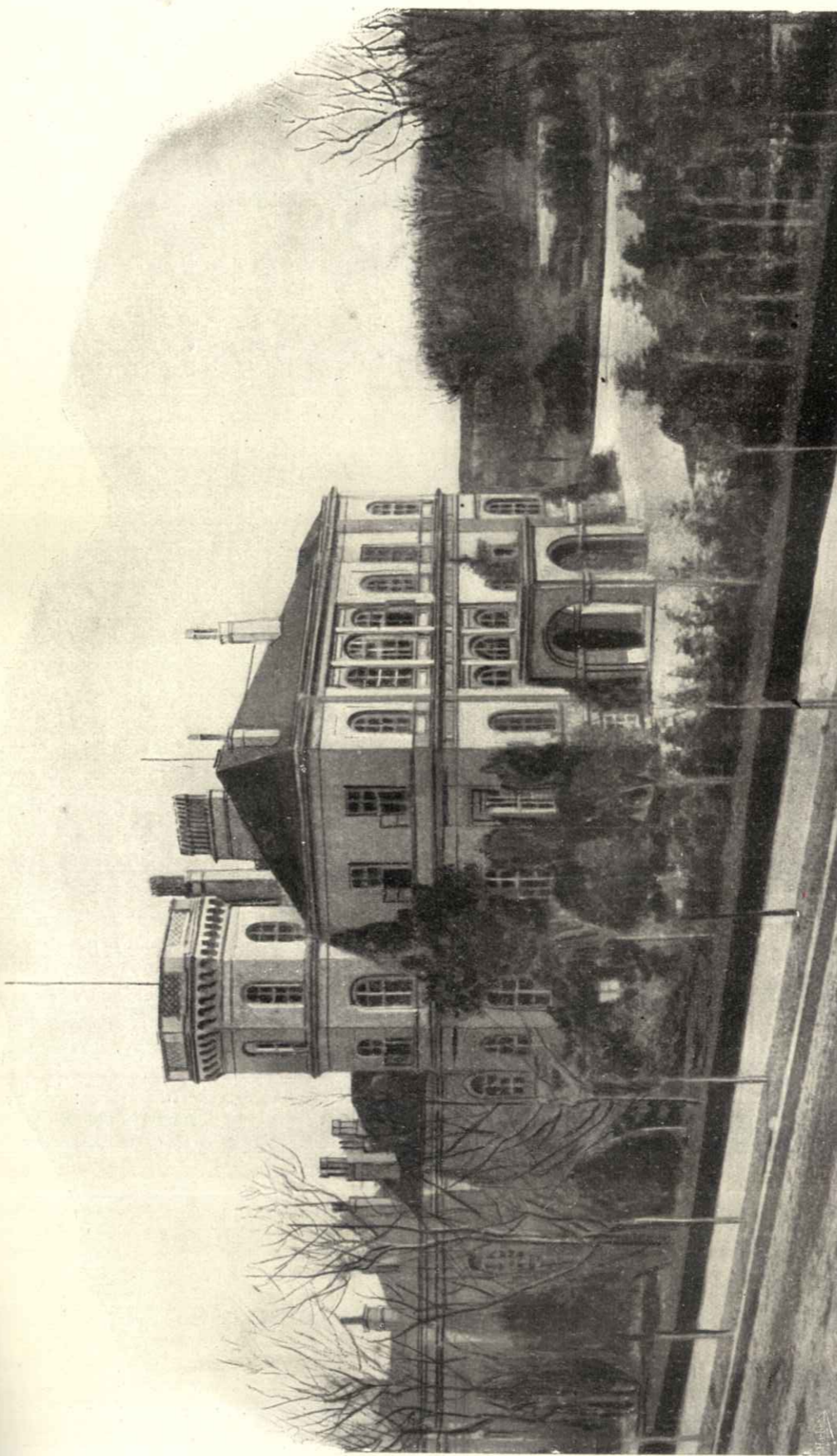
Magyarpadé. A Tisza és az Aranka összefolyásánál fekvő magyar nagyközség. Házainak száma 353, lakosaié 2.019, a kik római katolikus vallásúak. Postája, távirója és vasúti állomása Padé. A község az újabb időkben települt. Első földesura Padéi *Diván* György volt, a ki 1810-ben itt házat is építtetet, mely jelenleg *Herczl* Lászlár tulajdona. Eleinte puszta volt. 1872-ben alakult önálló községgé. A római katolikus templom 1842-ben épült. Jelenleg özvegy *Perlesz* Sándornénak, *Kufler* Lipót örökösének, *Hirschenhauser* Mórnak és *Dungyerszky* Nováknak van itt nagyobb birtokuk. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn és *Árpádfy* Antalnak gőzmalma is van itt. A határban, ott, a hol a Harangod (ma Aranka) a Morotva tóba ömlött, feküdt a középkorban *Harangod* falu. Akkortájt e helyet, még a falu keletkezése előtt, *Harangod* fokának, *Harangod* tövének nevezték. Első ízben a község 1211-ben mint Morotvával határos helyként szerepel. 1256-ban *Harangodtöve* néven a Csanád nemzetség birtokában találjuk. Az ez évi osztályalkalmával a *Kelemenös* fiak nyerik. 1333—1334-ben már plebániával is bírt. További adatok nincsenek róla. A jelenlegi Arankaparti tanyák helyén feküdt *O-Padé* község is. Magyarpadéhoz tartoznak Arankaparti tanyák, *Betlehem-puszta*, *Györgymező*, *Kispezér*, *Konczhát*, *Láp-puszta*, *Morotva-puszta*, *Nagypezér*, *Sulymospartipuszta*, *Sulymos-puszta*, *Szathmár-puszta*, *Székes-tanya*.

Magyarszentmárton.

Magyarszentmárton. A Bega-csatorna mellett fekvő magyar kisközség. Házainak száma 164, lakosaié 807, a kik római katolikus vallásúak. Postája, távirója és vasúti állomása Ótelek. 1806-ban telepítettet a kincstár; 1872-ig Szerbszentmártonhoz tartozott, azóta Ótelekhez. 1838-ban már 874 lakosa volt, a kik dohánykertészettel foglalkoztak. Ekkor a kamara földesuri hatósága alá tartozott. 1851-ben keletkezett a helyi káplánság, melyből 1856-ban plebánia alakult. A község lakosai tejszövetkezetet és gazdakört tartanak fenn.

Magyarszentmihály.

Magyarszentmihály. Az Óbega mentén fekvő magyar nagyközség. Házainak száma 146, lakosaié 929, a kik róm. katolikus vallásúak. Postája Jankahid, távirója Béga-fő. Az 1723—25. évi gróf *Mercy*-féle térképen a becskerek-i kerületben, a lakatlan helységek között találjuk. 1750-ben kincstári puszta, melyet a délmagyarországi kincstári puszták bérlő társasága bírt bérben. 1838-ban még népes puszta, 828 magyar lakossal, a kik dohánykertészettel foglalkoztak. Ekkor *Kiss*

Nagyszentmiklós. — Gróf Nákö Sándor kastélya.

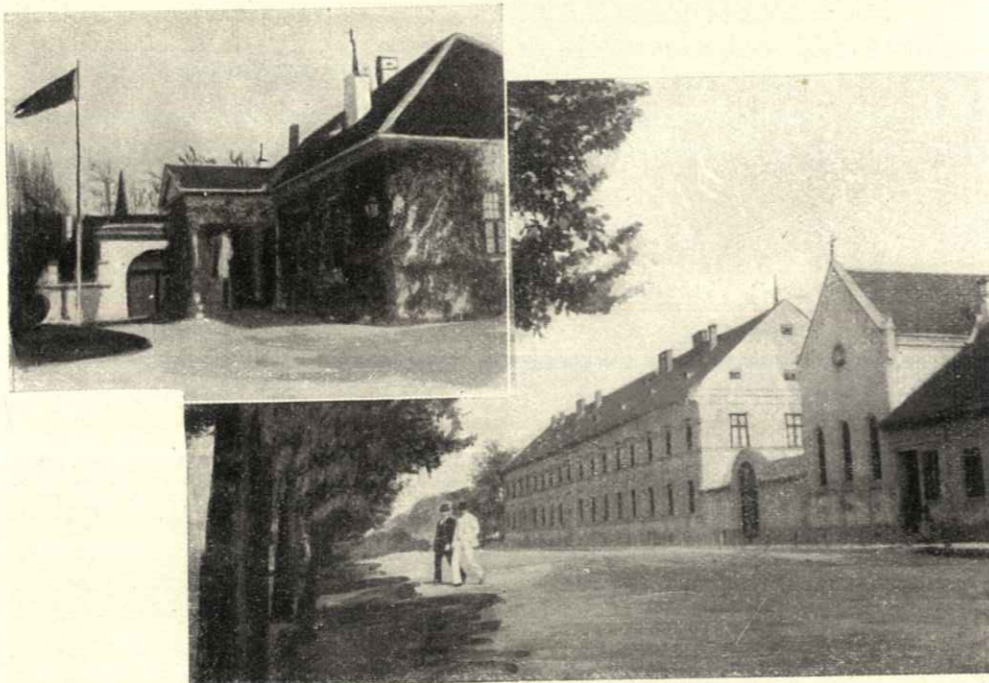
Nagyszentmiklós. — 1. és 2. Részletek a gróf Nákó-féle alapítványi közkórházból. — 3. A község háza.

Nagyszentmiklós. — A földmíves-iskola.

Nagyágj. — Báró Dániel Ernő kastélya.

Nagykomlós. — San Marco hercegné kastélya és az általa alapított leánynevelő-intézet.

Ernő eleméri uradalomához tartozott. 1908-ban nagyközséggé alakult. Jelenleg *Farkas Gézá*nak, *Jekelfalussy Zoltán*nének és *Szent-Ivány Zoltán*nének van itt nagyobb birtokuk. A községben van gazdakör és hitelszövetkezet. Ide tartozik Szentmitra-tanya is.

Máriafölde. Azelőtt Nagyteremia. A nagykikindai járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 531, lakosaié 2982, a kik nagyrészt németajkúak és római katolikus vallásúak. Postája, távirója és vasúti állomása helyben van. A mai Máriafölde és Teremi helységek helyén állott a középkorban *Kutas-Teremi* falu. Eredeti neve Terem volt, mely szó a régi magyar nyelvben nemcsak nagy szobát, hanem udvart is jelentett. E szerint a Délvidéken gyakori Teremi teljesen megfelel az udvari helynévnek. 1450-ben *Töl János* és *Teremi Gáspár* bírták, a kik egy hatalmaskodási perben tanuként szerepelnek. Később a *Kutasi* család birtokába került és innen nevezték a XVI. században *Kutas-Terem*nek. Az 1550—1552. évi hadjáratok alatt magyar lakosai elköltözködtek s helyükbe szerbek telepedtek. A temesvári defterdár 1557—58-ban 23 szerb lakost írt itt össze. Ekkor a csanádi nahiába (járás) tartozott. Földesura 1561 és 1564-ben *Kutasi István* volt. 1582-ben 20 szerb lakosa volt, a kik összesen 8600 juhot tartottak. Lakott helység volt 1647-ben is, mikor a garamszentbenedeki konvent *Voxith-Horváth Istvánt*, *Petőfalvi Petőt* és *Ladányi Ferenczet* iktatta be a falu birtokába. Ezekről a falu felelését 1658-ban *Szelényi János* honti alispán szerezte meg, a ki unokaöccsének *Gerhárd György* megyei jegyzőnek engedte át. Még 1717-ben is 19 házból álló falu volt és ekkor a temesvári kerületbe osztották be, de a Temesvár visszafoglalásáért indított hadjárat alkalmával elnéptelenedett. A gróf *Mercy-féle* térkép már pusztaként tünteti fel, Teremia néven. A temesvári igazgatóság azután bérbeadta a temesvári marhakereskedőknek. A régi Teremia-pusztá helyén 1769-ben két helység keletkezett: *Marienfeld* (Nagyteremia) és *Albrechtsflur* (Kisteremia), mindegyik 80—80 házzal. A telepítést Neumann temesvári igazgatósági tanácsos intézte. Az új telepések Wesztfáliából, Elzászból és Lotharingiából származtak. Nagyteremiát a kincstári jószágok elárverezése alkalmával 1781-ben *Nákó Kristóf* vette meg. 1838-ban *Nákó János* volt a földesura. Az itteni római katolikus plebániát 1770-ben állították fel és a templom 1787-ben épült. A községben álló Szentháromság szobrot 1809-ben állították fel közköltegen. Van a községben kaszinó-egylet, iparos- és kereskedő-egylet, társaskör, dal- és zeneegylet, önkéntes tűzoltóegylet, takarékpénztár, önszegélyző- és temetkezési egylet. *Kreuter György* és *Zimmer György* czirokseprőgyára, *Götz János* és fiai gőzmalma, *Denuel János* fűrésztelepe és *Löwy M. L.* keményítő gyára. A lakosok jólétét nagyban előmozdítja az utóbbi időben fellendült szőlőművelés. 1875-ben a község határában érdekes aranyleletre bukkantak, mely a Nemzeti Múzeumba került. *San Marco* hercegné született *Nákó Mileva* grófnő 1908-ban a Paulai Szent Vincze szabályait követő apácákat telepítette le a helységben és kolostort építtetett számukra, a mely hat osztályú katolikus elemi népiskolával van kapcsolatban.

Melenze. A Ruzsanda-tó mellett fekvő nagyközség. Házainak száma 1661, lakosaié 9292, a kik leginkább szerbajkúak és görög keleti vallásúak. Postája, távirója és vasúti állomása helyben van. E helységet pusztaként szerepelteti az 1723—25. évi gróf *Mercy-féle* térkép. 1750-ben a délmagyarországi kincstári puszták bérlő-társasága bírta bérben. 1751—52-ben települt be és ekkor a felosztott tiszta—marosi Határőrvidékhez tartozó határőrök szállották meg. 1774-ben a kikindai szabad kerülethez csatolták, de a nagyrészt határőrökből álló lakosság nem lévén megelégedve új helyzetével, 1775—78-ban 115 család a szervezés alatt álló dunai Határőrvidékre vonult. 1788-ban, a török háború kitörésekor, a Szerbiából menekülők közül 32 család nyert itt elhelyezést. 1817-ben, a kerülethez tartozó többi községekkel együtt szabadalom-levelet nyert. Mindvégig a kamara volt a helység földesura. 1876-ban Torontál vármegyébe kebelezték be. A községet az újabb korban több csapás érte. 1869-ben az árvíz a község határából 10.000 holdat öntött el, 1873-ban kolerajárvány lépett fel a helységben, melynek 800-an estek áldozatul. Kisebb mértékű kolera járvány volt 1893-ban is. 1888-ban nagy tűzvész pusztított itt, mely alkalommal 150 épület hamvadt el. A görög-keletiek temploma 1790-ben épült. Jelenleg *Mihalovits Ödön* dr-nak, *Janopolyai Bibits Pálnak*, *Nikolits Szvetozárnak* és *Ityurup Nikának* van itt nagyobb birtoka. A lakosok önkéntes tűzoltó-egyesületet, szerb nőegyletet, temetkezési egyletet, szerb olvasó-egyletet, szerb dalárdát, takarékpénztárt és hitel-

szövetkezetet tartanak fenn. Itt van *Teodorovits* Dusán téglagyára, *Muntyán* Jefta és társai téglagyára, *Gruity* Obrád gőzmalma és *Lozanity* Uros nyersolajőrleje. A községi dűlőnevek közül említést érdemel a Hadnagydomb nevű terület, mely a hagyomány szerint egy hadnagy vezetése alatt álló katonai őrállomásnak a táborozó helye volt s az e tábor körül fekvő földterületet az őrállomást vezető hadnagy hasznélvezte. A községhez tartozó lakott helyek: Kentra-szőlők Melenczei-kültelep, Melenczei-tanyák, Peszkarai-szőlők, *Ruszanda fürdő*. Ez a messze földön híres iszapfürdő a község mellett fekszik. Iszapját és vizét a Ruszanda nevű tó szolgáltatja, mely félkör alakban, szintén a község alatt terül el. A tó partja a fürdő felől parkirozva van. Árnyas ligete és kiterjedt sétahelyei kellemes pihenőkkel kínálnak. A parkban négy szálloda-épület áll, a fürdőház és a nagy díszteremmel, vendéglővel, tágas fedett és nyitott terasszal ellátott gyógyterem-épület. A fürdőzők kényelméről gondoskodik a vonatok naponta négyszer közlekednek, összeköttetésben vannak a főbb vonalakkal, a tiszai és dunai hajókkal. A postát naponta háromszor kézbesítik. A fürdőben való tartózkodás és gyógykezelés költségei nagyon mérsékeltek és különösen a közép osztály keresi fel előszeretettel, ha rászorult csodahatású iszapjára és vizére, mely gyógyeredményében azonos a Pöstyén és Szt. Lukács iszapfürdők gyógyerejével. Az iszap és a víz gyógyerejét különösen köszvényben, idült ízületi rheumában, a scrophulosis minden alakjában szenvedők, úgyszintén minden kenő gyógymódnak ellentálló bőrbetegségek, különösen psoriasis és prurigóban szenvedők, továbbá rendellenes vérzésben szenvedő nők és idegbetegségek igen magasztalják. Speciális hatása a csontbántalmaknál: caries-necrosisnál a leghíresebb nemzetközi fürdőkét felülmúlja. Az idült lues-bántalomnál mint utókéúra kitűnő sikert mutat fel és e czélra külön kabinok állanak rendelkezésre. Bolemann híres fürdő- és gyógyvíz-speczialista szerint »vize annyira telített nátriumsókkal, hogy hozzá hasonlót hiába keresünk egész Európában (kivéven a terménysóvizeket, még a tengerben sem találunk annyi sót). Ennélfogva e fürdő páratlanul mondható és e tó magyar különlegesség.« A fürdőnek állandó orvosa van.

Módos.

Módos. A Temes folyó mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 845, lakosaié 4978, a kik közül 600-an magyarok, 2700-an német- és 1500-an szerb-ajkúak és 720-an bolgár-ajkúak. Vallásra nézve a római katolikusok vannak túlsúlyban. Postája, távirója és vasúti állomása helyben van. Itt van a hasonnevű járás székhelye is. Járásbírósága is van. A helység első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékekben fordul elő s így már akkor is egyházas hely volt. E tizedjegyzékekben *Madus*, egy 1338. évi oklevélben *Mod*, 1371-ben *Mados* alakban szerepel. A XVI. században Keve vármegyéhez tartozott. A hódoltság alatt nem pusztult el. Az 1717. évi összeírás alkalmával, a becskerek kerületben, 50 lakott házzal van felvéve. A Mercy-féle térképen is lakott helyként találjuk. 1781-ben kincstári jószág volt, melyre a zágrábi káptalan nyert adományt. 1783-ban szerb lakosainak egy része a Határőrvidékre költözött és helyükbe németek telepedtek. 1805 szeptember 6-án országos, 1812 március 20-án hetivásárok tartására nyert szabadalmat. Mindvégig a zágrábi káptalan volt a földesura, melynek egy 1795-ben épült kastélya is van itt. A községbeli két templom közül a római katolikus templom 1795-ben, a görög-keletieké 1712-ben épült. Az ezredéves ünnepek alkalmával a község emlékoszlopot állított fel. Van itt József kir. herceg szanatórium-egyesület, a délmagyarországi földművelők gazdasági egyesületének fiókja, tejszövetkezet, kaszinó, polgári olvasóköri, több takarékpénztár, két téglagyár és két gőzmalom. A községet villamos áram világítja meg. Pavillon-rendszerű közpórházában az ország összes trachomás elmebetegéi vannak elhelyezve. A községhez tartozik: Alsóóregy, Kálmán-telep.

Mokrin.

Mokrin. A szeged—temesvári vasútvonal mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 1780, lakosaié 9279, a kik közül 838-an magyarok, 1603-an német- és 6833-an szerb-ajkúak. A vallásfelekezettek közül a római katolikusok és a görög-keletiek vannak többségben. Postája, távirója és vasúti állomása helyben van. Eredeti neve *Homokrév* volt. A régi falu a Harangod (ma Aranka) partján feküdt s ennek homokos medrétől nevezte el a nép az itt közlekedő révet. A Csanád nemzetség birtoka volt. Az 1256 december 17-én végbement osztokodáskor a *Vajfajaknak* jutott osztályrészül, ezeknek utódai azonban elcserélhették valamely más birtokért a Kelemenösi *Telegdyekkel*, mert az 1360. évi osztokodáskor Telegdy Lőrincz fiainak Jánosnak és Tamásnak jutott. 1495 február 28-án

Telegdy András a maga részét *Bodófalvi* Ferencz deáknak zálogosította el. Egy másik rész *Csáki* Gábor birtokába került, a ki azt 1549-ben zálogba adta *Bakócz* Tamás érseknek. Telegdy 1508-ban itteni birtokaira új adománylevelet nyert. A XVI. században *Ivancsivics* Péter szerzett itt birtokokat. A török hódoltság alatt a magyar jobbágyok kipusztultak és helyükbe szerbek telepedtek. Az 1557—1558. évi adóösszeírásakor 30 házból állott és lakosai szerbek voltak. Telegdy László és György hűtlenség következtében itteni birtokaikat, melyeket a király *Béla-vári* Jánosnak és Telegdy Gáspárnak adományozott. 1564-ben Telegdy István és *Palatics* János voltak a földesurai. A török uralom alatt a lakosok leginkább pásztorkodással foglalkoztak. 1582-ben csak 10 szerb és két magyar juhász lakta a falut. 1647 körül *Szell* Pál szendrői katona bírta egy részét, a másik része pedig *Tar* Gáspáré volt, kinek magvaszakadtával a nádor *Döry* Istvánnak és *Török* Andrásnak adományozta azt, 1655-ben azonban *Lessenyei Nagy Ferencz*, *Milojkovic* Miklós és *Dienes* György is királyi adományt kaptak reá. A XVII. század végén a falu elpusztult. 1723-ban már *Mogrin*, *Mokrin* a neve. A temesvári bánsági igazgatás, 1751 szeptember 22-én, a marosi határőrvidéki szerb családoknak, a kik nem akartak a vármegyei igazgatás alá jutni s Arad és Csanád vármegye területéről elköltöztek, *Mokrin* és *Szentes* (a régi *Szentelt* község helyén) pusztákat jelölt ki letelepedési helyül. Az utóbbin épült fel a mai *Mokrin*. 1753-tól egy század polgárkatonaság székhelye lett. 1778-ban, mikor már lakossága 1906 lélekre rugott, kilencz család az újonnan szervezett dunai Határőrvidékre vándorolt. *Mokrin*, melyet a szerbek és a magyarok a rajta keresztül folyó árokról *Gyukosinnak* is neveztek, 1837-ben országos és hetivásárok tartására nyert szabadalmat. Az 1848—1849-iki szabadságharc alatt két véres ütközet folyt itt le. 1849 április 22-én *Derra* honvédőrnagy, ezer emberével, 2000 szerb felkelőn diadalmaskodott, másnap április 23-án pedig *Perczel* Mór honvédtábornok fényes győzelmet aratott a *Supan* vezérlete alatt álló 15.000 felkelőn. Jelenleg *Weiler* Rezsőnek, *Ekkert* Gyulának, *Novakov* Lyubkónak és *Erling* Ottó dr.-nak van itt nagyobb birtokuk. A négy görög-keleti plebánia 1752 óta áll fenn. A főtemplom 1768-ban épült és 1834-ben megnagyobbították. A római katolikus hívek 1800—1810 között költöztek ide, templomuk 1858-ban épült. Van a községben önkéntes tűzoltóegylet, hitelszövetkezet, két takarékpénztár, két gőzmalom, egy téglagyár és egy fűrésztel. A községhez tartozik *Czintula-tanya*, *Kádár-tanya*, *Veiler-tanya*, (azelőtt *Papir-tanya*). A hajdani *Homokrév* mellett állott a középkorban *Veresegyháza*, melyet a *Telegdy* család telepített. E faluról az 1360 és 1582. évekből vannak adatok. 1582-ben három szerb juhász lakta. További sorsa ismeretlen. A mai *Mokrin*-től délnyugatra, azon a tájon, a hol a *Szentes* nevű szőlőhegyek vannak, feküdt a középkorban a *Szentelt* nevű város. Eredetileg a kun *Szentelt* széknek volt a fővárosa s ment volt mindennemű földesúri szolgáltatástól. Vásárjoggal bírt és heti piacait egy 1384. évi oklevél tanúsága szerint, minden szerdán tartotta. 1429 augusztus 24-én itt tartotta törvénytörvényesét *Hédervári* Lőrincz királyi főlovászmester, a jászok és a kunok bírja. *Zsigmond* uralkodása alatt a város a királyra szállott, a ki azt 1433-ban *Kunszöllössel* együtt átadta *Csalapia* Dávid török császári hercegnek, a ki nővérel együtt ide jött lakni. Ekkorra már a kunok elköltöztek innen s helyükbe jobbágyok telepedtek. *Mátyás* király 1460-ban *Dóczy* Péter kevei és *szentlászlói* várnagynak, *Dóczy* László szörényi bánnak és *Dóczy* Imre udvari vitéznek adományozta. 1536-ban még jelentékeny helység volt. Egy részét 1551-ben, a *Dóczy-örökség* révén, *Csulai Móré* Katalin: *Feledi* Eustachné bírta, a másik része pedig 1552-ben a temesvári vár tartozéka volt, a harmadik rész *Telegdy* László és *György* birtokába került, de hűtlenségük következtében az ő részüket I. *Ferdinánd* király 1558-ban *Béla-vári* Jánosnak és *Telegdy* Gáspárnak adományozta. A helység negyedik részét pedig, a szinte hűtlenségbe esett *Hagy-mási* Kristófét, *Kerecsényi* Lászlónak adományozta. A Csanád vármegyei adórovó 1560-ban a megközelíthetetlen helységek közé sorozza. A török világban nem pusztult el. 1582-ben szerb juhászok lakták, a kik a helység régi nevét *Szentulyára* változtatták. 1647-ben ismét lakott hely volt. 1655-ben a király *Lessenyei Nagy Ferencz*nek és *Milojkovic* Miklósnak adományozta. 1717 után a temesvári igazgatóság bérbeadta. 1751-ben néhány marosi határőrvidéki család telepedett le e pusztára, melynek ekkor már *Szentes* volt a neve. Az új telepet azután *Mokrin*-nak nevezték el.

Molyfalva. Azelőtt *Mollyfalva*, *Molidorf*. A zombolyai járásban fekvő kis-
Molyfalva.

község. Házainak száma 221, németajkú, római katolikus vallású lakosaié 1063. Postája helyben van, távirója és vasúti állomása Magyarcsernye. E községet 1832-ben telepítette gróf *Zichy-Ferraris* Ferencz. 1838-ban még gróf *Zichy-Ferraris* Ferenczé, később évtizedeken át herceg *Chambord* Henrik francia trónkövetelő birtoka, a kinek báró *Billot* Cyrill volt a jószágkormányzója. Utána a *Pármai hercege*, a ki a temesvári parcellázó banknak adta el. A község lakosai gazdasági egyesületet, olvasókört és hitelszövetkezetet tartanak fenn. A római katolikus imaház 1849-ben épült. 1871 február 1-én árvíz borította el a határt, 1873-ban pedig kisebb mértékben a kolerajárvány lépett fel, melynek 15-en estek áldozatul.

Nagybikács.

Nagybikács. A nagyikindai járásban fekvő kisközség. Házainak száma 70, lakosaié 406; közülük 154-en magyarok, 239-en németajkúak s túlnyomóan római katolikus vallásúak. Postája Basahid, távirója és vasúti állomása Karlova. A középkorban is már *Bikács* néven említik az oklevelek. A XIV. században a Gyertyánosi *Chep* és a Bikácsi *Chep* családok osztozkodtak rajta. 1406-ban *Kajándi* Pál özvegye Katalin zálogba bírta a Gyertyánosiak itteni birtokrészeit. 1422-ben a *Bikácsi* családé. 1442-ben a Gyertyánosi *Csépi* (*Csep*) család szerepel egyik földesuraként. Az 1440—1450. években egy Bikácsi *Gyeke* család is szerepel Torontál vármegyében, mely előneve után ítélve, itt szintén birtokos lehetett. 1561—64-ben *Kerecsényi* László gyulai várnagy és *Olcárovcics* Demeter kapitány voltak a földesurai. A török hódoltság alatt elpusztult, de az 1761. évi térkép szerint már ismét lakott hely volt. 1804-ben *Karátsonyi* Lázár 40 magyar családot telepített ide. Azóta a községet, az alapító emlékére, a közhasználatban *Karátsonyi-falvának* is nevezik. 1816-ban árvíz pusztított a helységben. *Karátsonyi* Lázár az 1817—18. években ismét benépesítette 60 magyar és német családdal. 1838-ban *Karátsonyi* Lajos volt a helység földesura, később pedig *Karátsonyi* Guidó. A lakosok egyrésze 1891-ben Felsőmuzslyára költözött.

Nagycsanád.

Nagycsanád. Azelőtt Szerb-Csanád. A Maros balpartján fekvő nagyközség. Házainak száma 1048, lakosaié 5710, a kik közül 153-an magyarok, 2048-an német-, 1856 román-, 1653-an szerbajkúak, római katolikusok, görög-katolikusok és görög-keleti vallásúak. Egyike a legrégebb helységeknek, mely már Szent István király uralkodása alatt is nevezetes szerepet játszott. A legrégebb oklevelekben *Marosvár* név alatt találkozunk vele. Szent István király uralkodása alatt *Ajtony* törzsfőnök tartományának volt a székhelye, a ki itt az akkori Görögországból, Viddin környékéről hozott építőmesterekkel templomot, palotát és monostort építtetett. A mint *Ajtony* hatalma mindegyre félelmetesebbé vált, Szent István *Csanád* ispánra bízta megfékezését. *Csanád* ispán a nagyözi sikon levervén *Ajtonyt*, a ki a csatában életét vesztette, *István* király *Marosvár* vidékét külön vármegyévé alakította s igazgatását *Csanád* ispánra bízta, megparancsolván neki, hogy az új vármegyét *Csanád* vármegyének nevezzék. 1030 táján *Marosvárt* püspöki székhelyül jelölte ki és *Gellértet* nevezte ki az első csanádi püspöknek. Ezzel *Marosvár* felvirágzásának az alapját is megvetette. *Gellért* építtette a székesegyházat, a püspöki palotát, a káptalan lakát, majd a Boldogságos Szűz tiszteletére is külön monostort állíttatott. E nagyarányú építkezések részére Olaszországból hozatott kézműveseket, a kik *Marosvárot* letelepedtek. Ezek építték a régi vár helyén *Csanád* várát, melyben *Csanád* ispán magának kényelmes lakóházat emelt. 1043-ban *Aba Sámuel* király is *Csanádra* érkezett, hogy itt töltse a húsvéti ünnepeket. A XIII. század elején, mikor *Anonymus* élt, a várat már *Csanád* várának nevezték s ekkor már a helység is *Csanád* nevet viselt. 1241 tavaszán a Maros mentén Erdélyből érkező tatárok, *Budzsik* vezérlete alatt, a várat elfoglalván, az egész helységet feldúlták és elpusztították. De a Lád nemzetségbeli *Bulcsu* püspök, a ki a tatárok elől még idejekorán elmenekült, a pusztítás után székhelyére visszatérve, az ezután még tíz évnél tovább tartó püspöksége alatt helyreállította az elpusztult várost. 1278 június 19-én, mikor IV. *László* itt tartózkodott, a város már ismét jelentékeny hely volt. 1322 május 22-én *Róbert Károly*, 1366 július 9-én *Nagy Lajos*, 1394 november 13-án, majd 1436 április 18-án *Zsigmond* király időzött falai között. *Hunyadi János* kormányzó, a ki *Csanád* vármegye főispánja is volt, az 1443—1451 közötti években több ízben tartózkodott itt. 1455 szeptember 23-án *Kapisztrán János* fordult meg *Csanádon*. 1456 december 9-én V. *László* király is *Csanádon* időzött. Az 1417 óta mindegyre aggasztóbbá váló török beütések következtében *Hangácsi Albert* csanádi püspök

1459-ben a várost sáncokkal és kőfalakkal vévette körül. 1462-ben, midőn *Mátyás* király a Havasalföldön táborozó törökök elleni útjában *Csanádra* érkezett, a várfalak már fennállottak. 1495-ben *Mindenszentek* napján, II. *Ulászló* király tartózkodott *Csanádon*. 1514 május havában *Dózsa György* vette be a várost, a káptalan tagjait legyilkoltatta, a templomokat feldúlta és a házakat felégettette. *Csaholyi* Ferencz püspök nagy áldozatok árán helyreállította a várost, melyet 1528—29-ben *János* király látogatott meg; 1530-ban a vár a németek kezére került, majd ismét *János* király vette birtokába. Midőn *Fráter György*, Erdély kormányzója, *Ferdinándhoz* közeledett, *Petrovics Péter* temesi főispán, a ki hűen kitartott a *Szapolyai* család mellett, 1550-ben katonáival ostrom alá vetette a várat, de *Varkocs Tamás* váradi kapitány felszabadította az ostromzár alól. 1551 szeptember 28-án *Mehemet beglerbég* foglalta el. November 28-ika körül még egyszer visszakerült *Ferdinánd* birtokába, de *Temesvár* bukása után (1552) végleg a törököké lett. Ettől kezdve *Csanád* török szandzsák székhelye lett, de *Borosjenő* visszavétele után, 1595 végén, ismét felszabadult a török járom alól; 1596-ban azonban a tatár segédhadak újra bevették. 1597 év őszén *Borbély György*, *Báthory Zsigmond* vezére visszafoglalta s ekkor a császári biztosok *Lugosi* Ferenczet nevezték ki parancsnokává, a ki 1598 nyarán, *Szaturdsi* *Mehemet* szerdár közeledtére, kivonult a várból. 1613 augusztus 13-án a rácok még egyszer visszafoglalták s a csanádi béget *Báthory Gáborhoz* vitték. Később *Bethlen Gábor* visszaadta a várat a törököknek, a kik 1685-ig voltak benne, a mikor *Arad* elestének hírére a török őrség elhagyta a várost, melyet magyar hajduk és rác katonák szállottak meg. 1693-ban a tatár khán ismét megkísérelte elfoglalását, de sikertelenül. Az 1699 január 26-án megkötött *karlóczai béke* a vár lerombolását rendelte el, a mit 1701-ben gr. *Oettingen Farkas* hajtott végre. A török uralom alatt a magyar lakosság teljesen kipusztult *Csanádról* és helyébe szerbek telepedtek. Az 1717. évi összeírás már csak 40 házat talált itt. A temesvári bánság szervezésekor *Csanád* az ugynevezett csanádi kerület székhelye lett. A temesvári igazgatóság 1764—65 táján németországi bevándorlókat telepített ide és külön házhelyeket jelölt ki számukra. Ettől kezdve a helység egyik részét Szerb-, a másikat Német-Csanádnak nevezték. 1779-ben *Torontál* vármegyébe bekebelezték. Szerb-Csanád a XVIII. század végén kétszer akkora volt, mint Német-Csanád. Az 1781. évi összeírás szerint *Rác-Csanádon* 371 gazda volt, míg Német-Csanádon a családfők száma 161. 1838-ban Német-Csanádnak gróf *Nákó Sándor*, *Rác* (Szerb) *Csanádnak* *Nákó János* volt a földesura. 1858 július 30-án Szerb- és Német-Csanád a mezővárosok sorába emelkedett, mire a két város még ugyanaz év november 1-én egyesült. Jelenleg *San-Marco* hercegné született *Nákó Mileva* a helység legnagyobb birtokosa; az övé az a kúria is, melyet *Nákó József* 1810-ben építtetett. A görög-keleti szerbek temploma 1773-ban épült, de 1833-ban megnagyobbították. A görög-keleti románok templomát 1888-ban emelték. Most épül a görög-katolikus templom. 1873. évi kolerajárványkor 200-an haltak el benne. Van a községben olvasó-, földművelő-, népolvasó- és társaskör, kaszinó-egylet, takarékpénztár, népbank, *Jung* János és társai, továbbá *Szabó* *András* gőzmalmai is és *San-Marco* hercegné tejtermékek gyára. A határbeli *Polát* dűlőt a hagyomány szerint *Mária Terézia* királyné az ide telepedett románoknak adta. A községhez tartozik *Nagycsanádi* *Gyula-major*, *Nagycsanádi* *János-major*, az *Anasztázia*-, *Begova*-, *Bukova*-, *Csicskét*- és *Szlát-pusztá*. *Csicskét-pusztá* helyén állott a középkorban *Csücsköd* falu, mely nevét onnan vette, hogy a palotai erdő csücskén feküdt. A *Csanád* nemzetség ősi birtoka volt, melyet 1247-ben *Pongrácz* ispán *Izsákkal* és *Ugoddal* közösen bírt. Idővel azonban kisebb nemesek birtokába került. 1408-ban *Csücsködi* *Dénesnek*, *Miklósnak* és *Péternek* voltak itt nemesi udvarházaik, 1450-ben pedig a *Novák*, *Kalácsai* és a *Szabó* családoknak is voltak itt részeik és 1484-ben *Peterdi* *Jánosnak* nemesi kúriája. A XVI. század második felében *Csücsköd* az *Osztopáni* *Balassa* család birtokába került. 1552-től a török hódoltsághoz tartozott és pusztává lett. A csanádi püspökség javainak 1701. évi jegyzékében *Kiskeöd* néven szerepel. Az újszerzeményi bizottság 1702 augusztus 8-án *Dolny István* csanádi püspöknek ítélte oda. *Nagycsanádtól* keletre, a mai *Béka-pusztával* szemközt feküdt *Kemecse*. Ez is a *Csanád* nemzetség birtoka volt, mely az 1256. évi osztály alkalmával a *Kelemenös* fiaknak s felérésben a *Vaffajiaknak* jutott. 1344-ben a *Telegdy* és a *Tömpös* családoké volt. Monostoráról már az 1256. évi osztálylevél megemlékezik; romjai még 1859-ben megvoltak. Az 1360-ban tartott osztály alkalmával *Telegdy Lőrincz* fiainak jutott.